

ลกเจ้าพระยา ปในกระแสดการเปลี่ยนแปลง

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่
พุทธศักราช ๒๕๖๕

ลูกเจ้าพระยาในกระแสการเปลี่ยนแปลง

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๖๕

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม ลิขสิทธิ์ของกรมศิลปากร

ราคา ๑๕๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ลูกเจ้าพระยาในกระแสการเปลี่ยนแปลง.-- กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2565.

208 หน้า.

1. ไทย -- ชีวประวัติ. I. ชื่อเรื่อง.

920

ISBN 978-616-283-658-9

ที่ปรึกษา

นายกิตติพันธ์ พานสุวรรณ

นายสถาพร เทียงธรรม

นางร็กชนก โคจรานนท์

นายบพิตร วิทยาวิโรจน์

นางสาวศิริรัตน์ ทวีทรัพย์

นายบัณฑิต ลัวชัยชาญ

อธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

ผู้อำนวยการกลุ่มประวัติศาสตร์

ผู้ตรวจพิจารณาต้นฉบับ

พลตรี ศาสตราจารย์ ดร.ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านประวัติศาสตร์

ที่ปรึกษาศิลปกรรม

นางจิตรา กาญจนะคุหะ

นายช่างศิลปกรรมอาวุโส

ผู้อำนวยการกลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน

ผู้เรียบเรียง

นายธันวา วงศ์เสียม

นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ กลุ่มประวัติศาสตร์

พิมพ์ที่

บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ แขวงตลิ่งชัน เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๔๒๒ ๙๐๐๐ โทรสาร ๐ ๒๔๓๓ ๒๗๔๒

E-mail: aprint@amarin.co.th Website: <http://www.amarin.com>

คำนำ

หนังสือเรื่อง “ลูกเจ้าพระยาในกระแสการเปลี่ยนแปลง” เป็นการรวบรวมชีวประวัติบุตริตาของเจ้าพระยาที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ – รัชกาลที่ ๗ อันเป็นสมัยของการปฏิรูประบอบราชการและการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเพื่อให้ประเทศไทยหรือ “สยาม” ในเวลานั้นได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ โดยที่ “ลูกเจ้าพระยา” หลายท่านมีโอกาสได้ไปศึกษาหรือดูงานในต่างประเทศ และนำความรู้กลับมาพัฒนาบ้านเมือง จนสามารถวางรากฐานของกิจการสำคัญ ๆ หลายประการ อันส่งผลมาถึงปัจจุบัน

การศึกษาประวัติศาสตร์ในเชิงชีวประวัติมีความสำคัญในการทำให้เข้าใจถึงบทบาทความสำคัญ หรือคุณูปการของบุคคลต่าง ๆ ที่มีต่อการพัฒนาประเทศ ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคที่ต้องเผชิญ ซึ่งต้องอาศัยความมานะพยายามในการฟันฝ่า จนประสบความสำเร็จเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ และเป็นแบบอย่างแก่คนรุ่นหลัง นอกจากนี้ ยังเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทยที่มองผ่านคนและความสัมพันธ์กับภาวะแวดล้อม อันจะช่วยให้เข้าใจสภาพสังคมการเมือง ตลอดจนเศรษฐกิจและวัฒนธรรมอีกด้วย

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการศึกษาค้นคว้า อนุรักษ์ เผยแพร่ และส่งเสริมงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาติ ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญในการศึกษาประวัติบุคคลสำคัญของไทย จึงได้

ดำเนินการศึกษาค้นคว้า เรียบเรียงหนังสือเรื่อง “ลูกเจ้าพระยาในกระแสการเปลี่ยนแปลง” เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์ของไทย ให้เป็นที่ปรากฏแก่สาธารณชน

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเรื่อง “ลูกเจ้าพระยาในกระแสการเปลี่ยนแปลง” จะเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่อำนวยความสะดวกต่อการศึกษาค้นคว้าอ้างอิงแก่นักเรียน นักศึกษา นักวิชาการ และผู้สนใจ โดยทั่วกัน

(นายกิตติพันธ์ พานสุวรรณ)

อธิบดีกรมศิลปากร

คำชี้แจง

หนังสือเรื่อง “ลูกเจ้าพระยาในกระแสการเปลี่ยนแปลง” ได้รับแรงบันดาลใจจากงานเขียนที่รวบรวมประวัติบุคคลสำคัญในสมัยก่อน เช่น “เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์” พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๑) “ประวัติบุคคลสำคัญ” พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๙๓) “บุคคลสำคัญของไทย” ของไทยน้อย (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๕) “๕๐ เจ้าพระยาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์” ของประยูร พิศนาคะ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๕) และ “๒๙ เจ้าพระยา (ฉบับพิสดาร)” ของณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๙)

ดังนั้น เพื่อให้เป็นการต่อยอดจากผลงานของนักเขียนรุ่นก่อน ผู้เรียบเรียงจึงเลือกศึกษาประวัติของ “ลูก” เจ้าพระยา ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีฐานะพิเศษเฉพาะ เนื่องจากแม้จะเกิดในครอบครัวของคนชั้นสูงระดับเจ้าพระยาเสนาบดี แต่ก็ยังคงเป็นสามัญชน มิใช่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ จึงมีฐานะที่กำกั่งอยู่ เมื่อเติบโตใหญ่ หลายท่านมีโอกาสดำเนินการศึกษาในต่างประเทศ เปิดรับแนวคิดใหม่ ๆ ดังนั้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงสามารถปรับตัวเข้ากับระบอบใหม่ หลายท่านมีความก้าวหน้าทางราชการจนได้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ และสร้างคุณูปการในด้านต่าง ๆ

เนื่องจากลูกเจ้าพระยาในสมัยรัตนโกสินทร์มีจำนวนหลายร้อยท่าน และมีคุณูปการในระดับที่แตกต่างกัน ผู้เรียบเรียงจึงมุ่งศึกษาในประเด็นเรื่องลูกเจ้าพระยากับการเปลี่ยนแปลง ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ โดยเฉพาะในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เพื่อให้ทราบถึงบทบาทความสำคัญของลูกเจ้าพระยาบางท่าน ซึ่งมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงหรือวางรากฐานกิจการสำคัญที่ส่งผลมาถึงปัจจุบัน

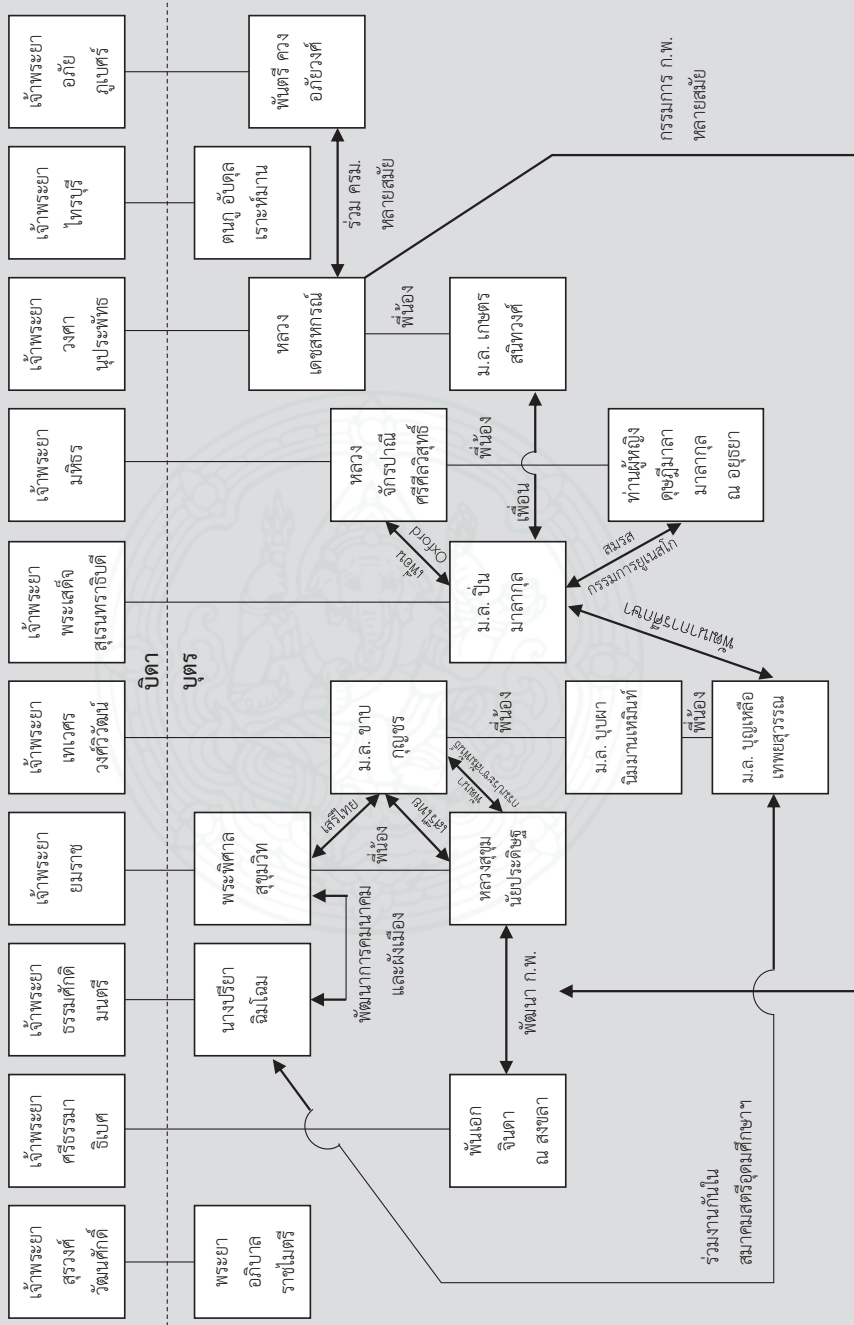
ในการเขียนประวัติของลูกเจ้าพระยาดังกล่าว ผู้เรียบเรียงได้จัดเรียงลำดับลูกเจ้าพระยาตามตระกูล และพยายามให้ความสำคัญกับภูมิหลังทางครอบครัว การศึกษา และการทำงาน ตลอดจนอุปนิสัยส่วนตัว เท่าที่จะมีข้อมูล ซึ่งอาจเรียกเป็น “ประวัติเชิงพิสดาร” เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจถึงเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังแนวคิดหรือการกระทำของลูกเจ้าพระยาแต่ละท่าน พร้อมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยร่วมที่ส่งผลต่อความสำเร็จของท่านเหล่านั้น ผู้เรียบเรียงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจโดยทั่วกัน

ผู้เรียบเรียง

สารบัญ

คำนำ	(๓)
คำชี้แจง	(๕)
• พระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค)	๑
เอกอัครราชทูตไทยประจำสาธารณรัฐจีนคนสุดท้าย	
ก่อนเปลี่ยนเป็นสาธารณรัฐประชาชนจีน	
• พระพิศาลสุขุมวิท (ประสพ สุขุม)	๑๓
นายช่างผู้มีผลงานด้านการคมนาคม อุตสาหกรรม และเสรีไทย	
• หลวงสุขุมนัยประดิษฐ (ประดิษฐ สุขุม)	๒๗
ผู้วางรากฐานของสำนักงาน ก.พ.	
• พลโท ม.ล. ขาบ กุญชร	๔๑
ผู้บังคับบัญชากองทหารเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกา	
และอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	
• ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์	๕๓
นักประพันธ์เจ้าของนามปากกา “ดอกไม้สด”	
• ศาสตราจารย์พิเศษ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ	๖๓
ผู้บุกเบิกงานศึกษานานาชาติและส่งเสริมวิชาภาษาไทย	
• พันตรี ควง ภัยวงศ์	๗๗
นายกรัฐมนตรี ๔ สมัย	

- **ตงกู อับดุล เราะห์มาน** ๙๓
บิดาแห่งเอกราชของมาเลเซีย ผู้วางรากฐานความสัมพันธ์ที่ดี
ระหว่างมาเลเซียกับไทย
- **ศาสตราจารย์พิเศษ ม.ล. ปิ่น มาลากุล** ๑๐๗
นักการศึกษาผู้ได้รับยกย่องระดับโลก
- **หลวงจักรปาณิศร์ศิลวิสุทธิ์ (วิสุทธิ์ ไกรฤกษ์)** ๑๑๙
ตุลาการผู้วิจารณ์รัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทย
และศาสตราจารย์ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายแพ่งและพาณิชย์
- **ท่านผู้หญิงดุษฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา** ๑๓๐
ผู้ส่งเสริมวัฒนธรรมไทยสู่สากล
- **หลวงเดชสหกรณ์ (ม.ล. เดช สนิทวงศ์)** ๑๔๑
ผู้วางรากฐานการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
- **ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์** ๑๕๓
แพทย์ในพระองค์ อาจารย์แพทย์ และเลขาธิการสภาอากาศไทย
- **นางปรียา ฉิมโฉม** ๑๖๕
ผู้บุกเบิกงานผังเมืองของไทย
- **พันเอก จินดา ณ สงขลา** ๑๗๕
ผู้ปรับปรุงการบริหารทรัพยากรบุคคลในราชการพลเรือน
- บทสรุป** ๑๘๔
- บรรณานุกรม** ๑๙๒

พระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค)

เอกอัครราชทูตไทยประจำสาธารณรัฐจีนคนสุดท้าย
ก่อนเปลี่ยนเป็นสาธารณรัฐประชาชนจีน

พระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค) เกิดเมื่อวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ (ตามการนับปฏิทินแบบเก่า) เป็นบุตรของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ศักดิ์ (โต บุนนาค)^๑ กับหม่อมใหญ่ เมื่อท่านอายุ ๑๗ ปี ได้รับพระราชทานทุนให้เดินทางไปศึกษาระดับมัธยมปลายที่โรงเรียนมอลเวิร์น (Malvern College) ในประเทศอังกฤษ จากนั้นจึงเข้าศึกษาวิชาประวัติศาสตร์และกฎหมายที่วิทยาลัยคิงส์คอลเลจ (King's College) มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ระหว่างศึกษา ท่านได้รับเลือกให้เป็นสภานายกสมาคมศิษย์ในพระบรมราชูปถัมภ์^๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ กระทั่งสำเร็จปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (Bachelor of Arts) และนิติศาสตรบัณฑิต (Bachelor of Laws) และสอบได้เนติบัณฑิตของอังกฤษจากสำนัก Inner Temple เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

พระยาอภิบาลราชไมตรีเดินทางกลับประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ และเริ่มรับราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงนนทปัญญาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ในรัชกาลพระบาท

^๑ สมุหราชองครักษ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕

^๒ คือ สมาคมนักเรียนไทยในอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงก่อตั้งขณะทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ และมีการดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๕๓ – ๒๔๖๘) ต่อมาได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อย้ายไปรับราชการในกรมราชเลขาการในพระองค์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ และได้เลื่อนเป็นพระสุนทรลิขิต จากนั้นเลื่อนเป็นพระยาสุนทรลิขิต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ภายหลังได้กลับไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลแพ่งระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๕ – ๒๔๖๘ จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอภิบาลประเพณี จากนั้นได้ย้ายไปรับราชการในกองที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศและได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอภิบาลราชไมตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๖๘ – ๒๔๗๗)

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๑ พระยาอภิบาลราชไมตรีได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมประกาศิตของกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับพนักงานและคำสั่งต่าง ๆ ตลอดจนการบัญชี พัสดุ และการเก็บรักษาหนังสือ กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๗๒ ท่านได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประจำกรุงโรม ดูแลความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอิตาลี สเปน โปรตุเกส และทำหน้าที่ผู้แทนไทยในการประชุมสมัชชาใหญ่ขององค์การสันนิบาตชาติ เมืองเจนีวา ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๓ – ๒๔๗๔ ทั้งยังได้รับเลือกเป็นสมาชิกคณะกรรมการที่ปรึกษาและวิชาการด้านการคมนาคมขององค์การสันนิบาตชาติอีกด้วย^๓

^๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **บทความเรื่องสหประชาชาติ** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙, พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค) ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาส ๖ มิถุนายน ๒๕๐๙), หน้า ๒.

เมื่อกลับจากประเทศอิตาลีใน พ.ศ. ๒๔๗๔ พระยาอภิบาลราชไมตรีกลับไปปฏิบัติราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมประกาศิตตามเดิม จนได้เลื่อนเป็นปลัดพลเรือนกระทรวงการต่างประเทศใน พ.ศ. ๒๔๗๕ นับเป็นปลัดพลเรือนคนสุดท้ายของสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. ๒๔๗๕ พระยาอภิบาลราชไมตรีดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงการต่างประเทศ และได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๖ – ๒๔๗๗ ในรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา จากนั้นได้รับแต่งตั้งไปดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประจำกรุงวอชิงตันจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๓ จึงเดินทางกลับประเทศไทยและได้เข้าปฏิบัติหน้าที่สมุหพระราชมณเฑียรจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๙ และได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกวุฒิสภาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๐ – ๒๔๙๑

ใน พ.ศ. ๒๔๙๑ สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พระยาอภิบาลราชไมตรีได้รับแต่งตั้งเป็นเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มีอำนาจเต็มประจำสาธารณรัฐจีน ณ กรุงนานกิง ในช่วงนั้นประเทศจีนมีสงครามกลางเมืองระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์จีนกับรัฐบาลสาธารณรัฐจีนซึ่งมีพรรคก๊กมินตั๋งเป็นผู้นำ และท่านได้เป็นประจักษ์พยานในเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งในประวัติศาสตร์จีนและประวัติศาสตร์โลก คือ ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์เหนือรัฐบาลสาธารณรัฐจีนที่กรุงนานกิง ซึ่งเป็นเมืองหลวงของสาธารณรัฐจีน ชัยชนะครั้งนั้นนำไปสู่การสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีนในวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ และทำให้พรรคก๊กมินตั๋งต้องอพยพรัฐบาลสาธารณรัฐจีนไปตั้งที่เกาะไต้หวัน ส่วนพระยาอภิบาลราชไมตรีก็ต้องเดินทางกลับประเทศไทยในปีเดียวกัน

นายเดช บุนนาค อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (พ.ศ. ๒๕๕๑) ในสมัยรัฐบาลนายสมัคร สุนทรเวช และเป็นหลานของ พระยาอภิบาลราชไมตรีวิเคราะห์ไว้ว่า การแต่งตั้งพระยาภิบาลราชไมตรี เป็นเอกอัครราชทูตประจำสาธารณรัฐจีนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ เป็นการแต่งตั้ง ทางการเมือง^๔ เพราะขณะนั้นพระยาภิบาลราชไมตรีมีอายุ ๖๔ ปี ผ่านการดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงการต่างประเทศ และเอกอัครราชทูตประจำประเทศมหาอำนาจ มาแล้ว ทั้งยังพ้นจากราชการมาได้ ๔ ปี การแต่งตั้งนักการทูตอาวุโสที่เคย เป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงวอชิงตันไปเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุง นานกิง อาจเป็นการแสดงท่าทีต่อสหรัฐอเมริกาว่าไทยสนับสนุนพรรค ก๊กมินตั๋งซึ่งกำลังต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์จีน เพื่อพิสูจน์ว่าไทยอยู่ฝ่าย โลกเสรีที่นำโดยสหรัฐอเมริกา และเผชิญหน้ากับฝ่ายคอมมิวนิสต์ ที่นำโดยสหภาพโซเวียต^๕

พระยาภิบาลราชไมตรีเดินทางไปถึงกรุงนานกิงในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ ขณะนั้นพรรคก๊กมินตั๋งอยู่ในสถานการณ์ที่เสียเปรียบ

^๔ เอกอัครราชทูตไทยประจำสาธารณรัฐจีนคนก่อนพระยาภิบาลราชไมตรี คือ นายสงวน ตูลารักษ์ ซึ่งอยู่ในกลุ่มการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ และมาจากการ แต่งตั้งทางการเมืองเช่นกัน ดังนั้นเมื่อเกิดการรัฐประหารใน พ.ศ. ๒๔๙๐ ซึ่งทำให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีใน พ.ศ. ๒๔๙๑ จึงมีการเปลี่ยนตัวทูตเพื่อประโยชน์ทางการเมือง

^๕ เดช บุนนาค, “คำนำ,” ใน พระยาภิบาลราชไมตรี, รายงานเกี่ยวกับ สถานการณ์บางประการในกรุงนานกิง ของพระยาภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค) เอกอัครราชทูต ณ กรุงนานกิง (กรุงเทพฯ : มุลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๕๘), หน้า ๘ – ๙.

โดยสูญเสียเมืองสำคัญหลายเมืองทางภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ ให้แก่พรรคคอมมิวนิสต์ และสูญเสียฐานที่มั่นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่ง พรรคคอมมิวนิสต์บุกยึดกรุงนานกิงได้เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๒^๖ และตั้งคณะกรรมการขึ้นปกครองเมือง ทำให้สถานการณ์ในกรุงนานกิงมีความ ยากลำบาก ข้าวของราคาแพง และมีการควบคุมเสรีภาพในด้านต่าง ๆ

ในช่วงแรกพรรคคอมมิวนิสต์ได้ตัดการคมนาคมสื่อสารและกระแส ไฟฟ้า ทำให้คณะทูตไทยไม่สามารถติดต่อกับโลกภายนอก จนกระทั่งพรรค คอมมิวนิสต์ยึดเมืองเซี่ยงไฮ้ได้ในวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ และ เปิดการคมนาคมสื่อสาร คณะทูตไทยจึงสามารถส่งโทรเลขติดต่อกับรัฐบาล ไทยได้ แต่ต้องอาศัยเครื่องส่งโทรเลขที่สถานเอกอัครราชทูตอังกฤษและ สหรัฐอเมริกา การที่พรรคคอมมิวนิสต์ไม่รับรองคณะทูตประเทศต่าง ๆ ทำให้คณะทูตานุทูตไม่ได้รับเอกสิทธิ์ทางการทูต และประสบความลำบาก ในการเดินทางออกนอกประเทศ ดังความตอนหนึ่งจากรายงานของพระยา อภิบาลราชไมตรี ความว่า

“ย่อมทราบกันอยู่แล้วว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์ไม่รับรองคณะทูต ฉะนั้น เขาจึงไม่ให้เอกสิทธิ์ทางทูตแก่ทูตานุทูต เขาไม่ยอมให้สถานทูตส่งโทรเลข รหัส แต่เมื่อมีโทรเลขรหัสมาจากภายนอกถึงสถานทูตเขาส่งให้ แม้แต่ จะจำหน่ายว่า Thaiduto ข้าพเจ้าก็ได้รับ ... สถานเอกอัครราชทูตไทยเคย

^๖ จุลชีพ ชินวรรณ, “มั่งกรพลิกแผ่นดิน : สถานการณ์ในจีนก่อนการยึดอำนาจ ของพรรคคอมมิวนิสต์จีน พ.ศ. ๒๔๙๒ (ค.ศ. ๑๙๔๙)” ใน พระยาอภิบาลราชไมตรี, รายงานเกี่ยวกับสถานการณ์บางประการในกรุงนานกิง ของพระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค) เอกอัครราชทูต ณ กรุงนานกิง, หน้า ๑๙ – ๒๓.

มีหนังสือกลางถึงเจ้าหน้าที่แผนกต่างประเทศ เขาเปิดอ่านคัดลอกข้อความหมด แล้วส่งกลับคืน อ้างว่าเขาไม่มีสัมพันธ์ไมตรีกับรัฐบาลไทย เขาจะรับก็แต่หนังสือที่มีแต่ชื่อบุคคลไม่ใส่ตำแหน่ง ไม่เป็นราชการ ... เขาห้ามไม่ให้ชาวต่างประเทศทุกคนสัญจรผ่านประตูกำแพงเมือง นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากตำรวจ ชาวต่างประเทศที่นานกิงจะเดินทางไปได้แต่จะเพาะเซียงไฮ้ จะไปแห่งอื่นไม่ได้ ไปที่ใดต้องมีรูปถ่ายติดใบอนุญาตเบิกทาง มีระยะเวลาให้ไปมาเพียงเจ็ดวัน ... เมื่อเซียงไฮ้ถูกรัฐบาลจีนปิดท่า ทางเมืองชิงเต๋ายังมีเรือต่างประเทศเข้าออกได้ ชาวต่างประเทศที่นานกิงและที่เซียงไฮ้ได้ขออนุญาตไปลงเรือที่ชิงเต๋าเพื่อออกจากประเทศจีน แต่เจ้าหน้าที่คอมมิวนิสต์ไม่ยอมให้พวกที่นานกิงและเซียงไฮ้ออกจากประเทศจีนทางใดหมด เว้นแต่ทางเซียงไฮ้”^๗

ในที่สุดพระยาอภิบาลราชไมตรีและครอบครัวได้รับอนุญาตให้เดินทางออกจากประเทศจีนในวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๒ แต่ต้องปฏิบัติตามมาตรการหลายอย่าง ซึ่งพระยาอภิบาลราชไมตรีได้พยายามรักษาเกียรติยศของประเทศไทยอย่างสุดความสามารถ โดยไม่ยอมถูกบังคับให้กระทำการใด ๆ ที่อาจกระทบต่อศักดิ์ศรีของประเทศไทย เช่น การต้องปฏิญาณว่าจะไม่นำสิ่งของต้องห้ามออกนอกประเทศ การต้องขออนุญาตธนาคารจีนในการนำเงินออกนอกประเทศแม้จะเป็นเงินของรัฐบาลไทย การต้องมีร้านค้าคนจีนมาเป็นผู้รับประกันการเดินทางออกนอกประเทศ ดังความตอนหนึ่งจากบันทึกรายงานของพระยาอภิบาลราชไมตรี ความว่า

^๗ พระยาอภิบาลราชไมตรี, รายงานเกี่ยวกับสถานการณ์บางประการในกรุงนานกิง ของพระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค) เอกอัครราชทูต ณ กรุงนานกิง, หน้า ๕๖.

“ข้าพเจ้าเหมือนกัน กว่าจะได้รับใบอนุญาตให้เดินทางออกจากประเทศจีนได้ ต้องรอคอยอยู่ตั้ง ๑๕ วัน ต้องส่งรูปถ่ายข้าพเจ้า ภรรยา และบุตรคนละ ๒ รูป ใบอนุญาตมีกำหนดอายุเพียง ๑๕ วัน เมื่อออกจากนานกิงไปแล้วจะกลับมานานกิงอีกไม่ได้ ฉะนั้นถ้าเรือที่เราจะไปจากเซี่ยงไฮ้ไม่มาตามกำหนดคงจะต้องเจรจากับเจ้าหน้าที่กันเป็นการใหญ่ ... นอกจากนี้ เราจะให้ข้าพเจ้าลงนามในใบปฏิญาณว่าข้าพเจ้าไม่นำของต้องห้ามออกนอกประเทศ เช่น ปืน กระสุนปืน ทองและเงินเกินกว่าจำนวนน้ำหนักที่กำหนดไว้ ข้าพเจ้าให้เลขานุการไปแจ้งว่า ข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นเอกอัครราชทูตประจำประเทศจีน ข้าพเจ้าถือว่าข้าพเจ้าไม่ถูกผูกมัดที่จะต้องกระทำตามนั้น (ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้าระวังอย่างยิ่งในเอกสิทธิ์ ถ้าขึ้นทำตามที่เขาจะให้ทำ จะเป็นการเสียเกียรติประการหนึ่ง และจะเป็นตัวอย่างซึ่งเขาจะยกขึ้นอ้างได้แก่เอกอัครราชทูต หรือทูตอื่นที่นานกิงเพื่อให้ทำตาม ความเสียหายก็จะตกอยู่แก่เอกอัครราชทูตไทย) ... ข้าราชการอื่น รองเอกอัครราชทูตและทูตลงมาต้องแจ้งให้เขาทราบหมดว่า หีบนั้นห่อนั้นมีสิ่งของอะไรบ้าง และต้องมีผู้ประกัน ซึ่งเขาผ่อนผันลงมาว่า เปนข้าราชการในสถานทูตกันเองก็ได้ ไม่ถึงกับ “Shop guarantee” ในเรื่องนี้หัวหน้าคณะทูตได้ปรึกษากันอยู่ก่อนแล้วว่าเราจะยอมไม่ได้ เพราะเสียเกียรติที่จะเอาร้านค้าคนจีนมาประกันข้าราชการ ซึ่งมีเอกสิทธิ์ทางทูตเต็มทีตามขนบธรรมเนียมระหว่างชาติ”^๘

หลังจากพระยาอภิบาลราชไมตรีกลับถึงประเทศไทยแล้ว ได้ทำรายงานเสนอต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และเสนอขึ้น

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑ - ๖๒.

ไปถึงนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ เกี่ยวกับสถานการณ์ในกรุงนานกิงขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูต ณ กรุงนานกิง ทั้งยังวิเคราะห์สาเหตุที่พรรคก๊กมินตั๋งพ่ายแพ้ต่อพรรคคอมมิวนิสต์ ตลอดจนปัญหาลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย พร้อมทั้งข้อเสนอแนะในการรับมือกับอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์

ในรายงานดังกล่าว พระยาอภิบาลราชไมตรีเห็นว่าพรรคก๊กมินตั๋งพ่ายแพ้ต่อพรรคคอมมิวนิสต์เพราะผู้นำไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและแก่งแย่งชิงอำนาจ จนเกิดการทุจริตคอร์รัปชันและเงินเฟ้ออย่างมากมาย ทำให้ประชาชนและทหารเสื่อมศรัทธาจนหันไปสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์ที่เติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากสหภาพโซเวียตจนเอาชนะพรรคก๊กมินตั๋งได้ในที่สุด แต่พระยาอภิบาลราชไมตรีเห็นว่าต่อไปพรรคคอมมิวนิสต์จีนก็อาจแตกแยกกันเองและขัดแย้งกับสหภาพโซเวียตซึ่งพยายามแทรกแซงกิจการภายในของจีนจนอาจเกิดวิกฤตการณ์ขึ้นอีก และประชาชนจะไม่พอใจกับสภาพบีบคั้นทางเศรษฐกิจของลัทธิคอมมิวนิสต์จนสุดท้ายต้องกลับไปใช้ระบอบเดิม^๙

ส่วนปัญหาลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยนั้น พระยาอภิบาลราชไมตรีเห็นว่าพรรคคอมมิวนิสต์จีนคงไม่ส่งกองทัพมารุกรานประเทศไทยดังที่หลายฝ่ายวิตก แต่จะอาศัยขบวนการใต้ดินคอยยุแหย่ให้คนไทยแตกแยกกัน และปลุกปั่นชาวจีนในประเทศไทยให้ก่อวินาศกรรมเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศไทย แต่หากรัฐบาลรักษาความสงบ

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕ - ๗๐.

และศีลธรรมให้มั่นคงก็ไม่จำเป็นต้องหวาดหวั่นต่อภัยคอมมิวนิสต์ เพราะชาวจีนในประเทศไทยส่วนใหญ่พอใจกับชีวิตในปัจจุบันอยู่แล้ว^{๑๐}

การวิเคราะห์ของพระยาอภิบาลราชไมตรีหลายประการปรากฏเป็นจริงในเวลาต่อมา กล่าวคือ พรรคคอมมิวนิสต์จีนเกิดความขัดแย้งกับสหภาพโซเวียตเรื่องอุดมการณ์คอมมิวนิสต์จนกระทั่งตัดความสัมพันธ์กัน ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ ส่วนภายในจีนก็เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์จนนำไปสู่การปฏิวัติทางวัฒนธรรมระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๙ – ๒๕๑๙ ซึ่งทำให้บ้านเมืองเกิดวิกฤตจนประชาชนจีนเสียชีวิตมากมาย กระทั่งเติ้งเสี่ยวผิงขึ้นเป็นผู้นำสูงสุดของจีนแทนเหมาเจ๋อตุง และทำการปฏิรูปประเทศโดยเปิดเสรีทางเศรษฐกิจมากขึ้น ส่วนในประเทศไทยก็เผชิญกับการก่อการร้ายโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยซึ่งได้รับการสนับสนุนจากจีนและเวียดนาม จนลุกลามเป็นการปะทะด้วยกำลังอาวุธกับรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๘ – ๒๕๒๖ ซึ่งล้วนสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของพระยาอภิบาลราชไมตรี

ในด้านความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีนนั้น พระยาอภิบาลราชไมตรีสนับสนุนให้รัฐบาลปิดสถานเอกอัครราชทูตในจีน และเสนอว่า หากไม่มีการเมืองระหว่างประเทศมาบีบคั้น ไทยไม่ควรรับรองรัฐบาลใหม่ของจีนคอมมิวนิสต์^{๑๑} ซึ่งรัฐบาลไทยก็ปฏิเสธที่จะรับรองสาธารณรัฐประชาชนจีนและรักษาความสัมพันธ์กับรัฐบาลสาธารณรัฐจีนที่ย้ายไปตั้งบนเกาะไต้หวันตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ จนกระทั่งสถานการณ์โลก

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑ – ๗๓.

เปลี่ยนไป เมื่อประธานาธิบดีริชาร์ด นิกสัน แห่งสหรัฐอเมริกาหันมาสมานไมตรีกับสาธารณรัฐประชาชนจีนเพื่อต่อต้านสหภาพโซเวียต สาธารณรัฐประชาชนจีนได้รับการรับรองให้เข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติแทนที่สาธารณรัฐจีน (ไต้หวัน) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔^{๑๒} ประเทศพันธมิตรของสหรัฐอเมริกาซึ่งรวมถึงประเทศไทยจึงต้องปรับเปลี่ยนนโยบายต่อสาธารณรัฐประชาชนจีน ประเทศไทยเริ่มติดต่อสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างไม่เป็นทางการก่อน จนกระทั่งสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกันอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. ๒๕๑๘ สมัยรัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช^{๑๓}

เมื่อพระยาอภิบาลราชไมตรีพ้นจากตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำสาธารณรัฐจีนใน พ.ศ. ๒๔๙๒ แล้ว ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกวุฒิสภาอีกราวหนึ่งจนถึง พ.ศ. ๒๔๙๔ ต่อมาท่านถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดประยุรวงศาวาส เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (พ.ศ. ๒๔๙๕ – ๒๕๐๑) และรองนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๕๐๑, ๒๕๐๒ – ๒๕๑๒) ได้กล่าวยกย่องพระยาอภิบาลราชไมตรีว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติทางการทูตเพียบพร้อม เนื่องจากเป็นผู้มีความ

^{๑๒} ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๒๒ สหรัฐอเมริกาสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระดับปกติกับสาธารณรัฐประชาชนจีนและประกาศยอมรับนโยบายจีนเดียวของสาธารณรัฐประชาชนจีน

^{๑๓} สิทธิพล เครือรัฐติกาล, **ไทยกับสาธารณรัฐประชาชนจีน : การเมืองที่ผันผวนและความยุ่งยากในช่วงต้นของความสัมพันธ์ทางการทูต (ค.ศ. ๑๙๗๕ – ๑๙๗๘)** (กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, ๒๕๖๓), หน้า ๑๐ – ๒๑.

สำนึกในหน้าที่ ไว้เนื้อเชื่อใจได้ และประกอบด้วยคุณสมบัติของผู้เป็นทูต อันได้แก่ ความฉลาดในการพูด ความเป็นนักปราชญ์ ความทรงจำแม่นยำ และกล่าวถ้อยคำเป็นหลักเป็นฐาน^{๑๔}

สำหรับรายงานเกี่ยวกับสถานการณ์ในกรุงนานกิงของพระยาอภิบาลราชไมตรีนั้น หลังจากท่านถึงแก่อนิจกรรมได้ ๑๔ ปี นายเทศ บุนนาค ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองเอเชียตะวันออก กรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศ ได้ค้นพบรายงานดังกล่าวในกองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ และเห็นว่าเป็นรายงานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เป็นอย่างมาก จึงขออนุญาตกระทรวงการต่างประเทศจัดพิมพ์เผยแพร่ รายงานฉบับดังกล่าวเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๑๘ เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงรีน อภิบาลราชไมตรี^{๑๕} และต่อมามูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งที่สองใน พ.ศ. ๒๕๕๘

นายเทศ บุนนาค ระบุว่าในปัจจุบันกระทรวงการต่างประเทศไม่มีรายงานในลักษณะนี้แล้ว เนื่องจากการเขียนรายงานของเอกอัครราชทูตในกระทรวงการต่างประเทศได้วิวัฒนาการไปอีกทางหนึ่ง ทำให้รายงานของพระยาอภิบาลราชไมตรีอาจเป็นรายงานฉบับท้าย ๆ ในระบบการทูตไทยที่แสดงความคิดเห็นวิเคราะห์เหตุการณ์ในลักษณะส่วนตัว^{๑๖}

^{๑๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, บทความเรื่อง สทประชาชาติ, หน้า จ - ฉ.

^{๑๕} ภรรยาคนที่สองของพระยาอภิบาลราชไมตรี

^{๑๖} เทศ บุนนาค, “คำนำ,” ใน รายงานเกี่ยวกับสถานการณ์บางประการใน กรุงนานกิง ของพระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค) เอกอัครราชทูต ณ กรุงนานกิง, หน้า ๑๐.

พระพิศาลสุขุมวิท (ประสบ สุขุม)

นายช่างผู้มีผลงานด้านการคมนาคม อุตสาหกรรม และเสรีไทย

พระพิศาลสุขุมวิท (ประสบ สุขุม) เกิดเมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นบุตรของเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)^๑ กับท่านผู้หญิงตลับ ได้รับพระราชทานชื่อจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ประสบ” ท่านถือกำเนิดเมื่อบิดาดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑล นครศรีธรรมราช และใช้ชีวิตที่สงขลาจนอายุเจ็ดปี กระทั่งบิดาได้รับ พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ครอบครัวย้ายมาอยู่กรุงเทพฯ

พระพิศาลสุขุมวิทเริ่มเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดราชบพิธ^๒ ซึ่งขณะนั้นเพียงสอนให้อ่านออกเขียนได้ ไม่ได้สอนวิชาการสมัยใหม่ เช่น คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เมื่อเรียนได้ ๑ ปีเศษ บิดาจึงให้ท่านย้ายไปเรียน

^๑ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการและกระทรวงนครบาลในสมัยรัชกาลที่ ๕

^๒ ก่อตั้งโดยพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ที่สมเด็จพะ รุณาจารย์ เจ้าอาวาสวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

ที่โรงเรียนราชวิทยาลัย^๓ ซึ่งมีหลักสูตรเหมือนโรงเรียนฝรั่ง และมีครูฝรั่ง ทำให้ท่านได้รับการศึกษาตามแบบสากล เมื่อพระพิศาลสุขุมวิทอายุ ๑๑ ปี บิดาได้ส่งไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ เข้าเรียนระดับประถมที่โรงเรียน เซนต์วินิเฟรด (Saint Winifred's Preparatory School) ในเทศมณฑล เซอร์เรย์ (Surrey) และระดับมัธยมที่โรงเรียนเฮลลีเบอร์รี่ (Haileybury College) ในเทศมณฑลฮาร์ทฟอร์ดเชียร์ (Hertfordshire) ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำเอกชนที่มีชื่อเสียง มุ่งฝึกให้นักเรียนมีความอดทนเข้มแข็ง มีระเบียบวินัย และมีความเป็นนักกีฬา พระพิศาลสุขุมวิทมีความสามารถในการเล่นกีฬาฟุตบอล จึงได้รับเลือกให้เป็นกัปตันทีมฟุตบอลของโรงเรียน และเป็นที่ชื่นชมของบรรดานักเรียนและครูอาจารย์

พ.ศ. ๒๔๕๙ พระพิศาลสุขุมวิทป่วยเป็นไส้ติ่งอักเสบและต้องรับการผ่าตัดทันที หลังผ่าตัดต้องพักฟื้นเป็นเวลานาน บิดามารดาจึงให้พระพิศาลสุขุมวิทกลับมาพักฟื้นที่ประเทศไทย กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๖๐ พระพิศาลสุขุมวิท

^๓ ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นโรงเรียนสมัยใหม่ที่เปิดให้บุตรหลานข้าราชการและประชาชนเข้าเรียนได้ เป็นโรงเรียนแรก มีการจ้างครูฝรั่งมาจัดหลักสูตรแบบยุโรป ระยะเวลาโรงเรียนตั้งอยู่ที่บริเวณบ้านสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ใกล้วัดประยุรวงศาวาส ภายหลังต้องย้ายสถานที่ตั้งหลายครั้ง ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๖๘ – ๒๔๗๗) โปรดเกล้าฯ ให้รวมเข้ากับโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้น และพระราชทานนามใหม่ว่า “โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ต่อมาคณะศิษย์เก่าโรงเรียนราชวิทยาลัยได้ก่อตั้งโรงเรียนราชวิทยาลัยขึ้นมาใหม่ที่อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ และได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ว่า “โรงเรียน ภ.ป.ร. ราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์”

จึงได้ไปศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกาพร้อมกับนายประดิษฐ์ สุขุม ผู้เป็นน้องชาย (ต่อมาคือหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์) เดินทางไปพร้อมกับนักเรียนไทยอีก ๑๗ คน นับเป็นคนไทยกลุ่มใหญ่กลุ่มแรกที่ได้ไปศึกษาในสหรัฐอเมริกา

สหรัฐอเมริกาในสมัยนั้นเป็นโลกใหม่ที่กำลังเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วทั้งทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม ธุรกิจ และเทคโนโลยี เพราะแทบไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๕๗ – ๒๔๖๑) และเป็นแหล่งรวมนักวิทยาศาสตร์ วิศวกร นักธุรกิจ และนักปราชญ์ชั้นยอดของโลก ซึ่งอพยพลี้ภัยสงครามมาจากยุโรป ส่วนโรงเรียนและมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกาก็กำลังพัฒนาการศึกษาเพื่อให้คนหนุ่มสาวมีความสามารถทั้งในการคิดและการปฏิบัติ จึงเป็นโอกาสดีที่คนหนุ่มสาวจากประเทศไทยได้ไปเรียนรู้และเห็นการพัฒนาประเทศของสหรัฐอเมริกาที่จะก่อตัวเป็นอภิมหาอำนาจในเวลาต่อมา^๔

พระพิศาลสุชุมวิทเดินทางไปอยู่ที่เมืองบอสตัน และมีโอกาสเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ (พระอิสริยยศในขณะนั้น)^๕ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๕๓ – ๒๔๖๘) พระองค์ทรงศึกษาวิชาแพทยที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ทรงโปรดพระพิศาลสุชุมวิทเป็นการส่วนพระองค์ และ

^๔ ประสงค์ สุขุม, จาก “ยมราช” ถึง “สุชุมวิท” : เหตุการณ์ใน ๔ รัชกาล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖๙.

^๕ ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๕๕๙) ทรงได้รับการเฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

ทรงฝากให้เข้าเรียนระดับมัธยมปลายที่โรงเรียนฟิลลิปส์ เอ็กซีเตอร์ อะคาเดมี (Phillips Exeter Academy) ซึ่งเป็นโรงเรียนเอกชนที่มีมาตรฐานการศึกษาสูงมาก แต่พระพิศาลสุขุมวิทก็สามารถเรียนได้ดี ทั้งยังตั้งใจที่จะสร้างชื่อเสียงให้คนไทย จึงพยายามเข้าทีมฟุตบอลของโรงเรียนจนได้เป็นกัปตันทีม ทำให้ชาวอเมริกันได้เห็นความสามารถของคนไทยมากขึ้น

หลังเรียนจบมัธยมปลายแล้ว พระพิศาลสุขุมวิทตั้งใจที่จะศึกษาต่อด้านรัฐศาสตร์การทูตที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด แต่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ทรงเกลี้ยกล่อมให้ท่านศึกษาในสาขาวิศวกรรมศาสตร์ เพื่อกลับไปช่วยพัฒนาประเทศ เนื่องจากประเทศไทยขาดแคลนวิศวกรเป็นอย่างยิ่ง ต้องจ้างวิศวกรจากต่างประเทศเป็นเงินจำนวนมาก จึงทรงแนะนำให้พระพิศาลสุขุมวิทสมัครเข้าเรียนวิศวกรรมศาสตร์ที่สถาบันเทคโนโลยีแมสซาชูเซตส์ หรือ เอ็ม.ไอ.ที. (Massachusetts Institute of Technology : M.I.T.) ในเมืองบอสตัน ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยวิศวกรรมศาสตร์ที่ดีที่สุด在美国ขณะนั้น

การเข้าศึกษาในสถาบันเทคโนโลยีแมสซาชูเซตส์ต้องผ่านการคัดเลือกที่เข้มข้นมาก หลังจากได้รับคัดเลือกให้เข้าศึกษาแล้ว ยังมีการปลดนักศึกษาก็ได้คะแนนไม่ถึงเกณฑ์ปีละ ๒ ครั้ง แต่พระพิศาลสุขุมวิทก็สามารถผ่านการคัดเลือกและมีผลการเรียนที่ดี ทั้งยังฝึกเล่นยิมนาสติกและเล่นดนตรีจนได้เป็นนักกีฬาและนักดนตรีของมหาวิทยาลัย ได้ไปแข่งขันตามเมืองต่าง ๆ ทำให้มีโอกาสเปิดหูเปิดตาและสร้างชื่อเสียงแก่คนไทยในขณะเดียวกันก็แบ่งเวลามารับใช้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ด้วย พระองค์จึงทรงอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดีและนึกถึงชาติบ้านเมือง

ความพยายามเข้าสังคมในสหรัฐอเมริกาของพระพิศาลสุขุมวิท ทั้งในด้านกีฬาและดนตรีมีความสำคัญมาก เพราะทำให้ชาวอเมริกัน รุ่นเดียวกันเกิดความยกย่องนับถือพระพิศาลสุขุมวิท เป็นประโยชน์ ต่อการปฏิบัติการกิจสำคัญของประเทศไทยซึ่งท่านจะได้รับมอบหมายใน เวลาต่อมา ทั้งยังได้เรียนรู้สิ่งที่ทำให้ฝรั่งเจริญก้าวหน้ากว่าไทย ซึ่งไม่ใช่ เพราะวิทยาการเท่านั้น แต่ยังรวมถึงระบบการทำงาน ระบบการศึกษา วัฒนธรรมในการคิดและการทำงาน ตลอดจนการอบรมบ่มนิสัยในโรงเรียน และมหาวิทยาลัย ทำให้ชาวอเมริกันมีความสามารถและพัฒนาก้าวหน้าเมือง ได้อย่างรวดเร็ว ประชาชนหลุดพ้นจากความยากจน เป็นที่ประทับใจของ พระพิศาลสุขุมวิท และนำมาปรับใช้ในชีวิตราชการของตนในเวลาต่อมา^๖

พระพิศาลสุขุมวิทสำเร็จการศึกษาด้านวิศวกรรมศาสตร์จากสถาบัน เทคโนโลยีแมสซาชูเซตส์ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ นับเป็นคนไทยคนแรกที่สามารถ ศึกษามาจากมหาวิทยาลัยแห่งนี้ จากนั้นจึงกลับประเทศไทยมารับราชการ เป็นนายช่างผู้ช่วยในกรมสุขาภิบาล สังกัดกระทรวงนครบาล โดยเป็นผู้ช่วย ของนายช่างฝรั่งที่ทางราชการจ้างมา และได้รับมอบหมายให้คุมงาน ลาดยางมะตอยถนนสายต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ซึ่งเริ่มมีกิจการค้าขายมากขึ้น

ในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรม ราชโบายให้ลาดยางมะตอยและคอนกรีตถนนสายต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ให้ เร็วที่สุด และทรงให้งบประมาณเพื่อการนี้เป็นอันมาก พระพิศาลสุขุมวิท ซึ่งคุมงานด้านนี้จึงมีโอกาสนุกเบิกงานร่วมกับนายช่างไทยหนุ่ม ๆ ที่เพิ่งกลับ

^๖ ประสงค์ สุขุม, จาก “ยมราช” ถึง “สุขุมวิท” : เหตุการณ์ใน ๔ รัชกาล, หน้า ๓๙๓ - ๓๙๔.

จากต่างประเทศอย่างเต็มที่ ทำให้งานก้าวหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว ถนนในกรุงเทพฯ ซึ่งเคยตลปไปด้วยฝุ่นและโคลนก็เริ่มเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น

ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ กรมสุขาภิบาลเปลี่ยนชื่อเป็นกรมนคราธร สังกัดกระทรวงมหาดไทยซึ่งรวมเข้ากับกระทรวงนครบาล พระพิศาลสุขุมวิทได้เลื่อนเป็นนายช่าง มีฐานะเท่ากับนายช่างอิตาลี การสร้างถนนของช่างอิตาลีในเวลานั้นใช้หลักการสร้างถนนแบบโรมัน คือ ตรง กว้าง และลาดน้อย เช่นเดียวกับที่พระพิศาลสุขุมวิทได้ร่ำเรียนมาจากสหรัฐอเมริกา ทำให้การสร้างถนนในประเทศไทยมีรากฐานที่ทันสมัยมาตั้งแต่นั้น^๗

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ พระพิศาลสุขุมวิทได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้ากรมนคราธร แต่หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ และในปีต่อมากรมนคราธรเปลี่ยนชื่อเป็นกรมโยธาเทศบาล พระพิศาลสุขุมวิทได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมโยธาเทศบาล ซึ่งมีภาระงานเพิ่มขึ้นอีกมาก ทั้งงานเทศบาล งานก่อสร้างถนนและสะพานในกรุงเทพฯ งานก่อสร้างและบูรณะทางหลวงแผ่นดินทั่วราชอาณาจักร ตลอดจนงานก่อสร้างอาคารราชการ

พระพิศาลสุขุมวิทใช้ความรู้ที่เรียนมาจากสหรัฐอเมริกาจัดระบบการทำงานในกรมโยธาเทศบาลให้มีประสิทธิภาพทัดเทียมกับอารยประเทศ ยึดถือความตรงไปตรงมาและความสุจริต และปฏิบัติตนเป็นข้าราชการมืออาชีพ มีทีมงานที่เข้มแข็ง ทั้งนายช่างที่สำเร็จการศึกษาจากในประเทศและต่างประเทศ ทำให้งานโยธาของประเทศสดุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๙.

อีกทั้งเปิดโอกาสให้วิศวกรและสถาปนิกหญิงเข้ามารับราชการสร้างผลงาน เช่น นางปรียา ฉิมโฉม ซึ่งภายหลังได้เป็นผู้อำนวยการสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

ผลงานสำคัญของพระพิศาลสุชุมวิถ์คือ การร่วมจัดทำโครงการก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินทั่วประเทศ เนื่องจากเดิมประเทศไทยไม่เคยมีแผนงานสร้างทางหลวงแผ่นดินที่เชื่อมระหว่างจังหวัดและภาคต่าง ๆ มีเพียงทางหลวงสั้น ๆ จากชุมชนเข้าสู่ทางรถไฟ เพื่อให้ใช้รถไฟเป็นระบบหลักในการขนส่งทางบกเพื่อประหยัดงบประมาณ แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์กบฏบวรเดชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ทางรถไฟถูกทำลายจากการต่อสู้ระหว่างรัฐบาลกับฝ่ายกบฏ ทำให้การคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับต่างจังหวัดหยุดชะงักลงชั่วคราว รัฐบาลจึงได้เห็นข้อบกพร่องของระบบคมนาคมไทย^๘ ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๗๗ พระพิศาลสุชุมวิถ์ในฐานะอธิบดีกรมโยธาเทศบาล จึงเสนอโครงการก่อสร้างทางหลวงรวมระยะทาง ๘,๒๒๕ กิโลเมตรต่อกระทรวงมหาดไทย เพื่อปรับปรุงการคมนาคมของประเทศ

ในเวลาเดียวกัน กระทรวงกลาโหมได้มอบหมายให้กรมเสนาธิการทหารบกวางแผนตัดถนนทั่วประเทศเพื่อประโยชน์ในทางยุทธศาสตร์ และได้เชิญผู้แทนจากหน่วยงานต่าง ๆ มาร่วมเป็นกรรมการพิจารณาเพื่อให้ได้ประโยชน์ทุกด้าน พระพิศาลสุชุมวิถ์ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการในส่วนของกระทรวงมหาดไทย และได้รับมอบหมายให้เป็น

^๘ อธิวิโร คากิซากิ, *จากรถไฟสู่ทางหลวง ความเปลี่ยนแปลงนโยบายการคมนาคมและการหมุนเวียนสินค้าของประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๗๘ - ๒๕๑๘* (นนทบุรี : ต้นฉบับ, ๒๕๖๐), หน้า ๓๗ - ๓๘.

ผู้วางแผนจนเกิดโครงการสร้างทางในราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นแผนงาน ๑๘ ปี ประกอบด้วยทางหลวงแผ่นดิน ทางหลวงจังหวัด และทางเพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ รวมเป็นระยะทาง ๑๔,๘๖๕ กิโลเมตร^๙

โครงการสร้างทางในราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๔๗๘ สอดคล้องกับผลการสำรวจเศรษฐกิจชนบทไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๔๗๘ โดยนายเจมส์ แอนดรูวส์ (James Andrews) จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ซึ่งระบุถึงความสำคัญของการพัฒนาทางหลวง เนื่องจากขณะนั้นทางรถไฟในประเทศไทยมีเพียงพอแล้ว แต่ทางหลวงของไทยยังมีค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย นายเจมส์ แอนดรูวส์ ระบุว่า การสร้างทางหลวงไปสู่พื้นที่ตอนในของประเทศไทยเป็นหนึ่งในสามปัจจัยที่สำคัญอย่างมาก^{๑๐} ในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศและพัฒนาความเป็นอยู่ของชาวชนบท^{๑๑} ข้อมูลจากการสำรวจเศรษฐกิจชนบทนี้ได้รับการอ้างถึงในบันทึกโครงการสร้างทางในราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๔๗๘ ที่จัดทำโดยกรมโยธาเทศบาลด้วย

ช่วงเวลาที่พระพิศาลสุชุมวิทดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมโยธาเทศบาลตรงกับระยะที่ ๑ ของโครงการสร้างทางในราชอาณาจักร ซึ่งมีระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๙ – ๒๔๘๔ สามารถสร้างถนนแล้วเสร็จรวมเป็น

^๙ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (๒) สร ๐๒๐๑.๖๖.๕/๕ โครงการสร้างทางในราชอาณาจักร (๒๐ ธ.ค. ๒๔๗๗ – ๓๐ ต.ค. ๒๔๙๖).

^{๑๐} อีกสองปัจจัยคือ การปรับปรุงท่าเรือกรุงเทพฯ เพื่อพัฒนาการค้ากับต่างประเทศ และการขยายกิจการสหกรณ์

^{๑๑} James M. Andrews, *Siam : 2nd rural economic survey, 1934 – 1935* (Bangkok : The Bangkok Time Press, 1935), pp. 388 – 391.

ระยะทาง ๒,๔๖๙ กิโลเมตร ครอบคลุมทุกภูมิภาคของประเทศไทยตามลำดับความสำคัญทางเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์^{๑๒} ผลงานดังกล่าวทำให้ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๓ รัฐบาลได้ตั้งชื่อถนนสายกรุงเทพฯ – ชลบุรี – ระยอง – จันทบุรี – ตราด ว่าถนนสุขุมวิท เพื่อเป็นเกียรติแก่พระพิศาลสุขุมวิท^{๑๓}

นอกจากผลงานด้านการคมนาคมแล้ว พระพิศาลสุขุมวิทยังมีผลงานด้านอุตสาหกรรม เนื่องจากในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๘) จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีต้องการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศไทยเพื่อบรรเทาผลกระทบจากการขาดแคลนสินค้าระหว่างสงคราม จึงให้พระพิศาลสุขุมวิทย้ายไปจัดตั้งกรมอุตสาหกรรมในกระทรวงการเศรษฐกิจเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ขณะนั้นอุตสาหกรรมของไทยส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมครัวเรือน พระพิศาลสุขุมวิทจึงต้องศึกษาจากอุตสาหกรรมของต่างประเทศและตำราวิชาการต่าง ๆ แล้วเสนอโครงการ

^{๑๒} ถนนสายที่สร้างแล้วเสร็จ ได้แก่ ถนนสายกรุงเทพฯ – สมุทรปราการ, สมุทรปราการ – ฉะเชิงเทรา, ฉะเชิงเทรา – สัตหีบ, สัตหีบ – ระยอง, กรุงเทพฯ – ดอนเมือง, กรุงเทพฯ – นนทบุรี, หนองแค – บ้านภาชี, นครนายก – หนองแค, ชุมพร – กระบุรี, กระบุรี – ระนอง, ปราจีนบุรี – นครนายก, ปราจีนบุรี – อรัญประเทศ, ตะพานหิน – เพชรบูรณ์, เพชรบูรณ์ – หล่มสัก, นครสวรรค์ – กำแพงเพชร (ชาญ), สวรรคโลก – ตาก, สุโขทัย – พิษณุโลก, เด่นชัย – แพร่ – น่าน, เชียงใหม่ – เชียงดาว – ฝาง, เชียงใหม่ – จอมทอง – ฮอด, ชัยภูมิ – บัวใหญ่, มหาสารคาม – กาฬสินธุ์, อุตร – สกลนคร – นครพนม, ขอนแก่น – เลย์ (ขอนแก่น – ชุมแพ), ขนบพ – ยโสธร – อุบล, อุบล – ธาตุพนม – นครพนม, ข้อมูลจากจดหมายเหตุแห่งชาติ, (๒) สร ๐๒๐๑.๖๖.๕/๕ โครงการสร้างทางในราชอาณาจักร (๒๐ ธ.ค. ๒๔๗๗ – ๓๐ ต.ค. ๒๔๙๖).

^{๑๓} “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีเรื่อง ตั้งชื่อทางหลวงแผ่นดินและสะพานขนาดใหญ่,” ราชกิจจานุเบกษา ๖๗, ๖๗ (๑๒ ธันวาคม ๒๔๙๓): ๖,๓๗๘.

อุตสาหกรรมแห่งชาติที่มุ่งเน้นการผลิตปัจจัยสี่ นำไปสู่การตั้งกระทรวงการอุตสาหกรรมในเวลาอันรวดเร็ว และพระพิศาลสุขุมวิทได้ดำรงตำแหน่งรักษาการปลัดกระทรวงการอุตสาหกรรม^{๑๔}

ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ พระพิศาลสุขุมวิทย้ายไปเป็นอธิบดีกรมชลประทานเพื่อรับมือกับการเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ซึ่งเริ่มจากภาคเหนือและภาคกลางตอนบน ลงมาทางใต้จนใกล้เข้าสู่ทุ่งรังสิต ซึ่งเป็นบริเวณนาข้าวสำคัญของประเทศและอยู่ในช่วงที่ข้าวกำลังเจริญ หากถูกน้ำท่วมเสียหายก็อาจเกิดวิกฤตขาดแคลนอาหารทั่วประเทศ พระพิศาลสุขุมวิทจึงประสานกับกระทรวงมหาดไทยเพื่อเกณฑ์ประชาชนจำนวนมากมาสร้างคันดินกั้นน้ำบริเวณทุ่งรังสิตอย่างเร่งด่วน จนสามารถป้องกันที่นานับแสนไร่เอาไว้ได้ จากนั้นจึงเริ่มปรับปรุงงานของกรมชลประทาน โดยเฉพาะงานด้านเทคนิค เช่น การพยากรณ์ การกะปริมาณน้ำที่เหมาะสมสำหรับปลูกข้าวและพืชพันธุ์ต่าง ๆ แล้วนำไปคำนวณในการสร้างเขื่อนและคูน้ำในที่ต่าง ๆ ทำให้งานของกรมชลประทานดีขึ้นตามลำดับ^{๑๕}

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๖ พระพิศาลสุขุมวิทย้ายไปเป็นอธิบดีกรมทาง^{๑๖} และได้รับคำสั่งให้สร้างทางหลวงสายยุทธศาสตร์พร้อม ๆ กันหลายสาย รวมถึงทางหลวงจากอำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี ไปจังหวัด

^{๑๔} ประสงค์ สุขุม, จาก “ยมราช” ถึง “สุขุมวิท” : เหตุการณ์ใน ๔ รัชกาล, หน้า ๔๓๑ - ๔๔๓.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๖ - ๔๖๑.

^{๑๖} เดิมเป็นกองทาง สังกัดกรมโยธาเทศบาล ต่อมาได้รับการยกฐานะเป็นกรมทาง สังกัดกระทรวงคมนาคมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ปัจจุบันคือกรมทางหลวง

เพชรบูรณ์ เพื่อตอบสนองนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ต้องการสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่ที่จังหวัดเพชรบูรณ์ พระพิศาลสุขุมวิทได้รับแต่งตั้งเป็นผู้สังฆการแทนผู้บัญชาการทหารสูงสุดในด้านการสร้างทางทั่วราชอาณาจักรเพื่อให้งานสำเร็จโดยเร็วที่สุด แต่เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีใน พ.ศ. ๒๔๘๗ งานสร้างเมืองเพชรบูรณ์ก็ถูกยกเลิกไป ส่วนพระพิศาลสุขุมวิทถูกย้ายไปประจำกระทรวงคมนาคม

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๘๘ นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ได้เชิญพระพิศาลสุขุมวิทและหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ผู้เป็นน้องชายไปพบ และขอให้ลอบเดินทางไปสหรัฐอเมริกาเพื่อเจรจาม่อนปรนสถานการณ์ของการเป็นคู่สงครามระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา และหาช่องทางบรรเทาทุกข์คนไทยหลังสงคราม เนื่องจากนายปรีดี พนมยงค์ เห็นว่าพระพิศาลสุขุมวิทและหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์มีเพื่อนในสหรัฐอเมริกาจำนวนมาก จึงเป็นผู้ที่เหมาะสมในการทำภารกิจนี้

แม้ภารกิจนี้จะเสี่ยงอันตราย แต่พระพิศาลสุขุมวิทและหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ก็ตกลงรับ และลอบเดินทางไปสหรัฐอเมริกาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ จนมีโอกาสนำข้อเท็จจริงเรื่องประเทศไทยและเสรีไทยต่อคณะกรรมการธิการต่างประเทศของสภาผู้แทนราษฎรสหรัฐอเมริกา และติดต่อกับสื่อมวลชนในสหรัฐอเมริกาเพื่อให้ช่วยเผยแพร่เรื่องของประเทศไทย ทำให้รัฐสภาและประชาชนสหรัฐฯ มีความเข้าใจต่อประเทศไทยมากขึ้น และเมื่อสงครามยุติในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ พระพิศาลสุขุมวิทและหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ก็พยายามติดต่อกับฝ่ายต่าง ๆ เพื่อขอให้ช่วยเจรจา

กับอังกฤษให้ผ่อนคลายเงื่อนไขในการเลิกสถานะสงครามกับไทย^{๑๗} ทำให้ประเทศไทยไม่ต้องตกอยู่ในสถานะของผู้แพ้สงคราม และมีโอกาสเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติใน พ.ศ. ๒๔๘๙

นอกจากนี้ พระพิศาลสุชุมวิทและน้องชายยังเจรจาติดต่อขอซื้อสิ่งของเพื่อนำกลับมาฟื้นฟูประเทศไทย ซึ่งต้องแก่งแย่งกับประเทศอื่น ๆ จึงต้องอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวและการเข้าสังคมเป็นอย่างมาก และเมื่อพระพิศาลสุชุมวิทเดินทางกลับประเทศไทยหลังสงครามสิ้นสุด ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการองค์การจัดหาสิ่งของเพื่อบรรเทาทุกข์และฟื้นฟูประเทศ หรือ อ.จ.ส. และได้เร่งเดินทางไปยังฟิลิปปินส์และอินเดียเพื่อซื้อสิ่งของเหลือใช้จากสงคราม จนได้สิ่งของจำนวนมากมาบรรเทาความขาดแคลนของประเทศไทยได้เร็วกว่าประเทศอื่น ๆ ทั้งยังสามารถป้องกันไม่ให้สินค้ารั่วไหลไปสู่ตลาดมืดได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๑๘}

ต่อมาเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๔๙๑ – ๒๕๐๐) และมีการจัดตั้งการรถไฟแห่งประเทศไทยเป็นรัฐวิสาหกิจเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ เพื่อให้กิจการรถไฟมีอิสระในการดำเนินงานและมีประสิทธิภาพมากขึ้น พระพิศาลสุชุมวิทได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการในคณะกรรมการรถไฟและใช้ความรู้ในทางวิศวกรรมเพื่อพัฒนาการรถไฟ

^{๑๗} พระพิศาลสุชุมวิท, จดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการในแคนดินิวเดลี และสหรัฐอเมริการะหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชม, ๒๕๒๒), หน้า ๑๘๘ – ๒๑๓, ๒๖๔ – ๒๘๐ และ ๓๕๕ – ๓๕๖.

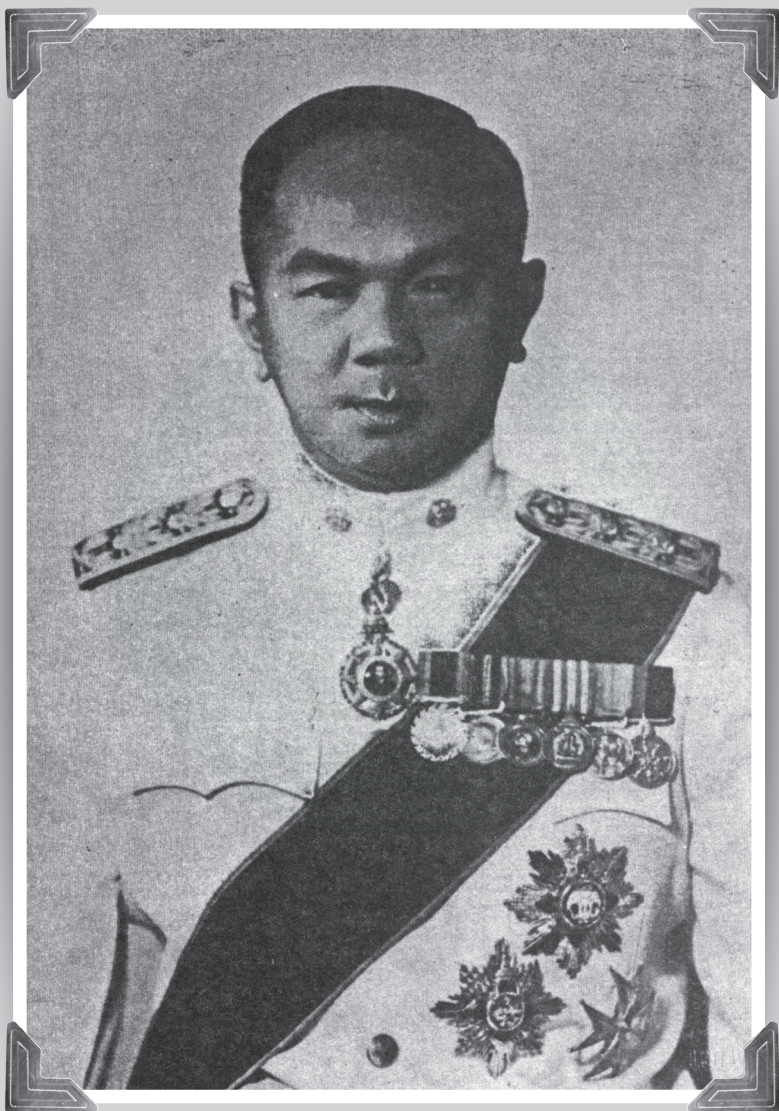
^{๑๘} ประสงค์ สุขุม, จาก “ยมราช” ถึง “สุชุมวิท” : เหตุการณ์ใน ๔ รัชกาล, หน้า ๕๙๕ – ๖๐๐.

ในด้านต่าง ๆ เช่น การเปลี่ยนหัวรถจักรไอน้ำเป็นรถจักรดีเซล การเปลี่ยนรางและไม้หมอนให้รถไฟวิ่งได้เร็วขึ้น เป็นต้น

นอกจากงานในราชการแล้ว พระพิศาลสุขุมวิทย์ยังมีบทบาทในการก่อตั้งและเป็นประธานกรรมการโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษของสมาคมนักเรียนเก่าสหรัฐอเมริกาในพระบรมราชูปถัมภ์ หรือ เอ.ยู.เอ. (A.U.A.)^{๑๙} ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๔ เพื่อจัดสอนภาษาอังกฤษให้แก่คนไทยทั่วไปโดยไม่หาผลกำไร ทั้งนี้เนื่องจากในเวลานั้นมีชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายและเที่ยวประเทศไทยมากขึ้น และคนไทยก็เริ่มตื่นตัวที่จะเรียนภาษาอังกฤษกันมาก โดยเฉพาะคนหนุ่มสาว ภาษาอังกฤษจึงเริ่มเป็นภาษากลางระหว่างคนไทยกับคนต่างประเทศแทบทุกชาติ โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษของ เอ.ยู.เอ. ยังเปิดดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน

พระพิศาลสุขุมวิถ์ถึงแก่อนิจกรรมด้วยโรคชราเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ ขณะมีอายุได้ ๙๓ ปี

^{๑๙} พระพิศาลสุขุมวิทย์เป็นผู้ร่วมก่อตั้งสมาคมนักเรียนเก่าสหรัฐอเมริกา (A.U.A.) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ – ๒๔๖๘ และจัดงานกุศลเพื่อหารายได้เข้า “ทุนมหิตลอดุลยเดช” สำหรับให้ทุนแก่นักศึกษาแพทย์ที่ยากจน ถวายเป็นพระเกียรติแด่สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

หลวงสุขุมนัยประดิษฐ (ประดิษฐ สุขุม)

ผู้วางรากฐานของสำนักงาน ก.พ.

หลวงสุขุมนัยประดิษฐ (ประดิษฐ สุขุม) เกิดเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ณ เมืองสงขลา เป็นบุตรของเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) กับท่านผู้หญิงตลับ ชื่อของท่านเป็นนามประทานจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในขณะนั้น ท่านถือกำเนิดเมื่อบิดาดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑล นครศรีธรรมราชและใช้ชีวิตที่สงขลาถึงอายุสองปี จึงได้ย้ายมาอยู่ที่กรุงเทพฯ เมื่อบิดาได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงโยธาธิการ

เมื่ออายุ ๔ ปี บิดามารดาได้จ้างครูมาสอนหนังสือที่บ้านจนถึงอายุ ๗ ปี จึงเข้าศึกษาที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง^๑ ซึ่งจัดการเรียนการสอนตามแบบโรงเรียนประจำในตะวันตก และมุ่งอบรมนักเรียนให้รู้จักช่วยเหลือตัวเอง มีน้ำใจนักกีฬา มีระเบียบวินัย ไม่เห็นแก่ตัว รักหม่คุณะ และมีความสามัคคี หลวงสุขุมนัยประดิษฐชอบเล่นกีฬาทุกชนิด โดยเฉพาะฟุตบอล และได้เล่นในทีมของโรงเรียน อีกทั้งเล่นเครื่องดนตรีไทยได้หลายชนิด

^๑ ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้โรงเรียนแห่งนี้เป็นสถาบันที่ให้การศึกษอย่างแท้จริงแก่กุลบุตรชาวไทย ปัจจุบันคือโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย

เมื่อหลวงสุขุมน้อยประดิษฐอายุ ๑๓ ปีใน พ.ศ. ๒๔๖๐ บิดาส่งท่านไปศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกาพร้อมกับพระพิศาลสุขุมวิท (ประสพ สุขุม) ผู้เป็นพี่ชาย และได้เข้าเรียนมัธยมที่โรงเรียนกันเนอร์รี (The Gunnery School) ในเมืองวอชิงตัน รัฐคอนเนตทิคัต (คนละแห่งกับกรุงวอชิงตัน ดี.ซี.) ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำเก่าแก่ที่มีชื่อเสียง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้โอนเป็นนักเรียนทุนรัฐบาลสังกัดกระทรวงพาณิชย์ ระหว่างศึกษา หลวงสุขุมน้อยประดิษฐได้แสดงความสามารถทางกีฬาจนเป็นที่ประจักษ์ ได้เล่นกีฬาในทีมของโรงเรียน ทั้งอเมริกันฟุตบอล บาสเกตบอล และเบสบอล แม้ว่าจะมีร่างกายที่เล็กที่สุด แต่มีชั้นเชิงและความว่องไวจนเป็นตัวเด่นของทีม และนำทีมได้รับชัยชนะอยู่เสมอจนมีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วทั้งเมือง^๒

นอกจากกีฬาแล้ว หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ยังได้เข้าสังคมอเมริกันในด้านอื่น ๆ เช่น ฝึกเล่นดนตรีสากล เข้าค่ายฤดูร้อนและพายเรือแคนูเดินทางไกลไปถึงแคนาดา รับจ้างดูแลเด็กที่เข้าค่าย เขียนจดหมายติดต่อกับบรรดาเพื่อนหญิงที่มาชื่นชม และไปเยี่ยมเยียนครอบครัวเพื่อน ๆ ตามเมืองต่าง ๆ ทำให้หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ได้เห็นสภาพบ้านเมืองของสหรัฐอเมริกาอย่างกว้างขวาง และได้คบหาสมาคมกับชาวอเมริกันทุกระดับชั้น จึงรู้จักกับวัฒนธรรมอเมริกันเป็นอย่างดี

ด้วยความเป็นนักกีฬาที่โดดเด่นและมีนิสัยโอบอ้อมอารี ทำให้หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์เป็นที่รักของเพื่อน ๆ จนได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ

^๒ หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์, “บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ,” ใน **งานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม)** (พระนคร : กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล, ๒๕๑๐, พระราชทานเพลิง ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๐), หน้า ๕๑ – ๖๒.

หลายตำแหน่งในโรงเรียน เช่น ประธานนักเรียน ประธานกีฬา ประธานนักเรียนชั้นสูงสุด ประธานชมรมละคร กัปตันทีมอเมริกันฟุตบอล ผู้จัดการทีมบาสเกตบอล ผู้จัดการหนังสือพิมพ์ของโรงเรียน ฯลฯ ก่อนจบการศึกษาได้รับการโหวตให้เป็นผู้ที่ดีที่สุดในโรงเรียนในหลาย ๆ ด้าน เช่น ทำประโยชน์ให้แก่โรงเรียนมากที่สุด กว้างขวางที่สุด ยุติธรรมที่สุด ซื่อสัตย์ที่สุด ไว้วางใจได้ที่สุด เป็นสุภาพบุรุษที่สุด ฯลฯ แม้แต่นักเรียนชาวอเมริกันเองก็ไม่เคยมีผู้ใดได้รับเกียรติมากมายขนาดนี้^๓

หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์เรียนจบมัธยมจากโรงเรียนกันเนอร์รีใน พ.ศ. ๒๔๖๕ และได้ศึกษาต่อด้านการบริหารธุรกิจที่มหาวิทยาลัยบอสตัน หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์แสดงความสามารถทางกีฬาอีกครั้ง ด้วยการได้รับคัดเลือกให้ลงเล่นในทีมอเมริกันฟุตบอลและบาสเกตบอลของมหาวิทยาลัย แม้จะตัวเล็กที่สุดและต้องแข่งขันกับนักศึกษาจำนวนมากที่ต้องการเข้าทีม ทำให้ท่านได้ไปแข่งขันตามเมืองต่าง ๆ และมีผลงานโดดเด่นจนได้ลงข่าวในหนังสือพิมพ์ เป็นที่ยกย่องของชาวอเมริกันอย่างมาก^๔

นอกจากนี้ หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ยังได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภานักศึกษาตลอด ๓ ปีที่เรียนอยู่ที่มหาวิทยาลัยบอสตัน เป็นชาวต่างชาติเพียงคนเดียวที่ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งอันทรงเกียรตินี้ ทั้งยังได้เป็นประธานหรือรองประธานในหลายชมรม เช่น ชมรมดนตรี ชมรมนักศึกษาต่างชาติ ชมรมการค้าระหว่างประเทศ และเมื่อขึ้นชั้นปีที่ ๓ ก็ได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าบรรณาธิการจัดทำหนังสือ “Syllabus” ซึ่งเป็นหนังสือ

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕ – ๘๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๓ – ๑๑๑.

ประจำปีของมหาวิทยาลัยบอสตัน นับเป็นตำแหน่งที่ทรงเกียรติมาก และ หลวงสุขุมนัยประดิษฐปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นอย่างดีจนหนังสือประจำปีนั้น ได้รับการชื่นชมว่าดีที่สุดในปีที่เคยมีมา^๕

การที่หลวงสุขุมนัยประดิษฐประสบความสำเร็จทั้งในทางกีฬาและ ได้รับการยอมรับจากชาวอเมริกันมากขนาดนี้เป็นเรื่องที่น่ามหัศจรรย์มาก เพราะสังคมอเมริกันในสมัยนั้นยังดูถูกกีดกันคนผิวเหลือง (ชาวเอเชีย) อยู่พอสมควร และไม่ปรากฏว่ามีนักศึกษาต่างชาติคนใดในมหาวิทยาลัยอเมริกันที่ได้รับการยกย่องนับถือเช่นนี้^๖ นอกจากนี้ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ ยังมีเพื่อนฝูงมากมาย เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติภารกิจสำคัญของชาติ ซึ่งท่านจะได้รับมอบหมายในเวลาต่อมา

ระหว่างศึกษาในมหาวิทยาลัยบอสตัน หลวงสุขุมนัยประดิษฐ มีโอกาสถวายงานรับใช้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปก กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) พร้อมด้วยพระชายา (ต่อมาคือสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี) ซึ่งเสด็จไปรักษาพระองค์ที่สหรัฐอเมริกาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ จนเป็นที่พอพระทัยและรับสั่งชมเชยว่าเป็น “Very useful man” (คนที่มีประโยชน์มาก)^๗ หลังจากนั้นไม่นานก็มีโอกาสถวายงานรับใช้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งเสด็จผ่านสหรัฐอเมริกา จนเป็นที่พอพระทัยของพระองค์เช่นกัน และรับสั่ง

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖ – ๑๑๙ และ ๑๓๓ – ๑๔๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙ – ๑๐๐ และ ๑๔๐.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒ – ๑๒๓.

ให้กลับประเทศไทยไปรับราชการเป็นเลขานุการของพระองค์ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์จึงต้องเดินทางกลับประเทศไทยโดยที่ยังไม่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญา

ระหว่างเดินทางกลับประเทศไทย หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ได้แวะเที่ยวประเทศต่าง ๆ ทั้งในยุโรป เอเชีย และแอฟริกา เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เบลเยียม เนเธอร์แลนด์ ซีเรีย อียิปต์ ฯลฯ ทำให้ท่านได้เห็นความเป็นไปของผู้คนและวัฒนธรรมต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง และขณะอยู่ในกรุงปารีส ท่านยังได้ทำความรู้จักคุ้นเคยกับนายปรีดี พนมยงค์ นายกสุมาคม นักเรียนไทยในฝรั่งเศส^๘ ผู้ร่วมก่อตั้งคณะราษฎรซึ่งต่อมาได้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. ๒๔๗๕ หัวหน้าขบวนการเสรีไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๘) และนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๔๘๙) ซึ่งท่านจะได้ร่วมงานด้วยในเวลาต่อมา

หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์กลับถึงประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๔๖๘ และได้รับตำแหน่งเลขานุการส่วนพระองค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ตลอดจนตำแหน่งเลขานุการในคณะกรรมการทุกคณะที่พระองค์ทรงเป็นประธาน ท่านจึงต้องศึกษาการทำงานของคณะกรรมการเหล่านั้น และทำหน้าที่จัดระเบียบวาระการประชุม จัดทำรายงานการประชุม และติดต่อกับเจ้านายผู้ใหญ่และเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ท่านปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ด้วยความคล่องแคล่วและมีความคิดริเริ่ม

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓ – ๑๖๑.

จนเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นอย่างมาก ถึงกับเคยรับสั่งกับผู้ใหญ่หลายท่านว่าหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ เป็นช่างเผือกของเจ้าพระยายมราช และทรงตั้งชื่อเล่นให้ท่านว่า “Efficient” (ประสิทธิภาพ)^๙

ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะทรงวางระเบียบข้าราชการพลเรือนให้เป็นไปในทางเลือกสรร ผู้ที่มีความรู้ความสามารถเข้ารับราชการเป็นอาชีพ จึงทรงตั้งคณะกรรมการร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนโดยโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเป็นประธาน และหลวงสุขุมน้อยประดิษฐทำหน้าที่เลขานุการ ท่านได้บันทึกรายงานการประชุมทุกครั้งไว้อย่างละเอียด ทำให้สามารถศึกษาหลักการและเหตุผลในการจัดระเบียบข้าราชการพลเรือนได้โดยกระจ่าง^{๑๐} และเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๑ คณะกรรมการรักษาพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนได้แต่งตั้งหลวงสุขุมน้อยประดิษฐให้ดำรงตำแหน่งเลขานุการ และต่อมาท่านได้เป็นกรรมการสอบสัมภาษณ์ข้าราชการในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดหลายครั้ง^{๑๑}

^๙ “งานในหน้าที่ราชการ,” ใน อินสม ไชยชนะ (บรรณาธิการ), **ชีวิตและงานของหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ** (พระนคร : หอภาพสุวรรณ, ๒๕๐๗, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานครบรอบหกสิบปีของหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ), หน้า ๒๘ – ๓๑.

^{๑๐} สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, **สิ่งสันต์** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสารการพิมพ์, ๒๕๑๐, สำนักงาน ก.พ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๑๐), หน้า ๓ – ๔.

^{๑๑} หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ, “บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ,” ใน **งานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ (ประดิษฐ์ สุขุม)**, หน้า ๑๗๕ – ๑๗๙.

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. ๒๔๗๕ มีการตราพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนฉบับใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัย โดยกำหนดให้มีคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน หรือ ก.พ. มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และมีฐานะเทียบเท่ากรม สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ ก.พ. คนแรก (พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๕๐๗) มีฐานะเทียบเท่าอธิบดี และมีข้าราชการอยู่ในสังกัดประมาณ ๔๕ คน ซึ่งล้วนเป็นเจ้าหน้าที่บรรจุใหม่หรือโอนมาจากส่วนราชการอื่น ยังไม่คุ้นเคยกับงาน หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์จึงต้องคอยดูแลและสั่งงานอย่างใกล้ชิด^{๑๒}

หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์มีความเข้าใจในระเบียบข้าราชการพลเรือนเป็นอย่างดี จึงดำเนินการปรับปรุงกิจการต่าง ๆ ของคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน เช่น การกำหนดอัตราเงินเดือนและหลักสูตรการสอบของตำแหน่งข้าราชการในทุกกระทรวง ทบวง กรม (ยกเว้นกระทรวงกลาโหมและข้าราชการตุลาการในกระทรวงยุติธรรม) การเก็บรักษาทะเบียนประวัติข้าราชการโดยเริ่มใช้แบบ ก.พ. ๑ – ๘ การจัดตั้งอนุกรรมการข้าราชการพลเรือน (อ.ก.พ.) ในด้านต่าง ๆ การปรับปรุงการสอบเข้ารับราชการ การสอบรับทุนรัฐบาลและการจัดการศึกษาของนักเรียนไทยในต่างประเทศ การพัฒนาสมรรถภาพและวินัยข้าราชการ การส่งเสริมความก้าวหน้าของข้าราชการ เป็นต้น^{๑๓}

^{๑๒} “งานในหน้าที่เลขาธิการ ก.พ.” ใน ชีวิตและงานของหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์, หน้า ๓๗ – ๓๙.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐ – ๖๔.

การปรับปรุงกิจการต่าง ๆ ต้องอาศัยการเจรจากับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งบางครั้งก็อาจเกิดความไม่เข้าใจกัน แต่หลวงสุขุมนัยประดิษฐสามารถอาศัยมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ตลอดจนความสามารถในการโน้มน้าวและผ่อนหนักให้เป็นเบา ช่วยให้การดำเนินงานจำนวนมากสำเร็จลุล่วงด้วยดีตลอดระยะเวลากว่า ๓๐ ปีที่ท่านดำรงตำแหน่งเลขาธิการ ก.พ.^{๑๔}

หลวงสุขุมนัยประดิษฐให้ความสำคัญกับการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อในต่างประเทศเป็นพิเศษ เนื่องจากเห็นว่าเป็นการสร้างคน ซึ่งจะเป็นผู้มีประสิทธิภาพในการบริหารงานเพื่อพัฒนาประเทศต่อไป ท่านจึงวางแผนส่งนักเรียนไปศึกษาต่อในต่างประเทศให้พอเหมาะกับความต้องการของราชการ^{๑๕} และต่อมาได้เข้าไปมีบทบาทในหน่วยงานให้ทุนการศึกษาจากต่างประเทศหลายแห่ง เช่น เป็นประธานกรรมการบริหารมูลนิธิการศึกษาไทย – อเมริกัน หรือมูลนิธิฟูลไบรท์ (Fullbright) ประจำประเทศไทย^{๑๖} เป็นประธานกรรมการสอบชิงทุนการศึกษาของมูลนิธิ จอห์น อี. พิวริฟอย (John E. Peurifoy)^{๑๗} เป็นประธานกรรมการสอบชิงทุนไปศึกษาในประเทศออสเตรเลียภายใต้แผนการโคลัมโบ เป็นต้น

^{๑๔} สมุน รัชไชยบุญ, “คุณหลวงสุขุมนัยประดิษฐ กับงานเลขาธิการ ก.พ.,” ใน **ชีวิตและงานของหลวงสุขุมนัยประดิษฐ**, หน้า ๖๕ – ๗๑.

^{๑๕} “งานในหน้าที่เลขาธิการ ก.พ.,” ใน **ชีวิตและงานของหลวงสุขุมนัยประดิษฐ**, หน้า ๔๓ – ๔๕.

^{๑๖} ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๓ เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนทางการศึกษาระหว่างประเทศไทยกับสหรัฐอเมริกา

^{๑๗} ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๙ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงนายจอห์น อี. พิวริฟอย อดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๗ – ๒๔๙๘

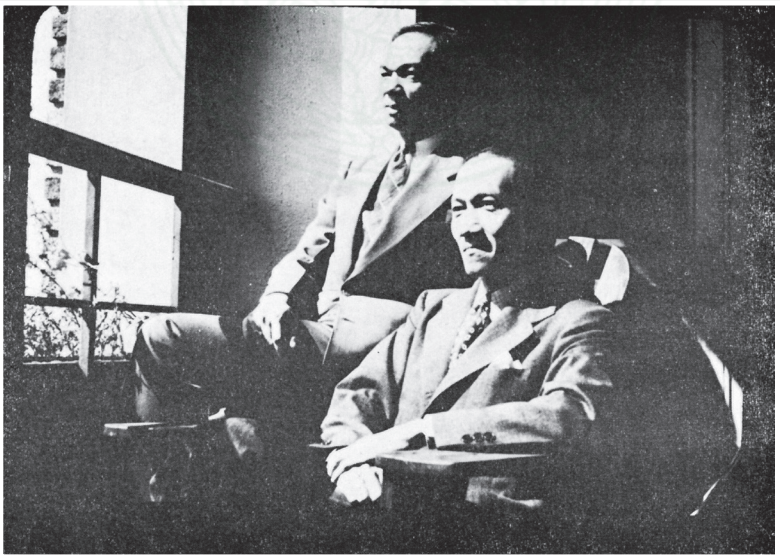
ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๘) หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ได้รับมอบหมายจากนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ให้ลอบเดินทางไปสหรัฐอเมริกา พร้อมกับพระพิศาลสุขุมวิทผู้เป็นพี่ชายใน พ.ศ. ๒๔๘๘ เพื่อเจรจาม่อนปรนสถานการณ์ของการเป็นคู่สงครามระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา จากการที่ไทยประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕ และหาช่องทางบรรเทาทุกข์ช่วยเหลือคนไทยหลังสงครามยุติ เนื่องจากนายปรีดี พนมยงค์ เห็นว่าหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์และพระพิศาลสุขุมวิทมีเพื่อนฝูงในสหรัฐอเมริกาจำนวนมาก จึงเป็นผู้ที่เหมาะสมในการทำภารกิจนี้

หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์และพี่ชายได้เข้าชี้แจงเรื่องประเทศไทยและเสรีไทยต่อคณะกรรมการต่างประเทศของสภาผู้แทนราษฎรสหรัฐอเมริกา ทำให้รัฐสภาสหรัฐอเมริกาได้ทราบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประเทศไทย จากนั้นหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ได้ติดต่อเพื่อนฝูงที่ทำงานด้านสื่อมวลชนให้ช่วยโฆษณาเกี่ยวกับประเทศไทย ทั้งยังจัดตั้งสำนักแถลงข่าวไทยในกรุงวอชิงตัน เพื่อให้ชาวอเมริกันได้รู้จักและเห็นใจประเทศไทย^{๑๘} ส่งผลให้สหรัฐอเมริกาช่วยกดดันอังกฤษจนผ่อนคลายเงื่อนไขในการเลิกสถานะสงครามกับประเทศไทยในเวลาต่อมา ทำให้ประเทศไทยไม่ต้อง

^{๑๘} รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติภารกิจของหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์และพระพิศาลสุขุมวิทในสหรัฐอเมริกามีปรากฏในเอกสารเรื่อง พระพิศาลสุขุมวิท, จดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการใน แคนดี นิวเดลี และสหรัฐอเมริการะหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชม, ๒๕๒๒).

หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ลอบเดินทางไปสหรัฐอเมริกาเพื่อปฏิบัติการกิจเสรีไทย
โดยนั่งเรือไปขึ้นเครื่องบินกลางอ่าวไทย ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์กับพระพิศาลสุขุมวิทผู้เป็นพี่ชาย
ระหว่างการปฏิบัติการกิจเสรีไทยในสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๔๘๘

ตกอยู่ในสถานะของผู้แพ้สงคราม และภายหลังสงครามสิ้นสุด หลวงสุขุมนัยประดิษฐได้เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ^{๑๙} พร้อมกับนายปรีดี พนมยงค์ ใน พ.ศ. ๒๔๘๙ อีกด้วย^{๒๐}

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดได้ไม่นานก็เกิดการกระทบกระทั่งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง จึงมีความจำเป็นต้องชี้แจงให้ประชาชนไทยและประเทศต่าง ๆ เข้าใจถึงสถานการณ์ดังกล่าว รัฐบาลจึงแต่งตั้งหลวงสุขุมนัยประดิษฐให้รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมโฆษณาการ^{๒๑} อีกตำแหน่งหนึ่ง (๓๐ มิถุนายน – ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐) เพราะเห็นถึงความสามารถจากผลงานโฆษณาขณะปฏิบัติภารกิจเสรีไทยในสหรัฐอเมริกา หลวงสุขุมนัยประดิษฐจึงดำเนินการปรับปรุงกิจการหลายอย่างของกรมโฆษณาการ เช่น การปรับปรุงกิจการวิทยุกระจายเสียง การจัดตั้งสำนักแถลงข่าวเพื่อให้ข่าวแก่หนังสือพิมพ์อย่างถูกต้อง การออกหนังสือพิมพ์ฉบับก้ำนันเพื่อเสนอข่าวการดำเนินงานของรัฐบาลให้ประชาชนรับทราบ การโฆษณาประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายในต่างประเทศ การจัดตั้งสำนักงานท่องเที่ยวในกรมโฆษณาการ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวประเทศไทย เป็นต้น^{๒๒}

^{๑๙} ได้แก่ ประเทศจีน สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ เดนมาร์ก สวีเดน และนอร์เวย์

^{๒๐} “การเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ,” ใน **ชีวิตและงานของหลวงสุขุมนัยประดิษฐ**, หน้า ๒๖๐ – ๒๙๔.

^{๒๑} ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกรมประชาสัมพันธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕

^{๒๒} “อธิบดีกรมโฆษณาการ,” ใน **ชีวิตและงานของหลวงสุขุมนัยประดิษฐ**, หน้า ๗๕ – ๘๔.

ผลงานที่สำคัญอีกด้านหนึ่งของหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ คือ การพัฒนากีฬาในประเทศไทย เป็นผู้ก่อตั้งสมาคมบาสเกตบอลและสมาคมยิงปืนแห่งประเทศไทย ตลอดจนสนับสนุนกิจการของสมาคมกีฬาอื่น ๆ และดำรงตำแหน่งรองประธานคณะกรรมการโอลิมปิกแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ต่อมายังได้รับการเสนอชื่อให้เป็นกรรมการโอลิมปิกสากล และเป็นผู้ริเริ่มการแข่งขันกีฬาแหลมทอง^{๒๓} เพื่อพัฒนากีฬาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จัดขึ้นเป็นครั้งแรกที่ประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ทั้งยังเป็นผู้ก่อตั้งองค์การส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทย^{๒๔} เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ และดำเนินการให้ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพจัดการแข่งขันกีฬาเอเชียนเกมส์ครั้งที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ อีกด้วย

นอกจากนี้ หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ยังมีบทบาทด้านการพัฒนาดนตรีในประเทศไทย โดยการตั้งวงดนตรีลีลาศขึ้นเป็นวงแรก ๆ ของไทยตั้งแต่สมัยที่กลับจากการศึกษาในสหรัฐอเมริกา และนำประสบการณ์ที่ได้มาปรับปรุงการเล่นดนตรีในประเทศไทยให้ทันสมัย ท่านได้อุปการะรวบรวมนักดนตรีที่มีความสามารถจนเกิดเป็นวงดนตรีสุนทราภรณ์ในเวลาต่อมา ทั้งยังแต่งเพลงมอบให้วงดนตรีสุนทราภรณ์หลายเพลง ซึ่งล้วนได้รับความนิยมทั้งสิ้น^{๒๕} ในช่วงบั้นปลายชีวิต ท่านมีบทบาทในการก่อตั้งสมาคมดนตรีแห่งประเทศไทย และได้เป็นนายกสมาคมฯ คนแรก

^{๒๓} ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกีฬาซีเกมส์ (SEA Games) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐

^{๒๔} ต่อมาพัฒนาเป็นการกีฬาท้องถิ่นแห่งประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘

^{๒๕} เอื้อ สุนทรสนาน, “หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ ‘พ่อพระ’ ของวงดนตรีสุนทราภรณ์,”

หลวงสุขุมนัยประดิษฐเล่นดนตรีในงานรื่นเริงของ
สมาคมนักเรียนเกาส์สหรัฐอเมริกา ในพระบรมราชูปถัมภ์

หลวงสุขุมนัยประดิษฐเกษียณอายุราชการในตำแหน่งเลขาธิการ
ก.พ. เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ แต่ท่านยังคงมีภาระงานมากมายจากกิจการต่าง ๆ
ที่ท่านได้มีส่วนร่วมพัฒนา ทำให้สุขภาพของท่านทรุดโทรมลง จนถึงแก่
อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ ขณะมีอายุได้ ๖๓ ปี
ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๕๑๐

พลโท ม.ล. ขาบ ฤๅษร

ผู้บังคับบัญชากองทหารเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกา และอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์

พลโท ม.ล. ขาบ ฤๅษร เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นบุตรของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน ฤๅษร)^๑ กับหม่อมจันทร์ ชื่อของท่านมาจากคำว่า “خابมงคล” อันเป็นนามประทานจากพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรณราย พระมารดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ม.ล. ขาบ ฤๅษร เข้ารับการศึกษาขั้นต้นที่โรงเรียนวัดหัวลำโพง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๖ เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ ก่อนสำเร็จการศึกษา ๑ ปี ได้รับทุนกระทรวงกลาโหมไปศึกษาต่อที่โรงเรียนนายร้อยทหารวุลิช (Royal Military Academy, Woolwich) ในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ จนสำเร็จการศึกษาและเดินทางกลับประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๔๗๒ และเข้ารับราชการในกองพันที่ ๒ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่บุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่ง คือ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช สำเร็จการศึกษาวิชากฎหมายจากประเทศ

^๑ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการและกระทรวงเกษตรธิการในสมัยรัชกาลที่ ๕

อังกฤษ และกลับมารับราชการในประเทศไทย ซึ่งทั้งสองท่านจะมีบทบาทร่วมกันในการก่อตั้งขบวนการเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกาในเวลาต่อมา

แม้ว่า ม.ล. ขาบ กุญชร ไม่ได้เข้าร่วมกับนายทหารปืนใหญ่อีกหลายท่านที่ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เช่น พระยาพลพล พุทเสนา พระยาฤทธิอัคเนย์ หลวงพิบูลสงคราม หลวงอดุลเดชจรัส ฯลฯ แต่ก็มีความเจริญก้าวหน้าในราชการตามลำดับ จนได้เป็นเสนาธิการกรมป้องกันต่อสู้อากาศยาน และได้รับความไว้วางใจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้เป็นนายกรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑ – ๒๔๘๗

ม.ล. ขาบ กุญชร เป็นนายทหารที่มีบุคลิกสง่างาม มนุษย์สัมพันธ์ดี พูดได้หลายภาษา ทั้งภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส จีน และมีความสามารถหลายด้าน^๒ จึงได้รับแต่งตั้งเป็นทูตฝ่ายทหารประจำสหรัฐอเมริกาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ และเข้าทำงานที่สถานทูตไทย ณ กรุงวอชิงตัน ขณะนั้น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นอัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๔๘๒^๓ – ๒๔๘๘) เมื่อกองทัพญี่ปุ่นบุกเข้าประเทศไทยในต้นเดือนธันวาคมปีเดียวกัน รัฐบาลไทยได้เข้าเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ทำให้สถานทูตไทย ณ กรุงวอชิงตันประกาศไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐบาลไทย และชักชวนคนไทยให้ช่วยกันกอบกู้เอกราชของชาติ

^๒ จินตนา ยศสุนทร, **จากวันนั้นถึงวันนี้** (กรุงเทพฯ : ธนาเพรส แอนด์กราฟฟิค, ๒๕๔๕, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ คุณหญิงจินตนา ยศสุนทร ณ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๕), หน้า ๕๗.

^๓ ตามการนับปฏิทินแบบเก่าของไทยที่ขึ้นปีใหม่ในเดือนเมษายน

ต่อมารัฐบาลไทยประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕ แต่สหรัฐอเมริกาไม่ประกาศสงครามตอบ เพราะถือว่าประเทศไทยเป็นดินแดนที่ถูกยึดครอง รัฐบาลไทยส่งให้คนไทยและข้าราชการสถานทูตไทยในสหรัฐอเมริกาเดินทางกลับประเทศ แต่สถานทูตไทย ณ กรุงวอชิงตันปฏิเสธและจัดประชุมนักเรียนไทยที่ตัดสินใจขัดคำสั่งรัฐบาล นำไปสู่การจัดตั้งขบวนการเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกาเพื่อปฏิบัติการทางทหารในลักษณะสายลับ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการทำสงครามของสหรัฐอเมริกาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และช่วยรักษาสถานภาพของประเทศไทยหากฝ่ายสัมพันธมิตรชนะสงคราม^๔

ม.ล. ขาบ กฤษกร เป็นผู้รับผิดชอบปฏิบัติการทางทหารของเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกา โดยเริ่มจากการคัดเลือกอาสาสมัครเพื่อเข้ารับการฝึกจากกองทัพสหรัฐอเมริกา และได้รับการสนับสนุนจากสำนักบริการยุทธศาสตร์ หรือ โอ.เอส.เอส. (Office of Strategic Services : O.S.S.) ซึ่งเป็นหน่วยงานทางทหารที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อปฏิบัติการลับบริเวณหลังแนวรบของศัตรูโดยเฉพาะ ส่วนค่าใช้จ่ายของกองทหารเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกานั้น เบิกจากเงินของรัฐบาลไทยซึ่งรัฐบาลสหรัฐอเมริกาాయัดไว้^๕ และอนุมัติให้ใช้จ่ายสำหรับกองทหารเสรีไทยเป็นวงเงินราว ๕๐๐,๐๐๐ เหรียญสหรัฐ^๖

^๔ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, **ตำนานเสรีไทย** (กรุงเทพฯ : แสงดาว, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๒.

^๕ ประกอบด้วยเงินสดประมาณ ๒ ล้านเหรียญสหรัฐ และทองคำซึ่งเป็นทุนสำรองของประเทศไทยประมาณ ๙ ล้านเหรียญสหรัฐ ในจำนวนนี้สถานทูตไทย ณ กรุงวอชิงตันได้ขอเบิกเฉพาะส่วนที่เป็นเงินสดมาใช้

^๖ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, **ตำนานเสรีไทย**, หน้า ๑,๑๕๘.

กองทหารเสรีไทยรุ่นแรกได้รับการฝึกจากค่ายต่าง ๆ ในสหรัฐอเมริกาจนสำเร็จหลักสูตร จากนั้นจึงเดินทางไปรับการฝึกเพิ่มเติมที่รัฐอัสสัม อินเดีย จนถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ จึงเดินทางไปยังเมืองจุงกิง (ฉงชิ่ง) ซึ่งเป็นเมืองหลวงของสาธารณรัฐจีนในขณะนั้น ม.ล. ขาบ กุญชร ได้ประสานงานกับนายพลไต้หลี่ หัวหน้าหน่วยสืบราชการลับของจีนเพื่อเตรียมลักลอบเข้าประเทศไทย สอดแนมทหารญี่ปุ่น และสืบดูว่าในประเทศไทยมีขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นหรือไม่ หากมีก็ต้องหาทางติดต่อกับผู้นำขบวนการเพื่อร่วมมือกันต่อไป^๗

ในช่วงเวลาเดียวกัน ขบวนการเสรีไทยในประเทศไทย ซึ่งมีผู้นำคือนายปรีดี พนมยงค์ ได้ส่งนายจำกัต์ พลากร ไปติดต่อกับรัฐบาลสาธารณรัฐจีนของเจียงไคเช็คที่เมืองจุงกิง เพื่อประกาศท่าทีต่อต้านญี่ปุ่น และพยายามติดต่อกับสถานทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกาเพื่อร่วมมือกัน แต่ไม่มีความคืบหน้า จึงได้ส่งนายสงวน ตุลารักษ์ และนายแดง คุณะดิลก ตามไปอีกชุดหนึ่ง จนได้พบกับ ม.ล. ขาบ กุญชร ที่เมืองจุงกิง ทำให้ขบวนการเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกาทราบว่ามีการต่อต้านญี่ปุ่นอยู่ในประเทศไทย ซึ่งสามารถประสานงานกับทหารเสรีไทยที่จะลักลอบเข้าประเทศไทยได้ ม.ล. ขาบ กุญชร จึงช่วยเหลือให้นายสงวน ตุลารักษ์ และนายแดง คุณะดิลก เดินทางไปสหรัฐอเมริกา เพื่อประสานงานกับคณะกรรมการเสรีไทยในกรุงวอชิงตันต่อไป^๘

^๗ จินตนา ยศสุนทร, *จากวันนั้นถึงวันนี้*, หน้า ๖๘ – ๗๒.

^๘ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, *ตำนานเสรีไทย*, หน้า ๑, ๑๕๙.

จากนั้นในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๘๗ ม.ล. ขาบ ฤๅษร ได้พากองทหารเสรีไทยรุ่นแรกไปตั้งฐานปฏิบัติการที่เมืองซือเหมา^๙ ในประเทศจีน ใกล้กับเขตสิบสองปันนา เพื่อเตรียมส่งทหารเสรีไทยลอบเดินทางเข้ามาปฏิบัติงานในประเทศไทย แต่ก็ประสบปัญหานานัปการ ทั้งความขัดแย้งกับ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ที่ไม่เห็นด้วยกับการปฏิบัติงานของกองทหารเสรีไทย และการที่ฝ่ายจีนไม่ให้ความช่วยเหลือตามที่สัญญาไว้ เช่น นำทางไปยังเส้นทางที่ไม่ปลอดภัยหรือทดลองเส้นทางใหม่ ซึ่ง ม.ล. ขาบ ฤๅษร ได้ร่วมเผชิญความลำบากกับผู้ใต้บังคับบัญชาโดยตลอด และพยายามรักษาประโยชน์ของกองทหารเสรีไทยอย่างสุดความสามารถ^{๑๐}

ม.ล. ขาบ ฤๅษร ส่งทหารเสรีไทยรุ่นแรกลอบเดินทางเข้ามาปฏิบัติงานในประเทศไทยจำนวน ๑๐ คน^{๑๑} แต่เสียชีวิตระหว่างปฏิบัติหน้าที่ ๒ คน^{๑๒} ส่วนที่เหลืออีก ๘ คนถูกตำรวจไทยจับตัวไป แต่ในที่สุดก็สามารถติดต่อกับขบวนการเสรีไทยในประเทศไทย เนื่องจากพลตำรวจเอก อุดุล อุดุลเดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจ เป็นผู้นำคนหนึ่งของขบวนการเสรีไทยในประเทศไทย จึงลอบให้ความช่วยเหลือจนนำไปสู่การประสานงานระหว่าง

^๙ ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นผู่เออร์

^{๑๐} จินตนา ยศสุนทร, *จากวันนั้นถึงวันนี้*, หน้า ๗๙ – ๙๐ และ ๑๐๓ – ๑๑๔.

^{๑๑} ได้แก่ ไผน อินทรทัต, เอียน ชัมพานนท์, การุณ เก่งระดมยิง, การะเวก ศรีวิจารณ์, สมพงษ์ ศัลยพงศ์, เป้า ขำอุไร, พิสุทธิ์ สุทัศน์ ณ อยุธยา, บุญเย็น ศศิริรัตน์, สวัสดิ์ เชี่ยวสกุล และอานนท์ ณ ป้อมเพ็ชร

^{๑๒} คือ การะเวก ศรีวิจารณ์ และ สมพงษ์ ศัลยพงศ์

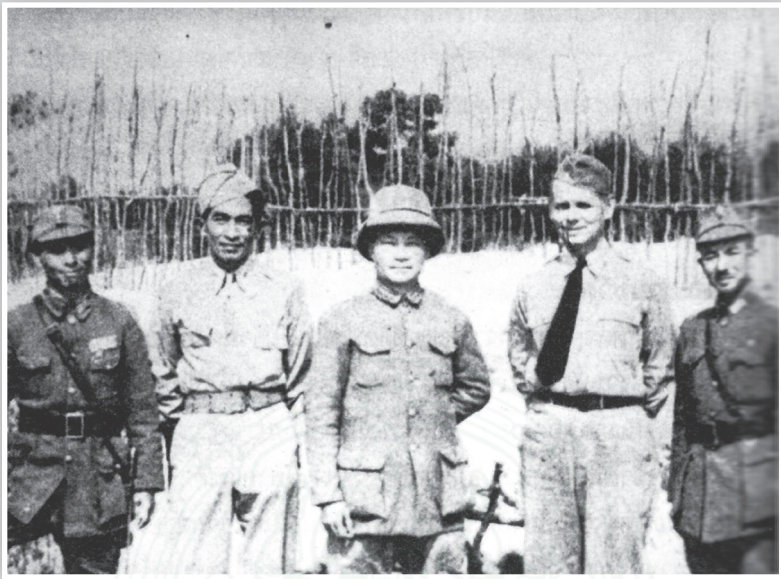
เสรีไทยจากสหรัฐอเมริกา อังกฤษ และในประเทศไทยเอง เพื่อช่วยฝ่ายสัมพันธมิตรต่อสู้กับทหารญี่ปุ่น^{๑๓}

หลังจากสงครามเสรีไทยเดินทางเข้ามาปฏิบัติงานในประเทศไทยแล้ว บทบาทหน้าที่ของ ม.ล. ขาบ กุญชร ในฐานะผู้บังคับบัญชากองทหารเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกาก็ลดลง และกลับไปปฏิบัติหน้าที่ในฐานะทูตฝ่ายทหารที่สถานทูตไทย ณ กรุงวอชิงตันตามเดิม ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๘๘ ท่านยังได้ช่วยเหลือพระพิศาลสุขุมวิทและหลวงสุขุมน้อยประดิษฐที่ได้รับมอบหมายจากนายปรีดี พนมยงค์ หัวหน้าขบวนการเสรีไทยในประเทศไทยให้ไปปรับความเข้าใจกับสหรัฐอเมริกาเพื่อรับรองเอกราชของประเทศไทยหลังสงครามสงบอีกด้วย^{๑๔}

สงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลงในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เมื่อญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้สงคราม บทบาทของขบวนการเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกาซึ่ง ม.ล. ขาบ กุญชร เข้าร่วมด้วยเพื่อช่วยเหลือฝ่ายสัมพันธมิตรนั้น มีส่วนสำคัญในการช่วยให้ประเทศไทยไม่ตกเป็นประเทศผู้แพ้สงครามเหมือนกับญี่ปุ่น และเพื่อเป็นการยกย่องเกียรติคุณของ ม.ล. ขาบ กุญชร รัฐบาลสหรัฐอเมริกาจึงมอบอิสริยาภรณ์ “ลีเจียน ออฟ เมอริท (Legion of Merit)” ให้แก่ ม.ล. ขาบ กุญชร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙

^{๑๓} คุณหญิงดิฐการภักดี, “ขบวนการเสรีไทยและกิจการสงคราม,” ใน *ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท หม่อมหลวงขาบ กุญชร ม.ว.ม., ป.ช. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๐* (กรุงเทพฯ : อินเทอร์เน็ตองค์กรสันติ, ๒๕๓๐), หน้า ๔๓ - ๕๕.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

พลโท ม.ล. ขาบ กุญชร ถ่ายรูปร่วมกับนายทหารจีนและอเมริกัน
ขณะปฏิบัติภารกิจเสรีไทยในประเทศจีนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗

พลโท ม.ล. ขาบ กุญชร
ได้รับเหรียญ Legion of Merit
จากสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙

พลโท ม.ล. ขาบ กุญชร
เข้าร่วมการประชุมองค์การสนธิสัญญาป้องกันภูมิภาค
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEATO)
ครั้งที่ ๑ ที่กรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘

ในฐานะทูตทหารไทยซึ่งทำหน้าที่เป็นประโยชน์ต่อกองทัพสหรัฐอเมริกา ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๑ ม.ล. ขาบ กุญชร พ้นจากตำแหน่งทูตฝ่ายทหาร ประจำสหรัฐอเมริกาและกลับมาประจำกรมเสนาธิการทหารบก จากนั้นจึงได้รับแต่งตั้งเป็นเลขาธิการนายกรัฐมนตรีในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๙๑ – ๒๕๐๐)

เมื่อเกิดเหตุการณ์กบฏแมนฮัตตันในวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีถูกทหารเรือกลุ่มหนึ่งจับตัว ไปกักขังไว้ในเรือรบหลวงศรีอยุธยา และเกิดการรบพุ่งกันจนเรือรบหลวง ศรีอยุธยาถูกระเบิดจมลง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องว่ายน้ำหนีไปอยู่ที่กองบัญชาการทหารเรือ ม.ล. ขาบ กุญชร เป็นผู้ที่เดินทางไปเจรจาจนสามารถรับตัวจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับมายังกองบัญชาการฝ่ายรัฐบาล ได้สำเร็จ ทำให้ ม.ล. ขาบ กุญชร ได้รับความไว้วางใจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นอย่างมาก จึงได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์และโฆษกของรัฐบาลในเวลาต่อมา^{๑๕}

ม.ล. ขาบ กุญชร ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๕ – ๒๕๐๐ เป็นยุคที่สื่อมวลชนโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์มีความใกล้ชิดกับกรมประชาสัมพันธ์มาก เนื่องจาก ม.ล. ขาบ กุญชร ให้ความสำคัญเป็นกันเองกับทุก ๆ คน ทั้งยังจัดให้มีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับสื่อมวลชนอยู่บ่อย ๆ โดยเฉพาะการจัดงานแถลงข่าว (Press Conference) แบบที่ท่านเคยเห็นในทำเนียบขาวของสหรัฐอเมริกา

^{๑๕} นรนิติ เศรษฐบุตร, **คนการเมือง เล่ม ๔** (กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๖๑), หน้า ๑๓๕.

และหากมีเรื่องสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของรัฐบาลซึ่งเป็นทีวีกาพย์วิจารณ์ ม.ล. ขาบ กุญชร ก็สามารถใช้ศิลปะการพูดเพื่อผ่อนหนักให้เป็นเบาได้ สื่อมวลชนบางคนยกย่องว่า ม.ล. ขาบ กุญชร เป็นอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ ที่ดีที่สุดเท่าที่เคยมีมาในยุคนั้น^{๑๖}

ต่อมาเมื่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ม.ล. ขาบ กุญชร ต้องพ้นจากตำแหน่งอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ และถูกย้ายกลับไปประจำกรมเสนาธิการกลาโหมชั่วคราวระยะหนึ่ง กระทั่งจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจซ้ำและขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีเองใน พ.ศ. ๒๕๐๑ ม.ล. ขาบ กุญชร จึงได้รับแต่งตั้งเป็นโฆษกประจำสำนักนายกรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๒ – ๒๕๐๕ จนเกษียณอายุราชการ

นอกจากผลงานในหน้าที่ราชการแล้ว ม.ล. ขาบ กุญชร ยังมีผลงานด้านศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย เนื่องจากท่านเกิดและเติบโตในบ้านหม้อ ซึ่งเป็นศูนย์รวมของนาฏดุริยางคศิลป์มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓^{๑๗} ทำให้

^{๑๖} ดนัย ศรียาภัย, “ม.ล. ขาบกับกรมประชาสัมพันธ์,” และ ทหารเก่า, “เขียนถึงอดีตโฆษกรัฐบาล พลโท ม.ล. ขาบ กุญชร” ใน **ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท หม่อมหลวงขาบ กุญชร ม.ว.ม., ป.ช. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๐**, หน้า ๕ – ๖ และ ๒๐ – ๒๓.

^{๑๗} เนื่องจากวังบ้านหม้อเป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งตั้งโรงฝึกละครในสมัยรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ว่าราชการกรมโขน กรมหุ่น กรมฉวนทก กรมปีพาทย์ และกรมมหรสพ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้กรมทั้ง ๕ อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) หลานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร และเป็นบิดาของ ม.ล. ขาบ กุญชร

ม.ล. ขาบ กุญชร สามารถเล่นเครื่องดนตรีได้ทุกชนิด ทั้งดนตรีไทยและดนตรีสากล ตลอดจนการร้องเพลงและการแสดง ท่านแสดงเป็นพระเอกในภาพยนตร์เรื่อง “เลียดทหารไทย” ซึ่งกระทรวงกลาโหมอำนวยการสร้างใน พ.ศ. ๒๔๗๗ และขับร้องเพลงประกอบภาพยนตร์ ชื่อเพลง “กุหลาบในมือเธอ” ซึ่งได้รับความนิยมมากในสมัยนั้น

ม.ล. ขาบ กุญชร เห็นความสำคัญของดนตรีไทยเป็นอย่างมาก สมัยที่ท่านเป็นอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์จึงริเริ่มจัดตั้งวงดนตรีไทยกรมประชาสัมพันธ์^{๑๘} โดยรวบรวมศิลปินดนตรีไทยที่มีชื่อเสียงจากวงการต่าง ๆ และมอบเครื่องดนตรีไทยให้ใช้งาน ส่วนทางด้านดนตรีสากล ท่านได้ประพันธ์ทำนองเพลงไทยสากลที่ได้รับความนิยมหลายเพลง เช่น ช้องจิตขึ้นใจ เป็นต้น และยังเป็นผู้ริเริ่มดนตรีผสมผสานระหว่างดนตรีไทยกับดนตรีสากล เรียกว่า “สังคีตสัมพันธ์” ตามพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ว่า ดนตรีไทยกับดนตรีสากลควรจะเล่นร่วมกันได้^{๑๙} ต่อมาดนตรีประเภทสังคีตสัมพันธ์นี้ ครูเอื้อ สุนทรสนาน และวงสุนทราภรณ์ ได้นำไปพัฒนาจนเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย

^{๑๘} เพื่อให้มีควบคู่ไปกับวงดนตรีสากลกรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๘๒ สมัยที่ยังเรียกว่ากรมโฆษณาการ

^{๑๙} วงดนตรี ก.ป.ส., “พ่วงกับดนตรีผสม ‘สังคีตสัมพันธ์’,” ใน ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท หม่อมหลวงขาบ กุญชร ม.ว.ม., ป.ช. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๐, หน้า ๙ - ๑๐.

พลโท ม.ล. ขาบ กุญชร เป็นผู้ริเริ่มการเล่นดนตรีไทยผสมผสานกับดนตรีสากล เรียกว่า “สังคีตลัมพันธ์”

ในด้านกิจการโทรทัศน์และวิทยุ ม.ล. ขาบ กุญชร ได้ริเริ่มเสนอรายการโทรทัศน์ที่มีความมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมศิลปะการแสดงของไทย โดยจัดตั้งคณะละครพลายมงคล และนำบทพระราชนิพนธ์หรือวรรณคดีที่มีชื่อเสียงของไทยมาแสดงออกอากาศทางไทยทีวีช่อง ๕ บางขุนพรหม ติดต่อกันหลายปี ท่านเป็นผู้เขียนบท กำกับการแสดง และควบคุมการฝึกซ้อมด้วยตนเอง ส่วนทางด้านวิทยุ ท่านได้จัดรายการ “ดนตรีไทยไร้สรหรือ” เป็นเวลาหลายปี เพื่อให้ผู้ฟังรู้จักดนตรีไทยอย่างถึงแก่นแท้

ม.ล. ขาบ กุญชร ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๙ ขณะมีอายุได้ ๘๑ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐

ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์

นักประพันธ์เจ้าของนามปากกา “ดอกไม้สด”

ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ สกุลเดิม กุญชร เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๘ (ตามการนับปฏิทินแบบเก่า) เป็นธิดาของ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) กับหม่อมมาลัย มีพี่น้องต่างมารดาหลายสิบคน เมื่ออายุ ๒ ปี มารดาแยกไปมีเรือนใหม่ ท่านจึงได้รับการเลี้ยงดูจากยายซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติธรรม ทำให้ท่านได้รับการอบรมสั่งสอนเรื่องศีลธรรมตั้งแต่วัยเด็ก

ในวัยเด็ก ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ อาศัยอยู่ในวังบ้านหม้อ ซึ่งเป็นบ้านเดิมของตระกูล จนกระทั่งอายุ ๕ ปี หม่อมเจ้าหญิงชม ธิดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งมีศักดิ์เป็นอาของ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ได้ขอตัว ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ ไปเป็นธิดาบุญธรรม ท่านจึงได้รับการฝึกหัดกิริยามารยาทในพระบรมมหาราชวัง ทำให้ท่านมีบุคลิกที่เรียบร้อยกว่าพี่น้องต่างมารดาคนอื่น ๆ^๑

เมื่ออายุ ๑๓ ปี บิดาขอรับตัว ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ กลับมาอยู่บ้านที่ตำบลคลองเตย ซึ่งอยู่นอกเมือง และส่งไปเข้าโรงเรียนเซนต์โยเซฟ

^๑ ทิพวัน บุญวิระ, “ดอกไม้สด,” สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๔ (กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๘), หน้า ๑๓๕.

คอนแวนต์^๒ ตามพี่ ๆ ซึ่งเรียนกันอยู่ก่อนแล้ว ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ มีผลการเรียนไม่ค่อยดีนัก เพราะความจำไม่ดีและสุขภาพไม่ดี กระดูกงอกระดูก เมื่อทำการผ่าตัดแล้วผลการเรียนจึงดีขึ้น วิชาที่ท่านชอบมากที่สุดคือ เรียงความภาษาฝรั่งเศส

ระหว่างที่ศึกษาวิชาภาษาฝรั่งเศสระดับมัธยมในโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์นั้น แม่ซีมาร์กาเร็ตผู้เป็นครูมักจะหาหนังสือนวนิยายที่สนุกและแฝงคติธรรมมาให้อ่านอยู่เสมอ นักเขียนนิยายภาษาฝรั่งเศสที่ ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ ชอบมากที่สุดก็คือนักเรียนคือ M. Delly^๓ นักเขียนนิยายแนวโรแมนติกซึ่งท่านยกย่องว่าสามารถแต่งหนังสือปลูกฝังอุดมคติให้เด็กสาว ๆ ได้ดี^๔ นอกจากนี้ โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์ยังเคร่งครัดเรื่องความสะอาดเรียบร้อยและศีลธรรมจรรยาเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการวางตัวของสตรีต่อบุรุษ เป็นแรงบันดาลใจให้ท่านเขียนนิยายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนหนุ่มสาวในเวลาต่อมา

บิดาของ ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อท่านอายุ ๑๗ ปี ท่านจึงอยู่ในการดูแลของพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ล. วราห์ กุญชร)^๕ ผู้เป็นพี่ชาย และย้ายไปอยู่วังบ้านหม้อ จนเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๘ เมื่อแรกที่เรียนจบ ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ อยากเป็นครู แต่พระยา

^๒ ก่อตั้งโดยคณะภคินีเซนต์ปอล เดอ ชาร์ตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

^๓ เป็นนามปากกาของพี่น้องนักประพันธ์ชาวฝรั่งเศส คือ Jeanne Marie Henriette Petitjean de la Rosière และ Frédéric Henri Petitjean de la Rosière

^๔ สมภพ จันทระประภา, *ชีวิตและงานของดอกไม้อัสต* (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘.

^๕ สมุหพระราชมณเฑียรในสมัยรัชกาลที่ ๖

เทศรวงค์วิวัฒน์ไม่เห็นด้วย เพราะไม่อยากให้น้องสาวต้องออกไปทำงานหาเลี้ยงชีพ แต่อยากให้ออกพบปะสมาคมกับบรรดาเจ้านาย ข้าราชการ และชาวต่างประเทศ เนื่องจากในขณะนั้นวังบ้านหม้อเป็นศูนย์กลางทางสังคมชั้นสูงแห่งหนึ่ง ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ จึงได้เรียนรู้วิธีการปฏิบัติตนตามคักดีฐานะของแต่ละบุคคล ซึ่งท่านได้นำไปเขียนไว้ในงานประพันธ์ของตนในเวลาต่อมา

ผลงานของ ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ มีหลายประเภท ทั้งบทละคร นวนิยาย และเรื่องสั้น ผลงานชิ้นแรกของท่านคือบทละครเรื่อง “ดีฟ่อ” ซึ่งท่านเขียนขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ระหว่างที่ใช้ชีวิตในการเข้าสังคม โดยใช้นามปากกาว่า “ดอกไม้สด” ซึ่งมาจากคำว่าบุบผา(บุปผา)ในชื่อของท่าน และได้ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์รายเดือนไทยเชชม ซึ่งเป็นแหล่งรวมนักเขียนนวนิยายชั้นดีในสมัยนั้น

ต่อมา ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ ได้เปลี่ยนแนวการเขียน เพราะเห็นว่าบทละครนั้นใช้สำหรับเล่นละคร ไม่เหมาะสำหรับการอ่าน จึงหันไปเขียนนวนิยายแทน โดยเขียนเรื่อง “ศัตรูของเจ้าหล่อน” เป็นเรื่องแรก ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทยเชชมระหว่างเดือนมิถุนายน – กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒ ผลงานชิ้นแรกยังไม่เป็นที่พอใจของท่าน เพราะเขียนเมื่ออายุน้อย ยังไม่เข้าใจชีวิตเพียงพอ^๖ แต่ประสบการณ์จากงานชิ้นนั้นช่วยให้ท่านเกิดความพยายามในการเขียนนวนิยายยิ่งขึ้น ทำให้งานเขียนชิ้นต่อ ๆ มาเป็นผลงานที่ประชาชนเฝ้าติดตามอ่าน

^๖ กรมศิลปากร, การอภิปรายเรื่อง “นวนิยายของดอกไม้สด” เนื่องในวันดอกไม้สดรำลึก ณ หอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔ (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๖) หน้า ๓๔.

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๓ ครอบครัวของ ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ ย้ายไปอยู่ที่จังหวัดเพชรบุรี ทำให้ท่านมีโอกาสดำรงเพียวหัวเมืองต่าง ๆ ได้เห็นสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างใกล้ชิด ระหว่างนั้นท่านได้เขียนนวนิยายอีกหลายเรื่องในนามปากกา “ดอกไม้สด” เช่นเรื่อง “นิด ๆ หน่อย ๆ” “เนื้อคู่” “นิจ” แต่เรื่องที่ทำให้ท่านมีชื่อเสียงในด้านการประพันธ์คือเรื่อง “ความผิดครั้งแรก” ซึ่งตีพิมพ์ในหนังสือนาริธรรายเดือนระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๓ – ๒๔๗๔ นวนิยายเหล่านี้ต่อมาได้นำมาพิมพ์เป็นเล่ม หลังจากนั้นนวนิยายเรื่องใหม่ ๆ ของท่านก็ได้รับการพิมพ์เป็นเล่ม ไม่ทยอยพิมพ์ในหนังสือรายเดือนอีก เช่นเรื่อง “สามชาย” “หนึ่งในร้อย” “ชัยชนะของหลวงนฤบาล” “ผู้ดี” “นี่แหละโลก” และเรื่อง “อุบัติเหตุ”

นอกจากนี้ ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ ยังมีความสามารถในการแต่งเรื่องสั้นและเขียนบทวิจารณ์ ผลงานของท่านได้รวมพิมพ์เป็นเล่มในชื่อเรื่องว่า “บุษบาบรรณ” และ “พุกกลิน”

ศาสตราจารย์พิเศษ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ผู้เป็นน้องสาวของ ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ กล่าวยกย่องว่าท่านเป็นนักประพันธ์คนแรก ๆ ที่เขียนนวนิยายหรือเรื่องสั้นอันแสดงถึงวิถีชีวิตในครอบครัวแบบไทย ๆ ได้อย่างสมจริง และมีพัฒนาการขึ้นเรื่อย ๆ เช่น เรื่อง “สามชาย” แสดงให้เห็นวิถีชีวิตของครอบครัวไทยที่เป็นครอบครัวใหญ่ ส่วนเรื่อง “พลเมืองดี” แสดงถึงวิถีชีวิตชนบทและค่านิยมที่แตกต่างระหว่างคนกรุงกับคนในชนบท และเรื่อง “นี่แหละโลก” ได้เปลี่ยนกลวิธีในการเขียน จากเดิมที่มีลักษณะโรแมนติก หรือชวนฝัน เปลี่ยนเป็นแสดงให้เห็นถึงชีวิตจริง นอกจากนี้

ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ ยังมีฝีมือในการสร้างตัวละครที่มีลักษณะนิสัยแตกต่างขัดแย้งกันจนนำไปสู่การดำเนินเรื่องอย่างกลมกลืน^๗

ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ เป็นผู้ที่พิถีพิถันในการเขียนนวนิยาย และมีความจริงจังต่อผู้อ่าน นวนิยายของท่านมักจะสอดแทรกหลักธรรมทางพุทธศาสนา เพื่อให้แนวคิดในการดำเนินชีวิตแก่ผู้อ่าน โดยเฉพาะคนที่มิซาติตระกูลสูงหรือผู้ที่ต้องประพัตดินให้สมกับชาติตระกูล อยู่ในศีลในธรรม นอกจากนี้ท่านยังเป็นนักเขียนคนแรก ๆ ที่ส่งเสริมสถานภาพของสตรี เช่น การสร้างตัวละครผู้หญิงที่มีการศึกษา ได้รับการอบรมแบบสมัยใหม่ หรือเคยใช้ชีวิตในต่างประเทศ ทำให้มีความมั่นใจในตัวเอง รู้จักการเข้าสังคม สามารถเลือกคู่ครองได้เองโดยอาศัยการคิดด้วยเหตุผล และตัดสินใจแก้ปัญหาระหว่างสามีภรรยาโดยไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของสามีแต่ฝ่ายเดียว อันเป็นลักษณะของวัฒนธรรมแบบผิวเดียวเมียวเดียวที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก^๘

เนื่องจาก ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ มีความสนใจสถานการณ์บ้านเมือง ท่านอ่านหนังสือพิมพ์และฟังวิทยุเพื่อติดตามข่าวสารอยู่เสมอ นวนิยายของท่านจึงมีลักษณะสะท้อนสังคมผ่านการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ โดยเฉพาะในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งส่งผล

^๗ หอสมุดแห่งชาติ, รำลึกถึง “ดอกไม้สด” (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๖) หน้า ๒๕ – ๓๑.

^๘ สายสมร ฉัตรรองการ, “สถานภาพทางสังคมของผู้หญิงไทย (ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๔๙๓) ในนวนิยายของดอกไม้สด และ ก. สุรางคนางค์,” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขารรณคดีเปรียบเทียบ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๒๙, หน้า ๔๒ – ๔๕ และ ๙๐ – ๙๒.

ให้ชนชั้นสูงหรือผู้ดีเดิมมีฐานะลดลง และต้องปรับเปลี่ยนค่านิยมในการดำเนินชีวิตหลายประการ ขณะเดียวกันโอกาสทางสังคมก็เปิดกว้างขึ้น ค่านิยมในการประกอบอาชีพเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่นิยมการรับราชการก็มีผู้หันไปประกอบอาชีพทำธุรกิจมากขึ้น คนหนุ่มสาวมีโอกาสร่ำรวยสร้างตัวโดยไม่ขึ้นอยู่กับชาติตระกูลหรือศักดิ์ฐานะดั้งเดิม^๙

ด้านแนวคิดทางการเมืองนั้น ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ เห็นว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว ก็ควรให้เป็นประชาธิปไตยจริง ๆ แต่ท่านเห็นว่าเนื่องจากในเวลานั้นประเทศไทยยังไม่พร้อมที่จะเป็นประชาธิปไตย จึงไม่มีใครปฏิบัติตามแนวคิดของประชาธิปไตยอย่างแท้จริง จนกลายเป็นเผด็จการไป แต่ด้วยความที่คนไทยมีนิสัยประนีประนอม ไม่ชอบความรุนแรง เมื่อเกิดอะไรขึ้นก็ยอมอดทน แม้จะช่วยหลีกเลี่ยงการสูญเสียเลือดเนื้อ แต่ก็เป็เหตุให้มีการทำตามอำเภอใจ^{๑๐}

ในนวนิยายเรื่อง “วรรณกรรมชิ้นสุดท้าย” ซึ่งเป็นผลงานชิ้นสุดท้ายของ ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ ท่านได้สอดแทรกการวิพากษ์เสียดสีสถานการณ์บ้านเมืองในยุค “เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย”^{๑๑} ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๘) เช่น การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับการปิดกั้นความคิดเห็นของประชาชน การเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น เป็นต้น

^๙ ตรีศิลป์ บุญขจร, นวนิยายกับสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๕๐๐ (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๒๓), หน้า ๙๑ – ๙๘.

^{๑๐} หอสมุดแห่งชาติ, รำลึกถึง “ดอกไม้สด”, หน้า ๑๒ – ๑๘.

^{๑๑} รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยแรก (พ.ศ. ๒๔๘๑ – ๒๔๘๗)

ทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงความรู้สึกของคนในสมัยนั้น แต่ท่านเขียนไม่จบ เนื่องจากมีปัญหาด้านสุขภาพ^{๑๒}

นวนิยายของ ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ ในฐานะ “ดอกไม้สด” ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง และได้รับการชื่นชมทั้งในหมู่นักอ่าน และนักเขียนว่าเป็นผลงานอมตะ เป็นแบบอย่างของวรรณกรรมชั้นครู ทำให้สถาบันการศึกษาชั้นนำหลายแห่งนำผลงานของท่านไปประกอบการเรียนการสอนด้านวรรณกรรมและภาษาไทย และมีผู้นำผลงานของท่านไปศึกษาและวิจัยในประเด็นต่าง ๆ เช่น สภาสังคมไทย การใช้ภาษาไทย^{๑๓} นอกจากนี้ ผลงานหลายชิ้นของท่านยังได้รับยกย่องจากต่างประเทศ เช่น เรื่องสั้น “พลเมืองดี” ได้รับคัดเลือกไปแปลเป็นภาษาอังกฤษโดยสมาคมนักเขียนออสเตรเลียแห่งแคนเบอร์รา ตีพิมพ์ในหนังสือเรื่อง

^{๑๒} ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ เสียชีวิตด้วยอาการหัวใจวาย หลังจากเขียนนวนิยายเรื่องนี้ไปได้เพียงสองตอน และไม่ได้ตั้งชื่อเรื่องไว้ ต่อมาเมื่อสำนักพิมพ์แพรวพินยานำมาพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ จึงให้ชื่อว่า “วรรณกรรมชิ้นสุดท้าย”

^{๑๓} ตัวอย่างเช่น สายสมร เฉยตรงการ, “สถานภาพทางสังคมของผู้หญิงไทย (ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๔๙๓) ในนวนิยายของดอกไม้สด และ ก. สุรางคนางค์,” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๒๙, พฤกษา เนียมรักษา, “การใช้ภาษาในวรรณกรรมของดอกไม้สด,” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๓๒, Kwandee Rakpongse, “A study of the novels of Mom Luang Buppha Nimmanheminda (pseud. Dokmaisot),” PhD thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1975.

“Span” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ส่วนนวนิยายเรื่อง “นี่แหละโลก” ได้รับรางวัล นวนิยายนานาชาติที่ญี่ปุ่นและได้รับการแปลเป็นภาษาญี่ปุ่น^{๑๔}

ผลงานประพันธ์ของ ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ ได้สร้างพัฒนาการที่สำคัญในช่วงเวลาที่นวนิยายไทยเริ่มก้าวเข้าสู่ยุคที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง โดยเป็นผู้วางรากฐานนวนิยายชีวิตครอบครัวด้วยการเสนอภาพชีวิตของชนชั้นสูง ซึ่งได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พร้อมกันนั้นก็ได้เผยแพร่ทัศนคติและอุดมคติของผู้เขียนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นสูงและเป็นสตรีร่วมยุคสมัย นวนิยายของท่านมีอิทธิพลต่อนักเขียนรุ่นต่อมาหลายคน โดยเฉพาะนักเขียนหญิง เช่น ร. จันทพิมพะ^{๑๕} และชูวงศ์ ฉายะจินดา^{๑๖} ดังนั้น ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นนักเขียนที่มีบทบาทสำคัญท่านหนึ่งในแวดวงนวนิยายไทย^{๑๗}

^{๑๔} ทิพวัน บุญวิระ, “ดอกไม้สด,” **สตุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๔**, หน้า ๑๓๕, แต่จากการค้นคว้าของ ดร.ขวัญดี (รักพงษ์) อัครวาศิขัย ผู้ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเกี่ยวกับนวนิยายของดอกไม้สด ระบุว่านวนิยายของดอกไม้สดที่ได้รับการแปลเป็นภาษาญี่ปุ่นคือเรื่อง “หนึ่งในร้อย”, ข้อมูลใน หอสมุดแห่งชาติ, รำลึกถึง “ดอกไม้สด”, หน้า ๑๐๐ – ๑๐๓.

^{๑๕} นามปากกาของรวงทอง จันทพิมพะ นักเขียนหญิงที่มีผลงานโดดเด่นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

^{๑๖} ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณกรรม พ.ศ. ๒๕๕๙ ผู้ประพันธ์นวนิยายเรื่อง “จำเลยรัก” ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมาก และมีการดัดแปลงเป็นละครโทรทัศน์หลายครั้ง มาจนถึงปัจจุบัน

^{๑๗} ตรีศิลป์ บุญขจร, **นวนิยายกับสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๕๐๐**, หน้า ๑๑๗ – ๑๑๘.

ใน พ.ศ. ๒๔๙๗ ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ สมรสกับนายสุกิจ นิมมานเหมินท์ ซึ่งต่อมาได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการและรองนายกรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๐ – ๒๕๐๑ ท่านทำหน้าที่ภรรยาของนักการเมืองระดับสูงโดยยึดมั่นในความซื่อสัตย์สุจริตอย่างเคร่งครัด แม้จะมีสิ่งล่อใจมากมาย ๑๘ ครั้งถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ สามียของท่านได้รับแต่งตั้งเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศอินเดีย (พ.ศ. ๒๕๐๒ – ๒๕๐๖) ท่านจึงติดตามสามีไปอยู่ที่กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย และต้องทำงานหนักในฐานะภรรยาทูต ทำให้สุขภาพของท่านทรุดโทรมลง

ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ขณะมีอายุได้ ๕๘ ปี ทายาทของท่านได้มอบลิขสิทธิ์งานประพันธ์ทุกเรื่องแก่หอสมุดแห่งชาติ เพื่อให้นำผลประโยชน์จากลิขสิทธิ์ไปใช้บำรุงกิจการของหอสมุดแห่งชาติ

^{๑๘} เช่น การส่งธนบัตรมาให้ในรูปของห่อใบชา หรือชุกมาในซองเท้า ซึ่ง ม.ล. บุบผา นิมมานเหมินท์ ให้สามีนำไปคืนผู้ถักนันทนาการทุกครั้ง

ศาสตราจารย์พิเศษ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ

ผู้บุกเบิกงานศึกษานิเทศก์และส่งเสริมวิชาภาษาไทย

ศาสตราจารย์พิเศษ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ สกุลเดิม กุญชร เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นธิดาของเจ้าพระยา เทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) กับหม่อมนวนล บิดามีหม่อม ราว ๔๐ คน และมีบุตรธิดาหลายสิบคน ท่านเป็นธิดาคนเล็กที่สุด ซึ่งเกิด เมื่อบิดามีอายุได้ ๕๙ ปี ทั้งยังกำพร้ามารดาตั้งแต่อายุ ๔ ปี จึงได้รับความ เอาใจใส่จากบิดาเป็นอย่างมาก และเป็นผู้ที่รักการอ่านมาตั้งแต่เด็ก อีกทั้งมีความจำดี จึงมีความรอบรู้มาก

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เติบโตขึ้นที่ตำบลคลองเตย อำเภอ พระโขนง ในเวลานั้นบ้านท่านอยู่นอกเมืองมาก ส่วนบ้านเดิมของตระกูล คือวังบ้านหม้อ ท่านได้รับการอบรมจากบิดาให้มีความมั่นใจในพุทธศาสนา รู้จักคิดพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ด้วยตนเองตามหลักกาลามสูตร ไม่เชื่อใครหรือ อะไรง่าย ๆ และมักติดสอยห้อยตามบิดา เวลาที่บิดาไปสนทนากับผู้ใหญ่ หรือพระภิกษุที่นับถือ ทำให้ท่านได้รับความรู้ในเรื่องต่าง ๆ เป็นพื้นฐาน ของการคิดวิเคราะห์เชิงวิชาการในเวลาต่อมา อีกทั้งในวัยเด็กยังมีโอกาส ใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งประทับที่พระตำหนักปลายเนินใกล้กับบ้านของท่าน และทรงให้ความ

เมตตาแก่ลูก ๆ ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ทำให้ท่านได้เรียนรู้พระจริยวัตรทั้งดงาม โดยเฉพาะการที่พระองค์ทรงสอนให้ท่านรู้จักแสดงความคิดเห็น เป็นตัวของตัวเอง และยึดมั่นในการทำสิ่งที่ถูกต้องโดยไม่ต้องกลัวว่าผู้อื่นจะคิดอย่างไร^๑

เมื่ออายุ ๕ ปี ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เข้าศึกษาระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ ซึ่งใช้ภาษาอังกฤษในการเรียนการสอนทุกวิชา และฝึกนิสัยเรื่องความสะอาด ตลอดจนการทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความประณีตบรรจงและมีระเบียบ ท่านมีผลการเรียนค่อนข้างดี สอบได้อันดับที่ดีอยู่เสมอ ต่อมาเมื่ออายุได้ ๑๐ ขวบ บิดาของท่านถึงแก่กรรม ท่านจึงอยู่ในการดูแลของพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ล. วรार्ห กุญชร) ผู้เป็นพี่ชาย จนกระทั่งอายุได้ ๑๑ ปี จึงไปศึกษาต่อระดับมัธยมที่โรงเรียนคอนเวนต์ไลท์สตรีท (Convent Light Street) ในปีนี้ ซึ่งมีการเรียนการสอนที่ก้าวหน้า เนื่องจากมีครูหัวก้าวหน้าจากอังกฤษ และมีการอบรมครูเป็นประจำ

เมื่ออายุ ๑๗ ปี ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ สำเร็จการศึกษาระดับมัธยม ได้รับประกาศนียบัตรมัธยมบริบูรณ์ของมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (Honours Certificate Senior Cambridge) หลังจากกลับประเทศไทยแล้ว ได้มีโอกาสไปเที่ยวหัวเมืองต่าง ๆ รวมถึงประเทศใกล้เคียงพร้อมกับครอบครัว ทำให้ท่านได้เห็นผู้คนและสภาพสังคมต่าง ๆ

^๑ บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, *ความสำเร็จและความล้มเหลว* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๑ - ๑๖.

ต่อมาเมื่ออายุ ๒๐ ปี ท่านได้เข้าศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๘ ที่โรงเรียนเซนต์แมรีส์ ถนนสาทร เพื่อรับประกาศนียบัตรมัธยมบริบูรณ์ ของกระทรวงธรรมการสำหรับศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัย จากนั้นใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ท่านได้เข้าศึกษาในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเปิดสอนหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาครูมัธยม (ป.ม.) ขณะเดียวกัน ท่านก็ช่วยสอนหนังสือที่โรงเรียนเซนต์แมรีส์ และต่อมาได้ไปสอนที่โรงเรียน ราชนิด้วย

ระหว่างศึกษาในมหาวิทยาลัย อาจารย์เบรน-ฮาร์ดเนล รักษาการ หัวหน้าแผนกวิชาภาษาอังกฤษเห็นว่า ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ มีความรู้วิชาภาษาอังกฤษดีมาก ไม่จำเป็นต้องเรียนร่วมกับบัณฑิตคนอื่นอีก จึงแยกท่านไปเรียนวิชาวรรณคดีเป็นพิเศษ ทำให้ท่านมีความเข้าใจเรื่อง ภาษาและวรรณคดีเป็นอย่างดี ต่อมาคณะอักษรศาสตร์เพิ่มหลักสูตร การศึกษาระดับปริญญาตรี ๔ ปี (จากเดิมหลักสูตรประกาศนียบัตร ๓ ปี) ท่านจึงศึกษาจนสำเร็จปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต และศึกษาวิชาครูต่อ อีก ๑ ปี เพื่อเรียนรู้เทคนิคการเป็นครู จนได้รับประกาศนียบัตรวิชาครูมัธยม ใน พ.ศ. ๒๔๔๐

ในเวลานั้น กระทรวงศึกษาธิการได้เปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาให้เลิกชั้น มัธยมศึกษาปีที่ ๗ - ๘ และให้ทุกมหาวิทยาลัยตั้งโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ของตนเอง ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้รับคัดเลือกให้รับราชการครู ที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ ท่านสอนวิชาภาษาอังกฤษ จนได้เป็นหัวหน้าแผนกภาษาต่างประเทศ

แต่ที่จริงแล้วท่านต้องการสอนวิชาภาษาไทยมากกว่า เพราะเห็นว่ามีโอกาสที่จะทำให้ความคิดของนักเรียนก้าวหน้าได้มาก^๒

ต่อมาในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๘) ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ มีส่วนร่วมในการปรับปรุงวัฒนธรรมไทย โดยได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการด้านเครื่องแต่งกายในสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ท่านประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้จากวงศ์ตระกูลมาช่วยในการดำเนินงานของ คณะกรรมการ ขณะเดียวกันท่านได้ไปช่วยสอนวิชาภาษาอังกฤษในคณะอักษรศาสตร์และแผนกฝึกหัดครูมัธยม (ต่อมาคือแผนกครุศาสตร์) ของ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งกำลังขาดแคลนอาจารย์เป็นอย่างมาก ทำให้สภาพร่างกายทรุดโทรม จึงลาออกจากราชการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ แต่ในปีต่อมาก็ได้กลับไปเป็นอาจารย์พิเศษที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และไปสอนวิชาภาษาไทยที่โรงเรียนมาแตร์เดอีด้วย

พ.ศ. ๒๔๙๑ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ สอบชิงทุนของสมาคมสตรีมหาวิทยาลัยอเมริกันได้ และไปศึกษาต่อระดับปริญญาโทในวิชาการศึกษา ที่มหาวิทยาลัยมินนิโซตา สหรัฐอเมริกา ระหว่างที่ศึกษามีความสนใจวิชา “Supervision” หรือการแนะนำครูให้สอนได้ดีขึ้น ทำให้ท่านสนใจงานด้านศึกษานิเทศก์ในเวลาต่อมา ท่านสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมินนิโซตาใน พ.ศ. ๒๔๙๓ มีผลการเรียนดีเยี่ยม และได้รับเชิญไปบรรยายเกี่ยวกับประเทศไทยแก่สมาชิกสมาคมสตรีมหาวิทยาลัยในรัฐต่าง ๆ ครั้นกลับถึงประเทศไทยก็รับราชการเป็นอาจารย์ที่แผนกครุศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ รับราชการที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นเวลา ๒ ปี จากนั้นได้ย้ายไปเป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา สังกัดกรมวิสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ และมีส่วนร่วมในการปรับปรุงแนวทางการศึกษาและสมรรถภาพครูในกระทรวงศึกษาธิการ ต่อมาท่านได้รับแต่งตั้งเป็นศึกษานิเทศก์ฝ่ายภาษาอังกฤษอีกตำแหน่งหนึ่ง ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นใหม่ของกรมวิสามัญศึกษา^๓

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๘ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งศึกษานิเทศก์ กรมวิสามัญศึกษาเพียงตำแหน่งเดียว และมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งหน่วยศึกษานิเทศก์ในกรมวิสามัญศึกษา โดยเป็นหัวหน้าหน่วยศึกษานิเทศก์ฝ่ายมัธยมศึกษา และได้บุกเบิกงานศึกษานิเทศก์ให้เป็นรูปเป็นร่าง โดยเน้นการพัฒนาบุคลากรด้วยการลงมือปฏิบัติจริง และจัดทำเอกสารการนิเทศแต่ละวิชาส่งไปตามโรงเรียนต่าง ๆ เพื่อให้ครูได้เพิ่มพูนความรู้และเทคนิคการสอน ตลอดจนร่วมมือกับผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเพื่อจัดการศึกษานิเทศก์ให้แก่โรงเรียนในต่างจังหวัด

ใน พ.ศ. ๒๔๙๙ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้เป็นผู้แทนกระทรวงศึกษาธิการไปร่วมการประชุมนานาชาติด้านการศึกษาระหว่าง

^๓ กรมวิสามัญศึกษาได้เริ่มจัดการศึกษานิเทศก์ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ โดยแบ่งเป็นศึกษานิเทศก์ฝ่ายฝึกหัดครู และศึกษานิเทศก์ฝ่ายภาษาอังกฤษ ต่อมาศึกษานิเทศก์ฝ่ายฝึกหัดครูได้โอนไปสังกัดกรมการฝึกหัดครูที่ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๗ คงเหลือแต่ศึกษานิเทศก์ฝ่ายภาษาอังกฤษ ซึ่งพัฒนาเป็นหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมวิสามัญศึกษาใน พ.ศ. ๒๔๙๘

ครั้งที่ ๑๙^๔ ที่เมืองเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทำให้ได้รับความรู้และความคิดเป็นอย่างมาก ท่านเห็นว่าศึกษานิเทศก์ควรมีหน้าที่ช่วยเหลือทางวิชาการแก่โรงเรียนในจังหวัดต่าง ๆ ไม่ควรมีอำนาจบังคับ หรือให้คุณให้โทษแก่ครู ภารกิจของศึกษานิเทศก์คือการทำให้ครูเข้าใจว่าคนทุกคนล้วนมีข้อบกพร่องเป็นธรรมดา ศึกษานิเทศก์ไม่ใส่ใจกับข้อบกพร่องเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ใส่ใจปรับปรุงข้อผิดพลาด เช่น การสอนความรู้ที่ผิดเพราะครูมีความรู้ไม่พอ หรือวิธีการสอนที่ทำให้นักเรียนเบื่อหน่าย เป็นต้น^๕

การที่หน่วยศึกษานิเทศก์ทำหน้าที่คอยช่วยเหลือและให้คำแนะนำแก่ครูในจังหวัดต่าง ๆ โดยไม่มีอำนาจควบคุมหรือให้คุณให้โทษ ทำให้ศึกษานิเทศก์ได้รับความไว้วางใจจากครูทั่วประเทศ และเชิญไปจัดการศึกษานิเทศก์บ่อยครั้ง ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ จึงต้องรับภาระงานที่หนัก แต่ท่านก็ทำงานด้วยความสบายใจ เนื่องจากเห็นคุณค่าและความสำเร็จของงาน ซึ่งทำให้ครูในต่างจังหวัดไม่รู้สึกรำคาญท้อทึง และมีความสัมพันธ์กับครูทั่วประเทศมากขึ้น ท่านจึงถือว่าการที่ได้เป็นหัวหน้าหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมวิสามัญศึกษา เป็นเกียรติสูงสุดทางวิชาชีพ^๖

^๔ จัดโดยองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) และองค์การนิทรรศการนานาชาติ (BIE) ระหว่างวันที่ ๙ - ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ มีหัวข้อสำคัญ ๓ เรื่อง คือ การรายงานความคืบหน้าด้านการศึกษาของประเทศต่าง ๆ การศึกษานิเทศก์ และการสอนคณิตศาสตร์ในระดับมัธยมศึกษา

^๕ บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, **ความสำเร็จและความล้มเหลว**, หน้า ๑๓๐ - ๑๓๕.

^๖ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๔๓ - ๑๔๔.

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ
ระหว่างการปฏิบัติหน้าที่ศึกษานิเทศก์ที่จังหวัดนครราชสีมา

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ
ระหว่างการปฏิบัติหน้าที่ศึกษานิเทศก์ที่จังหวัดระนอง

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๒ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งรักษาการรองอธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษาบางแสน^๗ (ต่อมาคือมหาวิทยาลัยบูรพา) แต่ในปีต่อมาท่านมีอาการเจ็บป่วย จึงย้ายไปทำงานด้านวิชาการในสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ทำหน้าที่ช่วยศึกษานิเทศก์กรมต่าง ๆ ในการประชุมอบรมและทำงานเกี่ยวกับหลักสูตรใหม่ เช่น การเขียนคู่มือครู การแนะนำระเบียบการวัดผลแบบใหม่ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๕ – ๒๕๐๙ ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เพิ่งก่อตั้งขึ้น และเป็นผู้ร่างหลักสูตรวิชาภาษาไทยในหลักสูตรพื้นฐานของคณะศิลปศาสตร์ ตลอดจนเป็นอาจารย์พิเศษวิชาภาษาไทยเป็นเวลา ๑ ปี

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๐๘ ท่านมีอาการเจ็บป่วยอีก จึงลาออกจากราชการ แต่ ม.ล. ปิ่น มาลากุล^๘ ขอให้ท่านกลับไปรับราชการ และมอบหมายให้ช่วย

^๗ มูลเหตุของการย้ายตำแหน่งในครั้งนั้น เป็นเพราะ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เกิดความขัดแย้งกับผู้ใหญ่ในกระทรวงศึกษาธิการ อันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค ซึ่งทำให้ภาระงานจากหลายหน่วยงานมารวมอยู่ที่หน่วยศึกษานิเทศก์ โดยไม่มีโอกาสวางแผนงานเอง ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ จึงไปปรึกษากับ ม.ล. ปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น และได้รับคำแนะนำให้ย้ายไปรับราชการที่วิทยาลัยวิชาการศึกษาบางแสนเพื่อตัดปัญหา ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำให้ท่านไม่พอใจมาก เพราะรู้สึกว่าคุณสมบัติไม่ให้ความสำคัญกับงานศึกษานิเทศก์ แต่ท่านก็ยอมปฏิบัติตามแต่โดยดี

^๘ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. ๒๕๐๐ – ๒๕๑๒) และอธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากร (พ.ศ. ๒๕๐๘ – ๒๕๑๔) และเป็นผู้ร่วมก่อตั้งองค์การรัฐมนตรีศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือซีมีโอ (SEAMEO) ใน พ.ศ. ๒๕๐๘

เตรียมการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ (ทับแก้ว) ที่จังหวัดนครปฐม นอกจากนี้ ท่านยังได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการผู้แทนประเทศไทย ในโครงการภาษาอังกฤษขององค์การรัฐมนตรีศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEAMEO) ที่เพิ่งก่อตั้งด้วย

ใน พ.ศ. ๒๕๑๑ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้ย้ายไปรับราชการเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยศิลปากร และในปีเดียวกันก็ได้รับแต่งตั้งเป็นคณบดีคณะอักษรศาสตร์ ซึ่งเป็นคณะวิชาแรกในมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ ท่านได้จัดทำหลักสูตรอักษรศาสตร์ โดยปรับปรุงจากหลักสูตรของมหาวิทยาลัยต่างประเทศหลายแห่ง และยึดวิชาภาษาไทยเป็นแกนกลาง เพราะต้องการสอนทักษะและสมรรถภาพบางอย่างในภาษาไทย เช่น การคิดจัดลำดับความ การรู้วิธีอ่านหนังสือประเภทต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้การสอนวิชาภาษาต่างประเทศเป็นไปได้โดยราบรื่นยิ่งขึ้น ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๑๓ ท่านขอลาออกจากราชการเนื่องจากมีอาการเจ็บป่วย แต่ยังคงเป็นอาจารย์พิเศษที่คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยอื่น ๆ อีกหลายแห่ง

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ให้ความสำคัญกับการสอนวิชาภาษาไทยเป็นอย่างมาก เพราะท่านเห็นว่าภาษาไทยเป็นเอกลักษณ์ของชาติ การมีภาษาของตนเองทำให้คนในชาติสำนึกว่าตนเป็นส่วนสำคัญของชาติ ทั้งยังนำไปสู่การสื่อสารและการดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ ท่านจึงเห็นว่าการสอนวิชาภาษาไทยควรได้รับความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งในวงการศึกษ แต่ปัญหาสำคัญในการสอนวิชาภาษาไทยคือการขาดความเอาใจใส่ในการหาวิธีสอนที่ได้ผล ตลอดจนการผลิตวัสดุอุปกรณ์ยังล่าช้าอยู่ จึงต้องเร่งผลิตอุปกรณ์การสอนที่สำคัญคือ “หนังสือ”

และต้องสอนให้นักเรียน “อ่านเป็น” และ “คิดเป็น” ตลอดจนพัฒนาการฝึกหัดครู^๙

ดังนั้น ท่านจึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา จนสำเร็จเป็นหลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. ๒๕๒๑ และหลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. ๒๕๒๔ พร้อมทั้งจัดทำหนังสือเรียนภาษาไทยชุดหลักภาษาไทย ทักษะสัมพันธ์ วรรณวิจักษ์ ทักษะพัฒนา และภาษาพิจารณา ซึ่งมีชื่อสัมผัสคล้องจองกันในการทำงานเกี่ยวกับตำราภาษาไทยชุดมูลบทบรรพกิจ วาหนิต์ นิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณา และพิศาลกรันต์ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ตลอดจนจัดทำคู่มือครูที่เข้าคู่กันครบทั้งชุด สำเร็จลงแล้วใน พ.ศ. ๒๕๒๗ นับเป็นปีที่มีความหมายยิ่งสำหรับครูภาษาไทย^{๑๐}

นอกจากงานในหน้าที่ราชการแล้ว ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ยังมีผลงานอื่น ๆ เช่น เป็นนายกสมาคมสตรีอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย ตลอดจนกรรมการของสมาคมและมูลนิธิอีกหลายแห่ง และมีผลงานประพันธ์หลายเรื่อง เช่น “สะใภ้หม่อม” “ทุติยะวิเศษ” “ฉากหนึ่งในชีวิต” “สุรตนาธิ” “คนถูกคนผิด” เป็นต้น ซึ่งเป็นงานที่ท่านทำแล้วมีความสุขมาก

^๙ บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ภาษาไทย – วิชาที่ถูกลืม (กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๘), หน้า ๑ – ๑๔.

^{๑๐} บุญนำ บุญเสริม, “ชัยชนะของครูภาษาไทย,” และฐะปะนีย์ นาครทรรพ, “อาจารย์ ม.ล. บุญเหลือ เกื้อกูลภาษาไทย,” ใน ชม เทพยสุวรรณ และคณะ, บุญบำเพ็ญ (กรุงเทพฯ : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, ๒๕๒๗), หน้า ๕๓ – ๖๔.

และได้รับการตอบรับที่ดีจากผู้อ่าน นวนิยายของ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ แตกต่างจากนวนิยายของดอกลำสนัดผู้เป็นพี่สาวค่อนข้างมาก แม้จะเน้นเรื่องครอบครัวและความสัมพันธ์เหมือนกัน แต่ตัวละครส่วนใหญ่ของ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพ (เช่นเดียวกับตัวผู้ประพันธ์) และวิพากษ์วิจารณ์ทิศทางของสังคม^{๑๑}

นอกจากนี้ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ยังเป็นผู้ที่รอบรู้ในเรื่องวรรณคดี ท่านได้คลุกคลีกับวรรณคดีไทยมาตั้งแต่เยาว์วัยเพราะอยู่ในตระกูลที่มีบทบาทด้านศิลปวัฒนธรรม อีกทั้งเมื่อเรียนหนังสือได้ศึกษาทั้งวรรณคดีไทยและต่างประเทศ ทำให้มีความรู้แตกฉาน สามารถวิเคราะห์วิจารณ์และเปรียบเทียบวรรณคดีไทยกับต่างประเทศได้ ผลงานวิเคราะห์วรรณคดีไทยชิ้นสำคัญของท่านคือ “หัวใจของวรรณคดีไทย” ซึ่งถือเป็นงานเขียนชิ้นแรกที่วิเคราะห์วรรณคดีไทยอย่างครอบคลุม^{๑๒} และเรื่อง “วิเคราะห์วรรณคดีไทย” นอกจากนี้ ท่านยังส่งเสริมวิชาการวิจารณ์ในมหาวิทยาลัย ทำให้วิชานี้ได้รับความสนใจมากขึ้น

ด้วยคุณูปการต่าง ๆ ของ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ทำให้ท่านได้รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัย ๓ แห่ง ได้แก่ ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จุฬาลงกรณ์

^{๑๑} Susan Kepner, *A Civilized Women : M.L. Boonlua Debyasuvorn and the Thai Twentieth Century* (Chiang Mai : Silkworm Books, 2013), p. 237.

^{๑๒} Ibid., p. 318.

มหาวิทยาลัย นอกจากนี้ ยังได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์พิเศษ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ ส่วนชีวิตครอบครัว ท่านสมรสกับนายแพทย์ชม เทพยสุวรรณ^{๑๓} เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ไม่มีบุตรธิดา

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้รับยกย่องว่าเป็น “ศิษย์”^{๑๔} ที่สมบูรณ์แบบตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ กล่าวคือ เป็นผู้รอบรู้ที่เพียบพร้อมด้วยสติปัญญา ความนึกคิด และทัศนคติ สามารถนำความรู้ที่ได้นั้นไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวม อีกทั้งเป็นผู้ที่ “ตื่น” ต่อการเรียนรู้ และพร้อมที่จะเข้าใจปัญหาของคนที่มาจากพื้นฐานต่าง ๆ กัน ชอบแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนต่างรุ่น ต่างวัย ต่างวัฒนธรรม จึงสามารถเชื่อมความขัดแย้งและความแตกต่างระหว่างรุ่นวัย และวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี^{๑๕}

^{๑๓} อธิบดีคนแรกของกรมควบคุมโรคติดต่อ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๗ – ๒๕๑๘

^{๑๔} หมายถึง ผู้มีการศึกษา ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๖ ประการ ได้แก่ ๑. ใช้ภาษาถูกต้องทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ๒. ประพฤติดี มารยาทดี ๓. รสนิยมดี ๔. คิดตรึกตรองถ่องแท้ ๕. เจริญกาย เจริญปัญญา แสวงหาความรู้ ๖. แปลความคิดเป็นการกระทำได้สำเร็จ

^{๑๕} มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, “คำประกาศสดุดีเกียรติคุณผู้ได้รับพระราชทานปริญญาบัตรคุณูปกตาทิตติมศักดิ์ ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาประจำปีการศึกษา ๒๕๑๘,” *พิธีพระราชทานปริญญาบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๑๘* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐), หน้า (๑๔) – (๑๖).

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ
เข้าร่วมการประชุมนานาชาติที่สหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๔ ขณะมีอายุได้ ๗๐ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๗ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๕๕ องค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) ได้ประกาศยกย่อง ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เป็นบุคคลสำคัญของโลก ในฐานะที่เป็นผู้มีผลงานดีเด่นด้านการศึกษา วัฒนธรรม ภาษาและวรรณคดี การส่งเสริมสถานภาพสตรี และการส่งเสริมสันติภาพ

พันตรี ควง อภัยวงศ์

นายกรัฐมนตรี ๔ สมัย

พันตรี ควง อภัยวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ที่เมืองพระตะบอง มณฑลบูรพา^๑ เป็นบุตรของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์)^๒ กับนางรอด บรรพบุรุษของพันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองพระตะบอง^๓ สืบต่อกันมา ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๕๒) ตระกูลของท่านจึงมีการผูกสัมพันธ์ ทางเครือญาติกับชาวเขมร และเป็นเหตุให้ในเวลาต่อมาพันตรี ควง อภัยวงศ์ มักถูกกล่าวหาว่าเป็นคนเขมร^๔

^๑ ปัจจุบันอยู่ในประเทศกัมพูชา

^๒ สมุหเทศาภิบาลมณฑลบูรพาและเจ้าเมืองพระตะบองในสมัยรัชกาลที่ ๕

^๓ เจ้าเมืองพระตะบองคนแรกที่เป็นต้นตระกูลอภัยวงศ์คือพระยายมราช (แบน) ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกทรงให้ร่วมทัพไปปราบปรามจลาจลในกัมพูชา ในปลายสมัยธนบุรี ต่อมาหลังจากทรงปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชใน พ.ศ. ๒๓๒๕ แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยายมราช (แบน) เป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ปกครองเมืองพระตะบอง ทายาทของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ได้เป็นเจ้าเมืองพระตะบองสืบต่อกันมาจนถึงสมัยเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม) นับเป็นเจ้าเมืองพระตะบองรุ่นที่ ๘

^๔ กลยา โสภณพนิช, ๑๐๐ ปี ควง อภัยวงศ์ ([ม.ป.ท.] : [ม.ป.ท.], ๒๕๔๖), หน้า ๖ – ๗.

เมื่อพันตรี ควง อกัยวงศ์ อายุได้ ๕ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ไทยต้องเสีย มณฑลบูรพาให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อแลกกับเมืองตราดที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครองไว้ ภายหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ แต่เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ผู้เป็นบิดามีความ จงรักภักดีต่อแผ่นดินไทย จึงไม่ยอมอยู่ที่มณฑลบูรพาตามคำชักชวนของ ฝรั่งเศส และอพยพครอบครัวเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในเมืองปราจีนบุรี ต่อมา พันตรี ควง อกัยวงศ์ ได้ไปศึกษาในกรุงเทพฯ ที่โรงเรียนเทพศิรินทร์^๕ และ โรงเรียนอัสสัมชัญ^๖ ตามลำดับ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๑ พันตรี ควง อกัยวงศ์ ได้ไปศึกษาต่อที่ประเทศฝรั่งเศสด้วยทุนส่วนตัว พร้อมกับคณะเจ้านาย เชื้อพระวงศ์ และนักเรียนทุนรัฐบาลคนอื่น ๆ

พันตรี ควง อกัยวงศ์ มีนิสัยเปิดเผยและมีอารมณ์ขัน เป็นที่รักใน หมู่เพื่อน ๆ จึงได้รับเลือกเป็นกรรมการและปฏิคมของสมาคมนักเรียนไทย ในฝรั่งเศส และได้คบหาสมาคมกับนายปรีดี พนมยงค์ ร้อยโท แปลก ชิตตะสังคะ (ต่อมาคือจอมพล ป. พิบูลสงคราม) และนายประยูร ภมรมนตรี ซึ่งเป็นแกนนำในการก่อตั้งคณะราษฎรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ เพื่อเปลี่ยนแปลง การปกครองประเทศไทยจากระบอบราชาธิปไตยเป็นประชาธิปไตย พันตรี ควง อกัยวงศ์ ได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมคณะราษฎรด้วย ท่านเห็นความ จำเป็นที่ประเทศไทยควรจะมีการปกครองแบบประชาธิปไตย จึงตกลง เข้าร่วม^๗ จากนั้นคณะราษฎรได้แยกย้ายกันหาสมาชิกเพิ่มเติมเป็นการลับ

^๕ ก่อตั้งขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

^๖ ก่อตั้งโดยบาทหลวงเอมิล กอลมเบต์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

^๗ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, พันตรี ควง อกัยวงศ์ อดีตนายกรัชมุนตรี ๔ สมัย (พระนคร : โรงพิมพ์บริพัตรพิมพ์, [ม.ป.ป.]), หน้า ๘๗ - ๙๔.

พันตรี ควง อภัยวงศ์ สำเร็จการศึกษาในสาขาวิศวกรรมโยธาจากสถาบันซังตรัล เดอ ลียง (École Centrale de Lyon) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ และได้ฝึกงานในกิจการหลายอย่าง เช่น รถไฟและโรงงานกระดาษ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๑ จึงเดินทางกลับประเทศไทย และเข้ารับราชการในตำแหน่งนายช่างผู้ช่วย แผนกกองช่างโทรเลข กรมไปรษณีย์โทรเลข มีความก้าวหน้าในราชการตามลำดับจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงโกวิทอภัยวงศ์

เมื่อคณะราษฎรก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ตัดสายโทรศัพท์เพื่อป้องกันไม่ให้ฝ่ายรัฐบาลติดต่อกับกองกำลังต่าง ๆ ได้ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ และยังคงรับราชการในกรมไปรษณีย์โทรเลขต่อไป จนได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลขเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘

ผลงานสำคัญของพันตรี ควง อภัยวงศ์ ระหว่างดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลขคือ การดำเนินงาน ๓ ประการอันเป็นพระประสงค์เดิมของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน อดีตเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม (พ.ศ. ๒๔๖๙ – ๒๔๗๕) จนสำเร็จจุล่ง คือ การสร้างตึกไปรษณีย์กลางที่บางรัก การติดตั้งโทรศัพท์อัตโนมัติ และการติดต่อทางวิทยุโทรเลขจากกรุงเทพฯ ถึงกรุงโตเกียวโดยตรง ไม่ต้องผ่านกรุงมะนิลา จนได้รับพระกระแสชมเชยจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน^๘

^๘ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี ควง อภัยวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ป.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, ๒๕๑๑), หน้า ๔๘ – ๔๙.

ส่วนในทางการเมือง พันตรี คง อภัยวงศ์ ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีลอยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ สมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา (พ.ศ. ๒๔๗๖ – ๒๔๘๑) ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๑ ท่านได้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงธรรมการ (ต่อมาคือกระทรวงศึกษาธิการ) ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๘๑ – ๒๔๘๗) และเมื่อมีการก่อตั้งกระทรวงคมนาคมใน พ.ศ. ๒๔๘๔^๙ พันตรี คง อภัยวงศ์ ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม^{๑๐}

ในช่วงปลาย พ.ศ. ๒๔๘๓ ถึงต้น พ.ศ. ๒๔๘๔ ประเทศไทยเกิดกรณีพิพาทอินโดจีนกับฝรั่งเศสและมีการปะทะกันด้วยกำลังทหาร พันตรี คง อภัยวงศ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาด้านการสื่อสารของกองบัญชาการทหารสูงสุดและได้รับยศเป็นพันตรี เดินทางไปปฏิบัติงานที่ชายแดนไทย-กัมพูชา กระทั่งญี่ปุ่นได้เข้ามาใกล้เคียงให้มีการหยุดยิงและเป็นตัวกลางในการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส จนมีการลงนามในอนุสัญญาโตเกียวเมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ทำให้ไทยได้รับดินแดนพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ ในกัมพูชา และจำปาศักดิ์กับล้านช้างในลาว พันตรี คง อภัยวงศ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้รับมอบดินแดนจากรัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศสเมื่อ

^๙ ในอดีตคือกระทรวงโยธาธิการซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ และเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงคมนาคมใน พ.ศ. ๒๔๕๕ ต่อมายุบรวมเข้ากับกระทรวงพาณิชย์และกระทรวงเกษตรธิการ เป็นกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม (พ.ศ. ๒๔๖๙ – ๒๔๗๕) กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ (พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๔๗๖) และกระทรวงเศรษฐกิจการ (พ.ศ. ๒๔๗๖ – ๒๔๘๔) ตามลำดับ จากนั้นจึงแยกออกจากกระทรวงเศรษฐกิจการไปตั้งเป็นกระทรวงคมนาคมใน พ.ศ. ๒๔๘๔

^{๑๐} กัลยา โสภณพนิช, ๑๐๐ ปี คง อภัยวงศ์, หน้า ๔๔.

วันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๔^{๑๑} ณ เมืองพระตะบอง อันเป็นดินแดน
เกิดของพันตรี ควง อภัยวงศ์

หลังจากญี่ปุ่นประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร และยกกองทัพ
รุกรานประเทศไทยเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ รัฐบาลไทยตกลง
เป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น และต่อมาได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและ
สหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕ ขณะนั้นพันตรี ควง
อภัยวงศ์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม และต้องร่วมงาน
กับญี่ปุ่นซึ่งต้องการสร้างทางรถไฟจากไทยไปยังพม่า ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๘๕
พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวง
พาณิชย์ แต่ภายหลังเกิดความขัดแย้งกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม จนต้อง
ลาออกจากการเป็นรัฐมนตรี ส่วนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็เริ่มสูญเสีย
ความนิยม และต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗
หลังจากรัฐบาลแพ้การลงมติในสภาผู้แทนราษฎร เรื่องการย้ายเมืองหลวง
ไปจังหวัดเพชรบูรณ์และการสร้างพุทธมณฑลที่จังหวัดสระบุรี^{๑๒} สภา
ผู้แทนราษฎรได้ลงมติเลือกพันตรี ควง อภัยวงศ์ ให้ดำรงตำแหน่ง
นายกรัฐมนตรีคนใหม่ เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ นับเป็น
นายกรัฐมนตรีคนที่ ๔ ของประเทศไทย

^{๑๑} หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง ประเทศไทยต้องคืนดินแดนดังกล่าว
ทั้งหมดให้แก่ฝรั่งเศส ตามความตกลงระงับกรณีระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศส ลงวันที่
๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ซึ่งมีผลยกเลิกอนุสัญญาโตเกียว

^{๑๒} คือพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครเพชรบูรณ์ และพระราช
กำหนดจัดสร้างพุทธมณฑล ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรลงมติไม่อนุมัติทั้งสองฉบับ

การจัดตั้งรัฐบาลของพันตรี ควง อดัยวงศ์ เป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะขณะนั้นจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด และกำลังทหารบกส่วนใหญ่ก็ภักดีต่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งยังมีข่าวลือว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะยกกำลังทหารมายึดอำนาจจากรัฐบาล พันตรี ควง อดัยวงศ์ จึงเดินทางไปเจรจากับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่จังหวัดลพบุรี และขอรับรองให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด แต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ปฏิเสธ พันตรี ควง อดัยวงศ์ จึงตัดสินใจยุบตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด แล้วแต่งตั้งพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นแม่ทัพใหญ่แทน ทำให้เหตุการณ์กลับมาสงบเรียบร้อย และพันตรี ควง อดัยวงศ์ ได้รับการขนานนามว่าเป็น “แจ๊คผู้ฆ่ายักษ์” หรือ “วีรบุรุษผู้พิชิตจอมพลด้วยมือเปล่า”^{๑๓}

ระหว่างที่พันตรี ควง อดัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่ ๑ (๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ – ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘) ได้ยกเลิกนโยบายรัฐนิยมซึ่งดำเนินมาเป็นเวลานานในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และสร้างความอึดอัดแก่ประชาชน เช่น การห้ามเคี้ยวหมาก การบังคับให้แต่งกายตามรัฐนิยม ฯลฯ นอกจากนั้น รัฐบาลพันตรี ควง อดัยวงศ์ ได้นิรโทษกรรมนักโทษการเมือง ส่วนเจ้านายชั้นสูงที่ถูกถอดฐานันดรเป็นสามัญชนก็ได้รับการถวายพระเกียรติยศคืนทุกประการ^{๑๔} ทำให้เกิดความสมัคสมานสามัคคีของคนในชาติยิ่งขึ้น

^{๑๓} กัลยา โสภณพนิช, ๑๐๐ ปี ควง อดัยวงศ์, หน้า ๗๗.

^{๑๔} เจ้านายพระองค์สำคัญที่ได้รับการถวายพระเกียรติยศคืนในคราวนั้นคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ซึ่งทรงถูกจำคุกในข้อหากบฏระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑ – ๒๔๘๖ และต่อมาทรงปฏิบัติหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๔๙๔

พันตรี ควง อภัยวงศ์ ลงนามรับมอบดินแดนในอินโดจีนจากฝรั่งเศส
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔

วีระบุรุษ ผู้พิชิตจอมพวด้วยมือเปล่า.

ภาพการ์ตูนล้อเลียนการเมืองเหตุการณ์พันตรี ควง อภัยวงศ์ ยุบตำแหน่งผู้บัญชาการ
ทหารสูงสุดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗

พันตรี ควง อภัยวงศ์ พยายามให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่นในฐานะพันธมิตร แต่ขณะเดียวกันก็ลอบให้ความช่วยเหลือแก่ขบวนการเสรีไทย ภายใต้การนำของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่น ทำให้ฝ่ายญี่ปุ่นเริ่มระแวงว่าไทยจะแปรพักตร์ไปเข้ากับฝ่ายสัมพันธมิตร และเกือบใช้กำลังเข้ายึดประเทศไทย แต่พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้ใช้ไหวพริบ ปฏิภาณและอารมณ์ขันคลี่คลายวิกฤตการณ์ได้หลายครั้ง^{๑๕}

หลังจากญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตรในวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ หลังจากนั้น ๑ วัน ประเทศไทยได้ออก “ประกาศสันติภาพ” ลงวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ความว่า การประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาเป็นโมฆะ เนื่องจากไม่ใช่เจตจำนงของประชาชนชาวไทยและขัดต่อรัฐธรรมนูญ จากนั้น พันตรี ควง อภัยวงศ์ และคณะรัฐมนตรีได้ลาออกจากตำแหน่ง^{๑๖} ด้วยเหตุว่าเป็นรัฐบาลชุดที่ร่วมสงครามกับญี่ปุ่น ท่านได้รับการปรบมือขอบคุณจากสภาผู้แทนราษฎรอย่างพร้อมเพรียง ในฐานะที่นำพาประเทศชาติผ่านช่วงเวลาวิกฤตมาได้^{๑๗} อย่างไรก็ดี พันตรี ควง อภัยวงศ์ ยังมีตำแหน่งทางการเมือง คือ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ ซึ่งได้รับแต่งตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๖

^{๑๕} กัลยา โสภณพนิช, ๑๐๐ ปี ควง อภัยวงศ์, หน้า ๘๒ – ๘๗.

^{๑๖} พันตรี ควง อภัยวงศ์ พร้อมทั้งคณะรัฐมนตรี ได้กราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งในวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ และประธานสภาฯ ได้แจ้งต่อสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

^{๑๗} ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, รัฐสภาไทยในรอบ ๔๒ ปี (กรุงเทพฯ : มูลนิธิธนาการ กรุงเทพฯ, ๒๕๒๖), หน้า ๔๖๗ – ๔๖๘.

หลังจากนั้นนายทวี บุญยเกตุ และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตามลำดับเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ^{๑๘} กระทั่ง ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ประกาศยุบสภาในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ และจัดการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙ พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้ลาออกจากตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ แล้วลงสมัครเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ เนื่องจากต้องการเป็นตัวแทนของประชาชนอย่างแท้จริง จนได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนครด้วยคะแนนเสียงท่วมท้น แสดงถึงความนิยมที่ประชาชนมีต่อท่าน และสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเลือกพันตรี ควง อภัยวงศ์ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙ นับเป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่ ๒ ของท่าน (๓๑ มกราคม – ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๙) และเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่นายกรัฐมนตรีเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ ซึ่งมาจากการเลือกตั้งของประชาชน (นายกรัฐมนตรีคนก่อนหน้านั้นทั้งหมดไม่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ ที่มาจากการแต่งตั้ง) นับเป็นหมุดหมายที่สำคัญในการปกครองระบอบประชาธิปไตย^{๑๙}

^{๑๘} นายทวี บุญยเกตุ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างวันที่ ๓๑ สิงหาคม – ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ รวมระยะเวลา ๑๗ วัน ส่วน ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ – ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙ รวมระยะเวลา ๑๓๖ วัน

^{๑๙} ญัตติ สุธาธิสงคราม, นายควง อภัยวงศ์ กับพรรคประชาธิปัตย์ (กรุงเทพฯ : เรืองศิลป์, ๒๕๒๒), หน้า ๕๔ – ๕๕.

หลังจากพันตรี ควง อภัยวงศ์ จัดตั้งรัฐบาลแล้ว พรรคสหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญ ซึ่งสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอร่างพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขัน^{๒๐} ซึ่งรัฐบาลของพันตรี ควง อภัยวงศ์ ไม่เห็นด้วย แต่สภาผู้แทนราษฎรลงมติรับหลักการของพระราชบัญญัติดังกล่าว พันตรี ควง อภัยวงศ์ และคณะรัฐมนตรี จึงต้องลาออกหลังจากดำรงตำแหน่งได้เพียง ๒ เดือน และนายปรีดี พนมยงค์ ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน

เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้พันตรี ควง อภัยวงศ์ เกิดความขัดแย้งกับนายปรีดี พนมยงค์ และกลายเป็นคู่แข่งทางการเมือง จนกระทั่งกลุ่มผู้สนับสนุนพันตรี ควง อภัยวงศ์ ซึ่งประกอบด้วยเจ้านายและขุนนางเก่า กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีแนวทางอนุรักษนิยม รวมตัวกันก่อตั้งพรรคประชาธิปไตยเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๙ มีนโยบายสำคัญคือการดำเนินการเมืองด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต่อประชาชน^{๒๑} พันตรี ควง อภัยวงศ์ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคคนแรก (พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๕๑๑) และเริ่มดำเนินบทบาทในฐานะพรรคฝ่ายค้านตลอดสมัยรัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ (๒๔ มีนาคม – ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๙) และรัฐบาลของพลเรือตรี ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐) ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์

^{๒๐} เสนอโดยนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี พรรคสหชีพ มีจุดประสงค์เพื่อป้องกันไม่ให้พ่อค้าเอาเปรียบผู้บริโภค โดยการควบคุมและตัดป้ายราคาสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ซึ่งพันตรี ควง อภัยวงศ์ เรียกร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ว่า “พระราชบัญญัติปักป้ายข้าวเหนียว”

^{๒๑} ญัตติวุฒิสภา สุธาสินกรรม, นายควง อภัยวงศ์ กับพรรคประชาธิปไตย, หน้า ๘๖.

ต่อมาในวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ คณะทหารที่นำโดยพลโท ผืน ชุนพะวัน ก่อการรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลของพลเรือตรี ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ โดยอ้างความล้มเหลวของรัฐบาลในการบริหารราชการแผ่นดิน คณะรัฐประหารยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๙ และประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๙๐ จากนั้นจึงเชิญพันตรี ควง อภัยวงศ์ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งคณะรัฐบาล เพื่อแสดงให้เห็นต่างประเทศเห็นว่าไม่ได้เป็นเผด็จการทหาร แม้จะมีผู้นำพรรคประชาธิปัตย์หลายคนคัดค้านไม่ให้พันตรี ควง อภัยวงศ์ รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีที่มาจากการแต่งตั้งโดยคณะรัฐประหาร แต่พันตรี ควง อภัยวงศ์ ก็ตกลงรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีด้วยเหตุผลว่า เพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง^{๒๒} และเข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ นับเป็นการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยที่ ๓ (๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ – ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๑)

ในการจัดตั้งรัฐบาล พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้เชิญบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ มีชื่อเสียงดีงาม และเป็นที่ยอมรับของประชาชน ทั้งจากภายในและภายนอกพรรคประชาธิปัตย์มาร่วมคณะรัฐมนตรี เช่น พระยา ศิริวิสารวาจา ม.จ. สิทธิพร กฤดากร ม.ล. เดช สนธิวงศ์ ฯลฯ และผลักดันให้มีการจัดตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญเป็นครั้งแรกของประเทศไทย ดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่แทนรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๙๐ กระทั่งแล้วเสร็จและประกาศใช้ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๒

^{๒๒} ควง อภัยวงศ์, ชีวิตของข้าพเจ้า : ปาฐกถา ณ หอประชุมคุรุสภา เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๖ (ธนบุรี : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์, ๒๕๑๑), หน้า ๕๙.

(หลังจากพันตรี ควง อกัยวงศ์ พ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว) รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๒ มีเนื้อหาที่เป็นประชาธิปไตยผสมกับแนวคิดกษัตริย์นิยม (Royalist) เริ่มมีการใช้คำว่าปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจในการเลือกและแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภา ตลอดจนรื้อฟื้นคณะองคมนตรี ซึ่งถูกยกเลิกไปหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ นอกจากนี้ยังมีบทบัญญัติที่ป้องกันไม่ให้ทหารเข้ามามีอำนาจในทางการเมือง โดยห้ามมิให้รัฐมนตรีเป็นข้าราชการประจำ^{๒๓}

ระหว่างที่มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๒ พันตรี ควง อกัยวงศ์ ได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ตามรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๙๐ ผลปรากฏว่าพรรคประชาธิปัตย์ได้รับเสียงข้างมาก พันตรี ควง อกัยวงศ์ จึงได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี นับเป็นการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยที่ ๔ (๒๑ กุมภาพันธ์ – ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๑)

เนื่องจากการเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งนี้มาจากการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญ พันตรี ควง อกัยวงศ์ จึงถือว่ารัฐบาลของตนมาจากประชาชน ไม่ใช่มาจากคณะรัฐประหาร และดำเนินการบริหารประเทศตามวิถีทางของรัฐธรรมนูญโดยยึดนโยบายของพรรคเป็นหลัก ทั้งยังพยายามป้องกันไม่ให้ทหารเข้ามาแทรกแซงการเมือง ทำให้คณะรัฐประหารเกิดความไม่พอใจ จนในที่สุดพันตรี ควง อกัยวงศ์ ถูกกดดันให้ลาออกจากตำแหน่งนายก

^{๒๓} “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย,” ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ ๑๗, ๖๖ (๒๓ มีนาคม ๒๔๙๒): ๑ – ๘๐.

รัฐมนตรีเมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๑ คณะรัฐประหารได้แต่งตั้งให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง^{๒๔}

จอมพล ป. พิบูลสงคราม พยายามหาเสียงสนับสนุนในสภาผู้แทนราษฎรด้วยการเสนอให้พันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นรองนายกรัฐมนตรี แต่พันตรี ควง อภัยวงศ์ ปฏิเสธ และหันไปทำหน้าที่ผู้นำฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎร ตรวจสอบการทำหน้าที่ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จนกระทั่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำการรัฐประหารตนเองเมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๔ และยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๒ โดยอ้างเหตุผลเรื่องภัยคอมมิวนิสต์ พร้อมทั้งประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๙๕ และแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ มาทำหน้าที่แทนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดเดิม จากนั้นจึงจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป แต่พันตรี ควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ไม่ลงสมัครรับเลือกตั้ง เพราะเห็นว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม กุมอำนาจทางการเมืองไว้โดยสิ้นเชิงแล้ว^{๒๕}

พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้หันไปทำธุรกิจประกันภัยชั่วระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่งรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ. ๒๕๐๐ พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้นำพรรคประชาธิปัตย์ลงสมัครรับเลือกตั้งในจังหวัดพระนคร แต่ได้จำนวน ส.ส. น้อยกว่าพรรคเสรีมนังคศิลาของ

^{๒๔} ณรงค์ฤทธิ์ ชัยสาขันธ์, “ชีวิตและแนวคิดทางการเมืองของ ควง อภัยวงศ์,” คุษุณินพนธ์หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาการเมือง มหาวิทยาลัยรามคำแหง ปีการศึกษา ๒๕๖๐, หน้า ๒๐๑ – ๒๐๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐ – ๒๓๘.

จอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างไรก็ตาม การเลือกตั้งครั้งนี้ถูกกล่าวหาว่ามีการทุจริตอย่างมโหฬาร ทำให้ประชาชนทั่วไปเกิดความไม่พอใจ จนในที่สุดจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้นำคณะทหารก่อการรัฐประหาร ยึดอำนาจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ และแต่งตั้งนายพจน์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรี (๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ – ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๑) กระทั่งมีการเลือกตั้งใน พ.ศ. ๒๕๐๑ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (๑ มกราคม – ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑) ส่วนพันตรี ควง อดิวงค์ ทำหน้าที่ผู้นำฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎร

ต่อมาจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการยึดอำนาจอีกครั้งอย่างเบ็ดเสร็จในวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ มีคำสั่งคณะปฏิวัติยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๙๕ ล้มเลิกสภาผู้แทนราษฎร ห้ามมิพรรคการเมือง ทำให้พันตรี ควง อดิวงค์ ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปไตยต้องยุติบทบาททางการเมืองที่เป็นทางการเมือง จากนั้นคณะปฏิวัติได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๕๐๒ ซึ่งให้อำนาจแก่นายกรัฐมนตรีอย่างมาก จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ จอมพล ถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งสืบต่อมา

หลังการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๕๐๑ แม้พันตรี ควง อดิวงค์ จะยุติบทบาททางการเมืองที่เป็นทางการเมืองแล้ว แต่ท่านยังคงวิพากษ์วิจารณ์การเมืองผ่านสื่อต่าง ๆ โดยแฝงอารมณ์ขันตามนิสัยของท่าน และเป็นที่ชื่นชอบของประชาชน โดยเฉพาะการปาฐกถาที่หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ต่อหน้าผู้ฟังกว่าสามพันคน ซึ่งท่านได้วิพากษ์วิจารณ์การบริหารงานของรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร อย่างรุนแรง จนเกือบ

ถูกดำเนินคดีจากรัฐบาลในข้อหาหมิ่นประมาทและฝ่าฝืนคำสั่งของคณะปฏิวัติที่ห้ามชุมนุมทางการเมือง แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญของท่าน^{๒๖}

โดยสรุปแล้ว พันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นนักการเมืองที่มีความยืดหยุ่น และปรับตัวตามสถานการณ์ได้ดี ไม่ว่าจะเป็นเมื่อครั้งที่ท่านร่วมมือกับฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ โค่นอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใน พ.ศ. ๒๔๘๗ การประคับประคองประเทศภายใต้การกดขี่ของญี่ปุ่นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๗ - ๒๔๘๘ การเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้นำฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎรระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๙ - ๒๔๙๐ การรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแม้ต้องอยู่ภายใต้คณะรัฐประหารใน พ.ศ. ๒๔๙๐ การยอมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองใน พ.ศ. ๒๔๙๑ ฯลฯ ขณะเดียวกันท่านพยายามหาเสียงสนับสนุนจากประชาชนผ่านการเลือกตั้งและวางรากฐานของพรรคประชาธิปไตยอันกลายเป็นพรรคการเมืองที่เก่าแก่ที่สุดในปัจจุบัน

พันตรี ควง อภัยวงศ์ ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ ขณะมีอายุได้ ๖๕ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๑ - ๒๘๓.

ตนกู अबดุล เราะห์มาน

บิดาแห่งเอกราชของมาเลเซีย

ผู้วางรากฐานความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมาเลเซียกับไทย

ตนกู अबดุล เราะห์มาน (Tunku Abdul Rahman) เกิดเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๖ (ค.ศ. ๑๙๐๓) ณ รัฐเกดะห์ หรือไทรบุรี เป็นบุตรของเจ้าพระยาไทรบุรี (อับดุล ฮามิด) สุลต่านแห่งเกดะห์ กับนางเนื่อง บุตรีของหลวงนราบริรักษ์ ขณะนั้นเกดะห์อยู่ภายใต้การปกครองของไทย ซึ่งกำหนดให้เกดะห์ ปะลิส และสตูล รวมกันเป็นมณฑลไทรบุรี และให้เจ้าพระยาไทรบุรี (อับดุล ฮามิด) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลประจำมณฑลดังกล่าวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ แต่หลังจากไทยทำสนธิสัญญากหัวเมืองมลายูให้อังกฤษใน พ.ศ. ๒๔๕๒ (Anglo – Siamese Treaty of 1909) เพื่อแลกกับการที่อังกฤษยอมยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ให้เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำแก่ไทยเพื่อสร้างทางรถไฟสายใต้ และยกเลิกเขตอิทธิพลของอังกฤษในภาคใต้ของไทย^๑ ส่งผลให้เกดะห์ กลันตัน ตรังกานู และปะลิส

^๑ ฐานพงศ์ ลือขจรชัย, “ปัจจัยที่มีผลต่อการตกลงพรมแดนในดินแดนมลายูระหว่างสยามและอังกฤษในสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๙๐๙,” วารสารประวัติศาสตร์ ๕, ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๐): ๑๘๗ – ๒๐๘.

พ้นจากการปกครองของไทย และเปลี่ยนไปอยู่ภายใต้การปกครองของ อังกฤษ^๒

แม้ว่าเกดะห์จะมีได้อยู่ภายใต้การปกครองของไทยแล้ว แต่สัมพันธภาพระหว่างชนชั้นนำของเกดะห์กับราชสำนักไทยยังมีความใกล้ชิดกัน เพราะสุลต่าน अबดุล ฮามิด ยังคงส่งบุตรไปศึกษาและรับราชการ ที่กรุงเทพฯ เช่น ตนกู ยูซุฟ พี่ชายของตนกู अबดุล เราะห์มาน ได้รับทุน เลาเรียนหลวงจากรัฐบาลไทยไปศึกษา ณ โรงเรียนนายร้อยทหารวูลิช กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ และเมื่อสำเร็จการศึกษาใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ก็กลับมารับราชการที่กรุงเทพฯ ส่วนตนกู अबดุล เราะห์มานได้เข้าศึกษาที่ โรงเรียนเทพศิรินทร์ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่อายุราว ๑๐ ปี ทั้งยังใฝ่ฝันที่จะ สมัครเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยของไทยและรับราชการในเมืองไทย

^๒ อังกฤษเริ่มเข้าไปมีอิทธิพลในแหลมมลายูโดยตรงหลังจากทำสนธิสัญญากับ ดัตช์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ (Anglo-Dutch Treaty of 1824) เพื่อแบ่งเขตอิทธิพลในเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทรระหว่างทั้งสองประเทศ จากนั้นใน พ.ศ. ๒๓๖๙ อังกฤษ จัดตั้งอาณานิคมช่องแคบ (Straits Settlement) ประกอบด้วยปีนัง มะละกา และ สิงคโปร์ มีสถานะเป็นอาณานิคมโดยตรง (Crown colony) ต่อมาอังกฤษได้ขยายอำนาจ เข้าปกครองรัฐประะ สลังงอร์ เนกรีเซมบีลัน และปะหัง แล้วจัดตั้งเป็นสหพันธรัฐมาเลย์ (Federated Malay States) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ อังกฤษส่งข้าหลวงที่เรียกว่า Resident ไปกำกับดูแลรัฐเหล่านี้โดยตรง ยกเว้นเรื่องศาสนาและประเพณี ต่อมาหลังจากอังกฤษได้ รัฐเกดะห์ กลับคืน ตรังกานุ และปะลิสจากไทยใน พ.ศ. ๒๔๕๒ และรัฐยะโฮร์ยินยอมเข้า ไปอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษใน พ.ศ. ๒๔๕๗ อังกฤษจึงรวม ๕ รัฐนี้เป็นกลุ่มรัฐ ที่ไม่ได้รับสหพันธรัฐมาเลย์ (Unfederated Malay States) ซึ่งอังกฤษไม่ได้ปกครอง เข้มงวดเท่ากับรัฐในสหพันธรัฐมาเลย์ สุลต่านยังมีอำนาจการปกครองเป็นบางส่วน ดินแดนในคาบสมุทรมลายูและนิคมช่องแคบที่อยู่ใต้อำนาจของอังกฤษนี้รวมเรียกว่า บริติชมลายา (British Malaya) หรือมลายาของอังกฤษ

เช่นเดียวกับพี่ชาย เพราะท่านไม่ต้องการอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ^๓ แต่เมื่ออายุ ๑๒ ปี ตณู ยูซุฟ ผู้เป็นพี่ชายเสียชีวิตลง ทำให้ตณู अबดุล راهمان ต้องเดินทางกลับเคดะห์ใน พ.ศ. ๒๔๕๘

ตณู अबดุล راهمان ได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนในป็นังซึ่งจัดการเรียนการสอนตามแบบอังกฤษจนกระทั่งสำเร็จการศึกษาระดับมัธยม และได้ไปศึกษาต่อระดับปริญญาตรีสาขาประวัติศาสตร์และกฎหมายที่วิทยาลัยเซนต์ แคทเธอรีน (Saint Catharine's College) มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์จนสำเร็จการศึกษาใน พ.ศ. ๒๔๖๘ นับเป็นเชื้อพระวงศ์องค์แรกของเคดะห์ที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาจากอังกฤษ^๔

หลังจากสำเร็จการศึกษา ตณู अबดุล راهمان เดินทางกลับเคดะห์เพื่อทำงานในบ้านเกิด แต่ได้รับคำสั่งจากตณู อิบราฮิม ผู้เป็นพี่ชายซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนสุลต่านที่กำลังประชวรให้ท่านกลับไปศึกษาต่อระดับเนติบัณฑิตที่ประเทศอังกฤษ อย่างไรก็ตามท่านใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการทำกิจกรรมและคบหามิตรสหาย ทั้งยังร่วมก่อตั้งสมาคมชาวมลายูแห่งบริเตนใหญ่ (The Malay Society of Great Britain) เพื่อรวบรวมเจ้านายรัฐมลายูต่าง ๆ ที่ถูกส่งไปเรียนในอังกฤษ มาทำงานร่วมกันเพื่อหลอมละลายความเป็นอริระหว่างรัฐและสร้างสำนึกความเป็นคนชาติเดียวกัน ตณู अबดุล راهمان ได้ดำรง

^๓ Tunku Abdul Rahman, **Viewpoints** (Kuala Lumpur : Heinemann Educational Books (Asia) Ltd., 1978), p. 3.

^๔ เจริญ ไชยชนะ, **ตณู अबดุล راهمان** (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๒๓), หน้า ๔๐.

ตำแหน่งเลขาธิการคนแรกของสมาคมดังกล่าวและทำกิจกรรมมากมาย จึงเป็นเหตุให้ท่านสอบตกในบางรายวิชาและไม่สำเร็จการศึกษาระดับ เนติบัณฑิต^๕ และต้องเดินทางกลับเคดะห์

ตนกู อับดุล เราะห์มาน เริ่มรับราชการเป็นผู้ช่วยนายอำเภอเมือง กุลิม จากนั้นจึงได้เลื่อนเป็นนายอำเภอเมืองปาตัง เทร์บ และล้งกาวิตาม ลำดับ ซึ่งท่านสามารถพัฒนาล้งกาวิให้เจริญขึ้น มีการสร้างท่าเทียบเรือ และถนน ด้วยผลงานที่โดดเด่นทำให้ท่านได้เลื่อนเป็นนายอำเภอ เมืองสุโหลงปาตานี ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อันดับสองของเคดะห์ รองจากเมือง อลอร์สตาร์ แต่ก็เกิดความขัดแย้งกับผู้ปกครองชาวอังกฤษ ทำให้ถูกย้าย ไปเป็นนายอำเภอเมืองเล็ก ๆ บริเวณชายแดน ท่านจึงลาวิชาการไปศึกษา ต่อที่อังกฤษอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๔๘๑ เพื่อศึกษาระดับเนติบัณฑิตให้สำเร็จ แต่ก็ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๘) ขึ้นเสียก่อน ทำให้ ท่านถูกเรียกตัวกลับเคดะห์ไปรับตำแหน่งนายอำเภอเมืองกุลิม

ในช่วงปลาย พ.ศ. ๒๔๘๔ ญีปุ่นบุกยึดดินแดนมลายาของอังกฤษ และบังคับเกณฑ์แรงงานชาวมลายูไปทำงานต่าง ๆ ทำให้ตนกู อับดุล เราะห์มาน เกิดความขัดแย้งกับทหารญี่ปุ่นบ่อยครั้ง เพราะตนกู อับดุล เราะห์มาน ไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งของทหารญี่ปุ่นในการเกณฑ์แรงงาน ชาวมลายู ท่านจึงถูกปลดออกจากตำแหน่งนายอำเภอเมืองกุลิมใน พ.ศ. ๒๔๘๖ และถูกย้ายไปประจำที่เมืองอลอร์สตาร์ภายใต้การควบคุมของ ทหารญี่ปุ่น

^๕ Tansri Dato Mubin Sheppard, **Tunku : A Pictorial Biography 1903 – 1957** (Selangor : Pelanduk Publications Malaysia, 1985), pp. 51 – 55.

ขณะเดียวกัน ประเทศไทยซึ่งทำสัญญาเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นได้รับดินแดนกลับคืน ตรังกานู เกดะห์ และปะลิส ซึ่งญี่ปุ่นยึดจากอังกฤษและคืนให้แก่ไทยในโอกาสที่นายพลอิเดกิ โตโจ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นเดินทางมากระชับความสัมพันธ์กับไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ และด้วยเหตุที่ตนกู อับดุล เราะห์มาน มีความสัมพันธ์อันดีกับข้าราชการไทยที่ไปปฏิบัติหน้าที่ในเกดะห์^๖ รัฐบาลไทยจึงแต่งตั้งตนกู อับดุล เราะห์มาน เป็นผู้ดูแลด้านการศึกษาในดินแดนดังกล่าว ซึ่งท่านก็ได้ช่วยเหลือผู้ประสบภัยสงครามและจัดตั้งค่ายผู้ลี้ภัยเพื่อช่วยเหลือแรงงานที่ถูกเกณฑ์ไปสร้างทางรถไฟให้ทหารญี่ปุ่น^๗

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง อังกฤษกลับเข้ามาปกครองมลายาอีกครั้ง รวมทั้งกลับคืน ตรังกานู เกดะห์ และปะลิส ซึ่งไทยต้องคืนให้อังกฤษ อังกฤษได้จัดตั้งสหภาพมลายา (Malayan Union) ใน พ.ศ. ๒๔๘๙ โดยรวมรัฐมลายูทุกรัฐมาอยู่ภายใต้รัฐบาลกลาง ซึ่งมีผู้ว่าราชการ (Governor) จากอังกฤษเป็นผู้ปกครองโดยตรง และอนุญาตให้ประชากรทุกเชื้อชาติในมลายามีสิทธิเทียบเท่าชาวมลายู ทำให้ชาวมลายูเกิดความไม่พอใจอย่างรุนแรง และเกิดขบวนการชาตินิยมในหมู่ชาวมลายู มีการจัดตั้งพรรคมลายูสามัคคีแห่งชาติหรือพรรคอัมโน (United Malays National

^๖ หนึ่งในจำนวนนั้นคือหลวงถวิลเศรษฐพิณชยการ (ถวิล คุปตะรักษ์) เพื่อนสนิทของตนกู อับดุล เราะห์มาน สมัยเรียนหนังสือที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ต่อมาสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด และได้ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงพาณิชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๘ – ๒๕๐๓

^๗ Tansri Dato Mubin Sheppard, Tunku : A Pictorial Biography 1903 – 1957, pp. 83 – 87.

Organisation : UMNO) เป็นองค์กรทางการเมืองที่เข้มแข็ง และเป็นผู้นำในการคัดค้านอังกฤษ ทำให้อังกฤษต้องล้มเลิกสหภาพมลายาในที่สุด และจัดตั้งสหพันธ์มลายา (Federation of Malaya) ขึ้นแทนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ โดยคืนอำนาจบางส่วนให้แก่สุลต่านของรัฐต่าง ๆ^๘ และยอมรับว่าชาวมลายูมีสิทธิต่าง ๆ เหนือกว่ากลุ่มเชื้อชาติอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในมลายา

ต่อมาอังกฤษประกาศว่ามีแผนจะให้เอกราชแก่สหพันธ์มลายา แต่มีข้อแม้ว่ามลายาที่เป็นเอกราชนั้นจะต้องเป็นชาติที่ผู้คนทุกเชื้อชาติอาศัยอยู่ร่วมกันได้และมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยทั่วถึงกัน อังกฤษจึงก่อตั้งคณะกรรมการประสานงานประชาคม (Communities Liaison Committee) ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๒ เพื่อให้แก่นำทุกเชื้อชาติในมลายามาพูดคุยหาทางทำลายความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติและสร้างชาติมลายาที่เป็นเอกภาพต่อไป^๙

ในช่วงเวลาดังกล่าว ตนกู อับดุล ราห์มาน เดินทางไปอังกฤษอีกครั้งเพื่อศึกษาระดับเนติบัณฑิตให้สำเร็จ ในครั้งนี้ท่านได้ดำรงตำแหน่งนายกสมาคมชาวมลายูแห่งบริเตนใหญ่ และได้ผูกสัมพันธ์กับผู้นำชาวมลายูหลายคน เช่น อับดุล ราซิก (ต่อมาเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่สองของมาเลเซีย) ตนกู อับดุล อาซิส (ต่อมาเป็นสุลต่านแห่งสลังงอร์) จนกระทั่งสำเร็จการศึกษาใน พ.ศ. ๒๔๙๒ และเดินทางกลับไปรับราชการเป็นผู้ช่วยอัยการที่เมืองกัวลาลัมเปอร์ และมีผลงานจนได้โอนไปรับตำแหน่ง

^๘ สุลต่านแต่ละรัฐมีอำนาจในกิจการทางการเงินและศาสนาภายในรัฐของตน ส่วนรัฐบาลกลางมีอำนาจด้านการต่างประเทศและการทหารของสหพันธ์มลายาโดยรวม

^๙ Leon Comber, 13 May 1969 : A Historical Survey of Sino-Malay Relations (Kuala Lumpur : Heinemann Asia, 1983), pp. 43 – 44.

ประธานศาลเซชัน^{๑๐} แห่งสลังอร์ ในระหว่างนี้ท่านได้รับเชิญให้เข้าร่วม พรรคอัมโน ในตำแหน่งประธานสาขาพรรคประจำเกดะห์ ทำให้ท่านเริ่ม ก้าวเข้าสู่เส้นทางการเมือง

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๔ ตณู อับดุล เราะห์มาน ได้รับเลือกให้เป็น หัวหน้าพรรคอัมโน ซึ่งมีนโยบายสำคัญคือการเรียกร้องเอกราชจาก อังกฤษ^{๑๑} ประกอบกับอังกฤษได้เริ่มจัดให้มีการเลือกตั้งระดับท้องถิ่น เพื่อฝึกฝนประสบการณ์ทางการเมืองให้แก่ชาวมลายา ตณู อับดุล เราะห์มาน จึงต้องแสวงหาความร่วมมือจากกลุ่มเชื้อชาติอื่น ๆ โดยเฉพาะ ชาวจีนในมลายา ซึ่งเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจ เมื่ออังกฤษจัดให้มีการเลือกตั้ง ทั่วไปครั้งแรกของมลายาใน พ.ศ. ๒๔๙๘^{๑๒} ตณู อับดุล เราะห์มาน ได้นำ พรรคอัมโนจัดตั้งพรรคพันธมิตร (Alliance Party) ร่วมกับพรรคสมาคม ชาวจีนมลายา (Malayan Chinese Association) และพรรคสภาชาว อินเดียมลายา (Malayan Indian Congress) จนได้รับชัยชนะอย่างงดงาม ทำให้พรรคพันธมิตรได้บริหารมลายาร่วมกับรัฐบาลอังกฤษ โดยที่ตณู อับดุล เราะห์มาน ดำรงตำแหน่งมุขมนตรี (Chief Minister) คนแรกของ สหพันธ์มลายา^{๑๓}

^{๑๐} เป็นศาลเฉพาะประเภทหนึ่งที่มีในมาเลเซียและบางประเทศของเครือจักรภพ

^{๑๑} ใน พ.ศ. ๒๔๙๔ พรรคอัมโนได้เปลี่ยนคำขวัญพรรคจากเดิมคือ “มลายู จงเจริญ (Hidup Melayu)” เปลี่ยนเป็น “เอกราช (Merdaka)”

^{๑๒} จัดขึ้นเพื่อให้ประชาชนในมลายาได้เลือกสมาชิกสภาธิบดีบัญญัติของ สหพันธ์มลายา แทนที่สมาชิกชุดเดิมที่มาจากการแต่งตั้งของข้าหลวงอังกฤษ

^{๑๓} Tansri Dato Mubin Sheppard, Tunku : A Pictorial Biography 1903 – 1957, pp. 139 – 142.

หลังจากดำรงตำแหน่งมุขมนตรีแล้ว ตนกู อับดุล เราะห์มาน เริ่มดำเนินการเรียกร้องเอกราชอย่างจริงจัง โดยส่งผู้แทนเดินทางไปอังกฤษใน พ.ศ. ๒๔๙๙ เพื่อเจรจาเรื่องเอกราช ตลอดจนแสวงหารูปแบบรัฐธรรมนูญที่สหพันธ์มาลายาจะใช้หลังจากได้รับเอกราช ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองจากอังกฤษเป็นอย่างดี จนนำไปสู่การประกาศเอกราชของสหพันธ์มาลายาในวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ตนกู อับดุล เราะห์มาน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (Prime Minister) และเป็นตัวแทนของชาวมาลายาทั้งปวงในพิธีรับมอบเอกราช ความพยายามของตนกู อับดุล เราะห์มาน ในการเรียกร้องเอกราชทำให้ท่านได้รับยกย่องว่าเป็น “บิดาแห่งเอกราชของมาเลเซีย” ^{๑๔}

ต่อมาตนกู อับดุล เราะห์มาน ได้รวบรวมดินแดนมาลายาให้เป็นปึกแผ่นและสถาปนาสหพันธรัฐมาเลเซีย (Federation of Malaysia) ในวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๖ โดยรวมดินแดนซาบาห์ ซาราวัก และสิงคโปร์มาไว้ด้วย ทำให้มาเลเซียเกิดความขัดแย้งกับอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ ^{๑๕} ซึ่งตนกู อับดุล เราะห์มาน พยายามแก้ไขความขัดแย้งโดยสันติวิธี จนนำไปสู่การสำรวจประชามติประชาชนในซาบาห์และซาราวักว่า

^{๑๔} Ibid, pp. 147 – 164.

^{๑๕} เนื่องจากอินโดนีเซียมองว่าการรวมดินแดนดังกล่าวมาไว้ในสหพันธรัฐมาเลเซียเป็นแผนการของลัทธิจักรวรรดินิยมใหม่ อินโดนีเซียจึงประกาศนโยบายเผชิญหน้า (Confrontation) ต่อมาเลเซียและเกิดการปะทะกันด้วยกำลังทางทหาร ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ จนกระทั่งมีการลงนามสนธิสัญญาสันติภาพใน พ.ศ. ๒๕๐๙ ส่วนความขัดแย้งกับฟิลิปปินส์เป็นเพราะฟิลิปปินส์อ้างสิทธิเหนือดินแดนซาบาห์ และเป็นปัญหาที่คาราคาซังมาจนถึงปัจจุบัน

ต้องการเข้าร่วมกับมาเลเซียหรือไม่ ผลปรากฏว่าประชาชน ๒ ใน ๓ ของดินแดนดังกล่าวยอมเข้าร่วมกับมาเลเซีย ส่วนการรวมสิงคโปร์ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวมลายูกับชาวจีนในมาเลเซีย เพราะนายลี กวน ยู ผู้นำสิงคโปร์ต้องการให้ชาวมลายูทุกเชื้อชาติมีความเท่าเทียมกันอย่างแท้จริง ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม จึงสร้างความไม่พอใจแก่พรรคอัมโนและชาวมลายู ตนกู อับดุล ราห์มาน จึงเสนอให้สิงคโปร์แยกตัวออกจากมาเลเซียไปจัดตั้งเป็นประเทศสิงคโปร์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘

ภายหลังจากสิงคโปร์แยกตัวออกไป ตนกู อับดุล ราห์มาน ได้ดำเนินการพัฒนาประเทศควบคู่กับการสร้างเอกภาพในหมู่ประชาชนทุกเชื้อชาติของมาเลเซีย โดยแก้ไขความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจระหว่างคนในชาติ โดยเฉพาะระหว่างชาวมลายูกับชาวจีน ผ่านการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกของมาเลเซีย (พ.ศ. ๒๕๐๙ – ๒๕๑๓) ซึ่งให้ความสำคัญกับสินค้าเกษตร และปรับปรุงการผลิตข้าว ยางพารา และปาล์มน้ำมัน เพื่อส่งเสริมฐานะของผู้ผลิตชาวมลายู นอกจากนี้ ยังพยายามสร้างความกลมกลืนระหว่างชาวมลายูกับชาวจีนผ่านระบบการศึกษาของชาติ โดยพัฒนาแนวทางการศึกษาที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชนในชาติ ให้โรงเรียนทุกแห่งใช้หลักสูตรร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นสอนด้วยภาษาใดก็ตาม^{๑๖}

^{๑๖} อภิเชษฐ กาญจนดิฐ, “ตนกู อับดุล ราห์มาน : บิดาแห่งเอกราชของมาเลเซีย.” **ย้อนพินิจผู้สร้างประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ๑** (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย “ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” ๒๕๕๗), หน้า ๖๖ – ๖๙.

ถึงแม้ตงกู อับดุล เราะห์มาน จะพยายามสร้างความสมานฉันท์ภายในชาติ แต่ความแตกต่างทางเชื้อชาติระหว่างชาวจีนกับชาวมลายูก็ยังคงเป็นปัญหาที่สำคัญของประเทศ โดยเฉพาะเมื่อความขัดแย้งปะทุขึ้นเป็นการจลาจลระหว่างการเลือกตั้งในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ทำให้มีผู้บาดเจ็บและเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ตงกู อับดุล เราะห์มานต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเวลาต่อมา และได้รับเชิญให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการใหญ่องค์การการประชุมอิสลาม (Organisation of Islamic Conference : OIC)^{๑๗} มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่เมืองเจดดาห์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๗ จึงได้ลาออกกลับมาใช้ชีวิตในมาเลเซีย และใช้เวลาในการเขียนหนังสือและบทความต่าง ๆ

ในด้านความสัมพันธ์กับประเทศไทย กล่าวได้ว่าตลอดช่วงเวลา ๑๓ ปีที่ตงกู อับดุล เราะห์มาน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๕๐๐ – ๒๕๑๓) และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (พ.ศ. ๒๕๐๓ – ๒๕๑๓) ของสหพันธ์มลายาและสหพันธรัฐมาเลเซียนั้น ท่านเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในการวางรากฐานและกำหนดนโยบายของมาเลเซียที่มีต่อประเทศไทย ในฐานะที่ท่านมีแม่เป็นคนไทยและเคยรับการศึกษาในประเทศไทย ตงกู อับดุล เราะห์มาน ได้แสดงออกถึงความเข้าใจและความปรารถนาดีต่อประเทศไทยและประชาชนไทยเสมอมา ตลอดจนมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมาเลเซียให้มีความมั่นคงและก้าวหน้าเพื่อประโยชน์ร่วมกันของทั้งสองประเทศ

^{๑๗} ปัจจุบันคือ องค์การความร่วมมืออิสลาม (Organisation of Islamic Cooperation)

ดนุ อับดุล เราะห์มาน พยายามเชื่อมความสัมพันธ์กับประเทศไทย มาตั้งแต่ก่อนที่สหพันธ์มลายาจะได้รับเอกราช โดยสร้างความมั่นใจแก่รัฐบาลไทยว่าสหพันธ์มลายาจะไม่บั่นทอนเสถียรภาพและแทรกแซงปัญหาภาคใต้ของไทย^{๑๘} และเมื่อสหพันธ์มลายาได้รับเอกราชเมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ประเทศไทยเป็นรัฐลำดับที่ ๑๑ ในการประกาศรับรองสหพันธ์มลายา^{๑๙} และสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการกับสหพันธ์มลายาในระดับเอกอัครราชทูตในทันที^{๒๐}

ในประเด็นเกี่ยวกับปัญหาชายแดนภาคใต้ของไทย ดนุ อับดุล เราะห์มาน ตระหนักว่าลัทธิคอมมิวนิสต์กำลังหาประโยชน์ใน ๔ จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย ด้วยการยุยงชาวไทยมลายูในบริเวณดังกล่าวให้กระด้างกระเดื่องต่อนโยบายของรัฐบาลไทย เพื่อให้ไทยกับมาเลเซียเกิดความขัดแย้งและส่งผลต่อปฏิบัติการปราบปรามคอมมิวนิสต์ ดนุ

^{๑๘} อรชา รัตติ, “๖ ทศวรรษความสัมพันธ์ไทย-มาเลเซีย: เพื่อบ้านที่แนบแน่น,” วารสาร อัล-อิกมะฮฺ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี ๘, ๑๕ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๑): ๑๘๔.

^{๑๙} ประเทศไทยต้องการเป็นรัฐลำดับที่ ๑ ในการประกาศรับรองสหพันธ์มลายา แต่ในทางปฏิบัติ อังกฤษในฐานะเจ้าอาณานิคมจะมีตำแหน่งเป็นรัฐลำดับที่ ๑ ในการรับรอง ดนุ อับดุล เราะห์มาน จึงเสนอให้ประเทศไทยเป็นรัฐลำดับที่ ๒ หรือลำดับอื่น ๆ ตามที่ต้องการ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีไทยในขณะนั้นจึงเลือกลำดับที่ ๑๑ เพราะมีเลข ๑ สองตัว ซึ่งพิเศษกว่าเลข ๑ เพียงตัวเดียว, ดูข้อมูลใน Kobkua Suwannathat-Pian, “Special Thai-Malaysian Relations,” *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society-JMBRAS* 75, 1 (282): 18.

^{๒๐} “ประกาศสำนักคณะรัฐมนตรีเรื่อง การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างประเทศไทยกับสหพันธ์มลายา,” *ราชกิจจานุเบกษา* ๗๔, ๗๓ (๓ กันยายน ๒๕๐๐): ๑,๒๘๙.

อับดุล เราะห์มาน จึงแถลงต่อรัฐสภาของสหพันธ์มาลายาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ว่าสหพันธ์มาลายาจะไม่เข้าไปแทรกแซงกิจการของประเทศไทยในเรื่องนี้ และพร้อมสนับสนุนรัฐบาลไทยในการพัฒนาภาคใต้ตามที่ไทยเห็นสมควร ทั้งยังระงับข้อเสนอของสมาชิกพรรคอัมโนบางรายที่ต้องการเรียกร้อง ดินแดน ๔ จังหวัดภาคใต้ของไทย ส่วนประเทศไทยก็มีบทบาทสำคัญ ในการเป็นคนกลางให้มาเลเซียกับอินโดนีเซียคลายความขัดแย้งได้เป็นผล สำเร็จใน พ.ศ. ๒๕๐๙ สะท้อนถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับมาเลเซีย ในสมัยที่ตนกู อับดุล เราะห์มาน เป็นนายกรัฐมนตรี^{๒๑}

นอกจากนี้ ตนกู อับดุล เราะห์มาน ยังมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้ง สมาคมอาสา (Association of Southeast Asia : ASA) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ โดยประกอบด้วยสหพันธ์มาลายา ฟิลิปปินส์ และไทย มีจุดประสงค์เพื่อ ส่งเสริมความร่วมมือทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม แต่ดำเนินการ ได้เพียง ๒ ปีก็ต้องหยุดชะงักลงเพราะความขัดแย้งระหว่างมาเลเซียกับ อินโดนีเซีย กระทั่งทั้งสองประเทศฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างกันจึงมีการ จัดตั้งสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรืออาเซียน (Association of Southeast Asian Nations : ASEAN) ใน พ.ศ. ๒๕๑๐ ซึ่งประเทศมาเลเซียสมัยรัฐบาลตนกู อับดุล เราะห์มาน เป็นหนึ่งใน ๕ ประเทศผู้ก่อตั้งอาเซียน อันได้แก่ มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และไทย

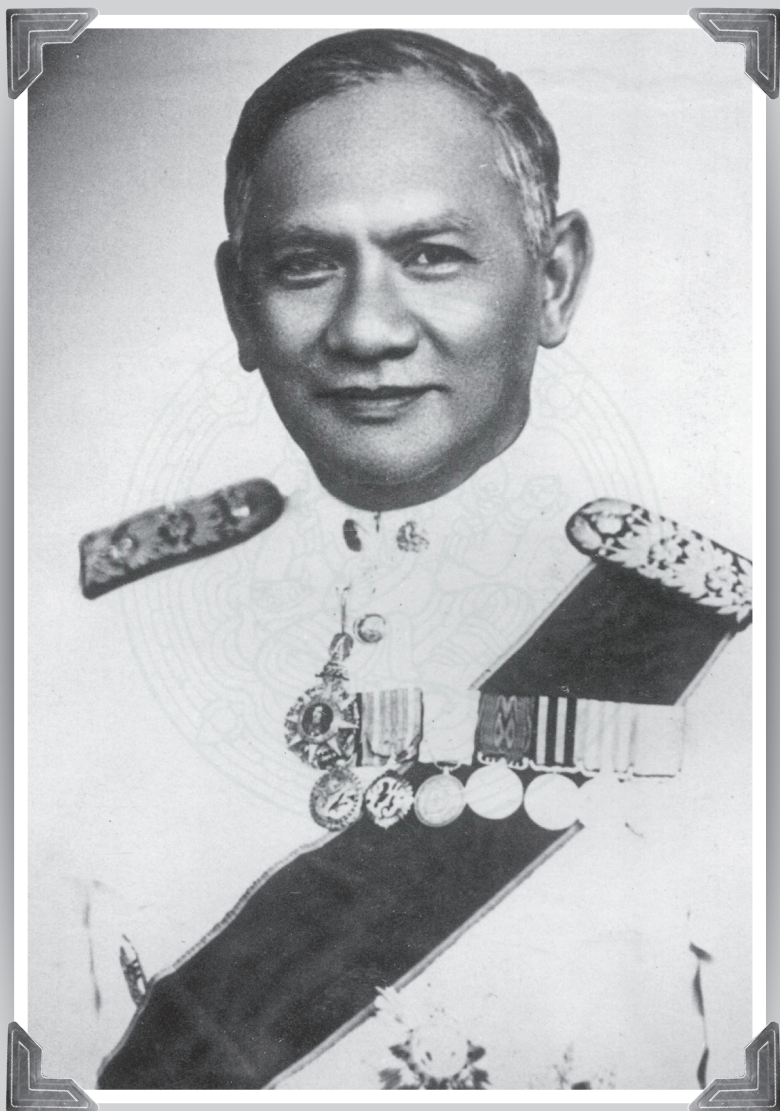
^{๒๑} สุรพงษ์ ชัยนาม, นโยบายต่างประเทศต่อประเทศเพื่อนบ้านในยุคสงคราม เย็น : ทักษณศึกษาเปรียบเทียบ นโยบายของไทยต่อมาเลเซีย (กรุงเทพฯ : สยาม ปริทัศน์, ๒๕๖๐) หน้า ๓๙ - ๕๒.

ใน พ.ศ. ๒๕๒๐ ตณู อับดุล เราะห์มาน ได้รับปริญญารัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ในฐานะที่เป็นรัฐบุรุษผู้มีความสามารถดีเยี่ยม ทั้งในด้านการบริหารและการเมือง และเป็นตัวอย่างในการสร้างความสงบสุข ความเจริญ และการประสานงานร่วมกันอย่างสันติของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^{๒๒} ในเรื่องนี้ ตณู อับดุล เราะห์มาน ได้เข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรจากพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๐ ซึ่งท่านมีความประทับใจอย่างมากที่ได้รับเกียรตินี้ และต้องการให้สุดต่านของมาเลเซีย มีพิธีพระราชทานปริญญาบัตรเช่นนี้บ้าง^{๒๓}

ตณู อับดุล เราะห์มาน ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ ขณะมีอายุได้ ๘๗ ปี ศพของท่านฝังที่สุสานหลวงแห่งกะเตห์ ในเมืองอลอร์สตาร์ ประเทศมาเลเซีย

^{๒๒} มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, พิธีพระราชทานปริญญาบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๑๙ (สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๔.

^{๒๓} Tunku Abdul Rahman, *Viewpoints*, pp. 212 – 214.

ศาสตราจารย์พิเศษ ม.ล. ปิ่น มาลากุล

นักการศึกษาผู้ได้รับยกย่องระดับโลก

ศาสตราจารย์พิเศษ ม.ล. ปิ่น มาลากุล เกิดเมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นบุตรของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล)^๑ กับท่านผู้หญิงเสงี่ยม เมื่อวัยเด็กได้เริ่มการศึกษาที่บ้าน ตั้งแต่อายุ ๔ ปี และได้รับการอบรมเลี้ยงดูในลักษณะประชาธิปไตย เช่น ให้พี่น้องและตัวท่านลงมติเลือกรายการอาหารที่จะรับประทานกันเอง หัดทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง ฝึกความมีระเบียบวินัยและบุคลิกภาพ รู้จักการขอโทษและขอบคุณ เป็นต้น^๒

ต่อมาเมื่อ ม.ล. ปิ่น มาลากุล อายุ ๗ ปี ได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย^๓ จนสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ขณะมีอายุ ๑๐ ปี จากนั้นใน พ.ศ. ๒๔๕๗ บิดาได้นำท่านเข้าถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๕๓ – ๒๔๖๘)

^๑ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ ๖

^๒ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, “อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๙), หน้า ๕ – ๗.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕

และได้ย้ายไปเข้าเรียนมหาดเล็กหลวง ระหว่างการศึกษาในโรงเรียน ท่านมีความสนใจวิชาภาษาอังกฤษและคณิตศาสตร์ โดยเฉพาะวิชาคณิตศาสตร์มักจะสอบได้คะแนนเต็มเสมอ และได้รับรางวัลเป็นประจำ นอกจากนี้ ท่านยังสนใจเทคโนโลยีและกีฬา เช่น ประดิษฐ์โทรศัพท์ที่บ้าน สร้างเครื่องมือสื่อสารด้วยสัญญาณไฟกับเพื่อนที่โรงเรียน เป็นนักกีฬาฟุตบอลลงแข่งขันระหว่างชั้นเรียน เป็นต้น^๔

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ขณะที่กำลังเรียนอยู่ชั้นมัธยมปีที่ ๔ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนักเรียนมหาดเล็กรับใช้รุ่นแรก ได้รับเงินเดือน ๒๐ บาท ท่านจึงต้องไปปฏิบัติงานในพระบรมมหาราชวัง ไม่ได้เรียนที่โรงเรียนอีก แต่ยังคงไปสอบไล่จนสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๕ และศึกษาเล่าเรียนด้วยตนเองเรื่อยมา ทั้งยังได้เป็นนักเรียนเสือป่าอีกด้วย

ม.ล. ปิ่น มาลากุล รับราชการเป็นนักเรียนมหาดเล็กรับใช้เป็นเวลา ๖ ปีเศษ มีหน้าที่อยู่เวรรับใช้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงพระอักษร และขณะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจอื่น ๆ เช่น เวลาเสด็จพระราชดำเนินไปยังที่ต่าง ๆ ทำให้ท่านมีโอกาสดำเนินการรับพระราชทานคำแนะนำสั่งสอนจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะในด้านการประพันธ์และการละคร จนได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้เป็นผู้อ่านและตรวจแก้บทละครที่ทรงพระราชนิพนธ์แล้วเสร็จ อีกทั้งยังได้แสดงละครพระราชนิพนธ์หลายเรื่อง และได้รับพระกรุณาแต่งตั้งให้อยู่

^๔ กรมศิลปากร, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ (กรุงเทพฯ : บริษัท เปเปอร์ อินดัสตรีย จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๗ - ๘.

ในขณะบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต^๕ ทำให้ท่านมีความสามารถในการประพันธ์ และสร้างสรรค์ผลงานประพันธ์จำนวนมากในเวลาต่อมา^๖

ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ขณะที่ ม.ล. ปิ่น มาลากุล มีอายุ ๑๘ ปี มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ท่านได้รับทุนของกระทรวงธรรมการไปศึกษาวิชาโบราณตะวันออก (สันสกฤต) ณ ประเทศอังกฤษ เพื่อจะได้กลับมารับราชการในกระทรวงธรรมการตามรอยบิดา ม.ล. ปิ่น มาลากุล อาศัยอยู่กับครอบครัวของนายมาร์แชลที่เมืองไอร์แลนด์เพื่อฝึกหัดภาษาและเรียนรู้การใช้ชีวิตและวัฒนธรรมอังกฤษเป็นเวลาปีเศษ จากนั้นจึงเข้าศึกษาที่วิทยาลัยบูรพคดีศึกษา (School of Oriental Studies) มหาวิทยาลัยลอนดอน และเริ่มเรียนภาษาสันสกฤตเป็นครั้งแรกที่นั่น จนกระทั่งสอบไล่ได้ชั้นปีที่ ๑ แล้วสอบเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดใน พ.ศ. ๒๔๖๗ โดยเลือกภาษาสันสกฤตเป็นวิชาเอก ภาษาบาลีเป็นวิชาโท

ระหว่างที่ศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ม.ล. ปิ่น มาลากุล ทำกิจกรรมหลายอย่าง เล่นกีฬาหลายประเภท เช่น เทนนิส และพายเรือ ได้รับเลือกจากมหาวิทยาลัยให้เป็นผู้แทนไทยเข้าประชุมสมาคมสันนิบาตชาติของนิสิตเรื่อง “ความเข้าใจกันระหว่างนานาชาติ” ได้รับเลือกให้เป็นกรรมการของสามัคคีสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ (สมาคมนักเรียนไทยในอังกฤษ) หลายสมัย และเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ “สามัคคีสาร”

^๕ ดุสิตสมิต เป็นหนังสือพิมพ์ของเมืองจำลองดุสิตธานีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑

^๖ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, “อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙, หน้า ๒๐ – ๒๑ และ ๒๘ – ๓๑.

ของสามัคคีสมาคมระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๙ – ๒๔๗๐ ทั้งยังใช้ความสามารถด้านคณิตศาสตร์คิดค้นสูตรคำนวณว่า วันเดือนปีหนึ่ง ๆ ตรงกับวันอะไร และต่อมาได้จัดทำเป็นปฏิทินแบบเลื่อน เรียกว่า “ปฏิทินล้านปี”^๗ ถวายพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔^๘

ม.ล. ปิ่น มาลากุล สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีเกียรตินิยมสาขามานุษยวิทยาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ จากนั้นได้ศึกษาต่อทางวิชาครูที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดเพิ่มเติมอีก ๑ ปี และได้รับมอบหมายจากกระทรวงธรรมการให้เป็นผู้แทนประเทศไทยไปร่วมประชุมนานาชาติว่าด้วยการศึกษาผู้ใหญ่ (World Conference on Adult Education) ที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒^๙ แต่ในปลายปีเดียวกัน หลังจากผ่านการฝึกสอนและสอบข้อเขียนบางวิชาแล้ว ท่านป่วยเป็นวัณโรคจนต้องเดินทางไปรักษาตัวที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์เป็นเวลาประมาณปีครึ่ง ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ ท่านได้รับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (Master of Arts)

^๗ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ห้องฟ้าจำลองกรุงเทพ และที่อาคาร ม.ล. ปิ่น มาลากุล หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

^๘ ยศ พันัสสรณ์, ก้าวแรกแห่งความสำเร็จ ม.ล. ปิ่น มาลากุล (กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๖ – ๙.

^๙ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, “อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙, หน้า ๙๐ – ๙๑.

จากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด^{๑๐} และได้รับมอบหมายจากรัฐบาลไทยให้เป็นเจ้าหน้าที่ประสานงานชั่วคราวขององค์การสันนิบาตชาติ ณ เมืองเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เป็นเวลาประมาณ ๑ เดือน จากนั้นจึงเดินทางกลับประเทศไทย

ม.ล. ปิ่น มาลากุล กลับถึงประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๔๗๔ และเริ่มรับราชการเป็นอาจารย์ในกรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ตรวจแบบเรียน ตามเสด็จพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ไปตรวจโรงเรียนตามหัวเมืองต่าง ๆ และทำงานเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ย้ายไปเป็นอาจารย์คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สอนวิชาภาษาไทย คณิตศาสตร์ และภาษาอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกฝึกหัดครูมัธยม^{๑๑} ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์

^{๑๐} มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดมีระเบียบว่า ผู้ที่สำเร็จการศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต (Bachelor of Arts) จะได้รับการเลื่อนขั้นเป็นศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (Master of Arts) เมื่อศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยเป็นเวลา ๖ – ๗ ปี โดยไม่ต้องผ่านการสอบเพิ่มเติม แต่ถือเป็นวุฒิการศึกษาที่แสดงความอาวุโสในมหาวิทยาลัยเท่านั้น มีคุณสมบัติเทียบเท่ากับวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ส่วนวุฒิการศึกษาระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดจะใช้ชื่ออื่น เช่น อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (Master of Letters) ปรัชญามหาบัณฑิต (Master of Philosophy) ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (Master of Studies) ฯลฯ

^{๑๑} ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้แยกไปตั้งเป็นคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พร้อมทั้งดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมหอวังแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย^{๑๒} ซึ่งเป็นโรงเรียนสาธิตของแผนกฝึกหัดครูมัธยม^{๑๓}

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๘๐ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับมอบหมายให้จัดตั้งโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาแห่งแรกที่จัดการเรียนการสอนแบบ “สหศึกษา” คือ นักเรียนชายและหญิงเรียนด้วยกัน ท่ามกลางเสียงคัดค้านจำนวนมาก ม.ล. ปิ่น มาลากุล จึงต้องดำเนินงานสำคัญเกือบทุกอย่างด้วยตนเอง เช่น ออกแบบผังโรงเรียน ควบคุมการก่อสร้างอาคารเรียน คิดแบบตารางสอน ตารางขึ้นใช้เป็นครั้งแรก ฯลฯ และได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการคนแรกของโรงเรียนนี้ จนกระทั่งการดำเนินงานสำเร็จไปด้วยดี ทั้งยังมีโครงการจัดตั้งสาขาของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาในส่วนภูมิภาคตามจังหวัดต่าง ๆ ได้แก่ เชียงใหม่ เพชรบูรณ์ ฉะเชิงเทรา อุรุษยา ลพบุรี อุบลราชธานี นครราชสีมา และราชบุรี แต่เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๘) โครงการจัดตั้งโรงเรียนสาขาจึงต้องระงับไป^{๑๔}

^{๑๒} ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๒ มีจุดประสงค์เพื่อให้บัณฑิตวิชาครูฝึกหัดการสอน นับเป็นโรงเรียนสาธิตแห่งแรกในประเทศไทย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๑ โรงเรียนมัธยมหอวังฯ ถูกยุบเลิกไป และมีการจัดตั้งโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นมาแทน เพื่อให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาของชาติในขณะนั้น ซึ่งกำหนดให้ผู้ที่เข้าศึกษาระดับมหาวิทยาลัยต้องผ่านชั้นเตรียมอุดมศึกษาเสียก่อน กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๙ คณะศิษย์เก่าโรงเรียนมัธยมหอวังฯ ได้ร่วมกันผลักดันให้มีการฟื้นฟูโรงเรียนมัธยมหอวังฯ ขึ้นมาใหม่ โดยใช้ที่ตั้งของโรงเรียนบางเขนวิทยา และได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ นำไปสู่การเปลี่ยนชื่อโรงเรียนบางเขนวิทยาเป็น “โรงเรียนหอวัง” และเปิดสอนมาจนถึงปัจจุบัน

^{๑๓} ยศ พันสสรณ์, ก้าวแรกแห่งความสำเร็จ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, หน้า ๑๒ – ๑๔.

^{๑๔} กรมศิลปากร, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙, หน้า ๑๑.

ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง อธิบดีกรมสามัญศึกษา มีผลงานสำคัญ เช่น การผดุงฐานะครูโดยปรับ อัตราเงินเดือน การสนับสนุนโรงเรียนราษฎร์ (โรงเรียนเอกชน) โดยเพิ่ม เงินอุดหนุน การปรับปรุงการสอนภาษาไทยในชั้นเตรียมประถม การ เปิดโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายครบทุกจังหวัด ฯลฯ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๙ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ และดำรงตำแหน่งนี้เป็นเวลา ๑๑ ปีเศษ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๕๐๐ มีผลงานสำคัญ เช่น การจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงที่ถนน ประสานมิตรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒^{๑๕} เพื่อขยายการฝึกหัดครูและจัดโรงเรียน ฝึกหัดครูให้มีมาตรฐานสูงขึ้น การจัดทำแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๙๔ ซึ่งได้เพิ่ม “หัตถศึกษา” หรือการฝึกหัดอาชีพเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการ ศึกษาด้วย^{๑๖} การจัดตั้งโรงเรียนสาธิตปทุมวันเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นต้น^{๑๗} ด้วยผลงานเหล่านี้ทำให้ท่านได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น ศาสตราจารย์พิเศษ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๙๗

หลังจากจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก่อการปฏิวัติใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวง

^{๑๕} ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้พัฒนาเป็นวิทยาลัยวิชาการศึกษา และเริ่มเปิดสอน หลักสูตรครูระดับปริญญา จากเดิมที่มีเพียงระดับอนุปริญญาเท่านั้น ภายหลังได้มีการ ขยายวิทยาลัยวิชาการศึกษาไปสู่ส่วนภูมิภาคในรูปวิทยาเขตต่าง ๆ เช่น วิทยาเขตบางแสน วิทยาเขตพิษณุโลก วิทยาเขตมหาสารคาม ฯลฯ โดยมีวิทยาเขตประสานมิตรเป็นศูนย์กลาง บริหาร ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๑๗ จึงได้รับการสถาปนาเป็นมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

^{๑๖} จากเดิมที่มี ๓ ส่วนในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๕ และแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้แก่ จริยศึกษา คือการอบรมศีลธรรม พุทธิศึกษา คือการให้ปัญญาความรู้ และพลศึกษา คือการฝึกหัดร่างกายให้แข็งแรงสมบูรณ์

^{๑๗} ยศ พันสสรณ์, ก้าวแรกแห่งความสำเร็จ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, หน้า ๑๕ – ๑๖.

ศึกษาธิการในรัฐบาลคณะต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๐ – ๒๕๑๒ เป็นเวลา ๑๑ ปีเศษ มีผลงานสำคัญ เช่น โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค ซึ่งมุ่งทำนุบำรุงให้เจริญทัดเทียมกับส่วนกลางในทุก ๆ ด้าน และโครงการพัฒนาการศึกษา โดยได้รับความช่วยเหลือจากองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization : UNESCO) และองค์การบริหารวิเทศกิจของสหรัฐอเมริกา (United States Operations Mission : USOM)^{๑๘} นำไปสู่การจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่กับมหาวิทยาลัยขอนแก่นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ นอกจากนี้ ม.ล. ปิ่น มาลากุลยังได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากรระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๘ – ๒๕๑๔ มีผลงานสำคัญคือการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ ที่จังหวัดนครปฐม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ พร้อมทั้งเปิดสอนสาขาวิชาที่ไม่ใช่ด้านศิลปะด้วย เช่น อักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และศึกษาศาสตร์ เพื่อให้เป็นมหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์^{๑๙}

โครงการพัฒนาการศึกษาส่วนภูมิภาค และโครงการพัฒนาการศึกษา เป็นโครงการใหญ่ที่ส่งผลต่อพัฒนาการในการจัดการศึกษาของไทยอย่างมาก เพราะเป้าหมายของโครงการคือการขยายการศึกษาออกจาก

^{๑๘} ภาณุพงศ์ สิทธิสาร, “ชนชั้นนำไทยกับการจัดการการศึกษาไทย : หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล กับโครงการด้านการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๐ – ๒๕๑๒,” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา ๒๕๖๒, หน้า ๙๖ – ๑๐๐.

^{๑๙} ยศ พันธ์สรณ์, ก้าวแรกแห่งความสำเร็จ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, หน้า ๓๖ – ๓๗.

เมืองหลวง เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายและแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้การจัดการศึกษาของไทยมีความก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ สามารถผลิตกำลังคนเข้าสู่ระบบราชการและกิจการอุตสาหกรรม ส่งผลต่อพัฒนาการทางการเมืองและเศรษฐกิจในทศวรรษ ๒๕๑๐ เป็นอย่างมาก การดำเนินการหลายอย่างยังคงมีความสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน เช่น มูลสารศึกษา (Fundamental Education)^{๒๐} ที่กลายเป็นรากฐานของการศึกษาผู้ใหญ่ วิทยาลัยศึกษาที่ส่งเสริมการศึกษาทางไกล เป็นต้น^{๒๑}

ในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับเลือกเป็นกรรมการบริหารขององค์การยูเนสโก ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๕ - ๒๔๙๙ และเป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทยไปประชุมกับองค์การยูเนสโก ตลอดจนการประชุมระหว่างชาติว่าด้วยการศึกษาอื่น ๆ รวมทั้งสิ้น ๔๗ ครั้ง นอกจากนี้ เนื่องจาก ม.ล. ปิ่น มาลากุล เห็นว่าประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ได้รับความสนใจจากองค์การยูเนสโกเท่าที่ควร ดังนั้น ใน พ.ศ. ๒๕๐๘ ท่านจึงร่วมมือกับรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการของประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อตั้งองค์การรัฐมนตรีศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือซีมีโอ (Southeast Asian Ministers of Education Organization : SEAMEO) เพื่อส่งเสริมความร่วมมือด้าน

^{๒๐} หมายถึงการศึกษาเพื่อช่วยปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจและสังคมในชนบท โดยจัดสรรครูไปปลูกคลีกับชาวบ้านเพื่อสอนความรู้พื้นฐานทั้งการศึกษา สังคม เกษตรกรรม อนามัย และการเรือนแก่ผู้ใหญ่

^{๒๑} ภาณุพงศ์ สิทธิสาร, “ชนชั้นนำไทยกับการจัดการการศึกษาไทย : หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล กับโครงการด้านการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๕๑๒,” หน้า ๑๐๙ - ๑๑๑.

การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม ในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีสำนักงานเลขาธิการอยู่ที่ประเทศไทย^{๒๒}

หลังพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญอีกหลายตำแหน่ง เช่น สมาชิกวุฒิสภา และสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ทั้งยังรับภาระงานจากทั้งรัฐบาลและเอกชน เพื่อจรรโลงไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เช่น เป็นรองประธานคณะกรรมการมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นรองประธานคณะกรรมการมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นประธานคณะกรรมการหอวิชาวุฒานุสรณ์^{๒๓} เป็นต้น

ด้วยคุณูปการที่มากมาย ทำให้ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากหลายมหาวิทยาลัย เช่น ครุศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. ๒๕๐๕) ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร (พ.ศ. ๒๕๐๙) ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๕๑๖) ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

^{๒๒} กรมศิลปากร, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙, หน้า ๑๔ - ๑๕.

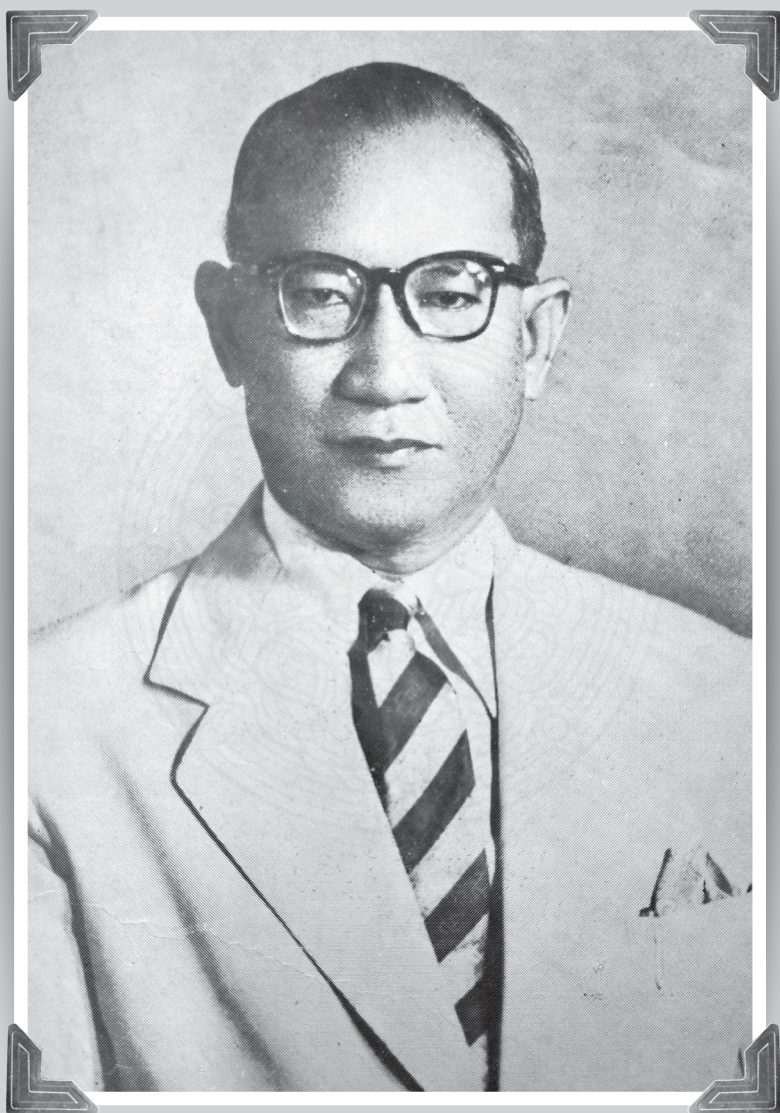
^{๒๓} ม.ล. ปิ่น มาลากุล เสนอให้รัฐบาลจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๒๔ เพื่อรวบรวมสรรพวิทยาการและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของชาติ

(พ.ศ. ๒๕๑๗) ปรัชญาดุขฎิบัณตติกตติมคักดี (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยรามคำแหง (พ.ศ. ๒๕๒๗) อักขรศาสตร์ดุขฎิบัณตติกตติมคักดี (ภาษาและวรรณคดีไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร (พ.ศ. ๒๕๒๙) และใน พ.ศ. ๒๕๓๕ กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศยกย่องท่านเป็นบุคคลที่ทำคุณประโยชน์แก่การศึกษาของชาติอย่างสูงยิ่ง

นอกจากผลงานด้านการศึกษาแล้ว ม.ล. ปิ่น มาลากุล ยังมีผลงานประพันธ์จำนวนมาก ทั้งร้อยแก้ว ร้อยกรอง และบทละคร โดยเฉพาะบทประพันธ์ร้อยกรองมีจำนวนมากกว่่าพันบท^{๒๔} ทำให้ท่านได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับรางวัลอาเซียน สาขาวรรณกรรม พ.ศ. ๒๕๓๕ และได้รับการประกาศเชิดชูเกียรติเป็นปูชนียบุคคลด้านภาษาและวรรณกรรมไทย พ.ศ. ๒๕๓๗

ม.ล. ปิ่น มาลากุล ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ขณะมีอายุได้ ๙๑ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๖ องค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องท่านเป็นบุคคลสำคัญของโลก ในฐานะที่เป็นผู้มีผลงานดีเด่นด้านการศึกษา วัฒนธรรม (วรรณคดี) และการสื่อสาร

^{๒๔} กรมศิลปากร, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙, หน้า ๖๐.

หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ์ (วิสุทธิ์ ไกรฤกษ์)

ตุลาการผู้วิจารณ์รัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทย
และศาสตราจารย์ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ์ (วิสุทธิ์ ไกรฤกษ์) เกิดเมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นบุตรของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์)^๑ กับท่านผู้หญิงกลีบ เมื่อวัยเยาว์เกิดกาฬโรคระบาดใกล้กับบ้านของท่านที่ฝั่งธนบุรี เจ้าพระยามหิธรจึงอพยพครอบครัวข้ามไปอยู่ฝั่งพระนคร และได้รับพระกรุณาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์^๒ ผู้ทรงเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายของเจ้าพระยามหิธร ให้อาศัยอยู่ในวังพิพัฒน์ของพระองค์ แต่เนื่องจากเป็นครอบครัวใหญ่ หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ์จึงต้องแยกไปอยู่กับยายที่ตำบลประตู่สำราญราษฎร์เป็นการชั่วคราว จนกระทั่งเจ้าพระยามหิธรสร้างบ้านที่ถนนราชวิถีเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ จึงได้ไปอยู่ร่วมกับครอบครัวที่บ้านใหม่

^๑ อธิบดีศาลฎีกาในสมัยรัชกาลที่ ๖ องคมนตรีในสมัยรัชกาลที่ ๗ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมใน พ.ศ. ๒๔๘๐

^๒ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๕ ผู้ทรงได้รับยกย่องเป็นพระบิดาแห่งกฎหมายไทย

หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์เริ่มเรียนภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่บ้านจนอายุ ๖ ปีจึงเข้าศึกษาระดับประถมที่โรงเรียนดัดจริตในวัดราชผาติการาม จากนั้นเมื่ออายุ ๙ ปีได้ย้ายไปเป็นนักเรียนประจำที่โรงเรียนอัสสัมชัญเพื่อฝึกหัดการช่วยเหลือตนเองจนถึงชั้นมัธยมศึกษา กระทั่งอายุ ๑๔ ปี บิดาประสงคิให้ท่านได้รับการอบรมสั่งสอนในโรงเรียนของไทยแท้ ๆ จึงให้ย้ายไปศึกษาในโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ท่านมีผลการเรียนดีมาก สอบได้เป็นอันดับต้น ๆ ของระดับชั้นหลายครั้ง^๓

เนื่องจากพี่ชายสองคนของหลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์ถึงแก่กรรมตั้งแต่อายุเยาว์ และเมื่อท่านอายุได้ ๑๖ ปี พี่ชายอีกคนหนึ่งก็ถึงแก่กรรม ท่านจึงอยู่ในฐานะบุตรชายคนโตของเจ้าพระยามหิธรตั้งแต่นั้นมา ท่านมีน้องสาวซึ่งภายหลังมีบทบาททางสังคมเช่นกันคือ ท่านผู้หญิงดุขสมิ์มาลามาลากุล ณ อยุธยา หลังจากท่านสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้ไปฝึกปฏิบัติราชการที่กรมราชเลขาธิการเป็นระยะเวลาหนึ่ง จากนั้นได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เดินทางไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ เป็นนักเรียนทุนในพระองค์ ต่อมาได้โอนเป็นนักเรียนทุนของกระทรวงยุติธรรม

^๓ หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์, ปาฐกถา บทความ และคำพิพากษาฎีกาบางเรื่องของศาสตราจารย์ หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์ (วิสุทธิ์ ไกรฤกษ์) (พระนคร : โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ์, ๒๕๐๒, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๒), หน้า ๔.

เจ้าพระยามหิธรผู้เป็นบิดาต้องการให้หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์ศึกษาวิชากฎหมาย และอยากให้เข้ามหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ตามรอยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ บิดาจึงติดต่อฝากฝังให้หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์เข้าศึกษาในวิทยาลัยควีนส์คอลเลจ (Queen's College) เพื่อเตรียมสอบเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด^๔ กระทั่งหลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์สอบเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๖๖

การสอบเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดนั้นยากมาก ในช่วงเวลา ๓ ปีที่หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์ศึกษาในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดนั้น มีนักเรียนไทยสอบเข้าศึกษาได้เพียงไม่กี่คน เช่น ม.ล. ปิ่น มาลากุล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต^๕ ซึ่งศึกษาอยู่ต่างวิทยาลัย หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์จึงต้องเข้าสังคมกับชาวอังกฤษเป็นส่วนใหญ่ ด้วยการเล่นกีฬาและดนตรี จนเป็นที่ยอมรับของเพื่อนชาวอังกฤษ^๖ นอกจากนั้นยังได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากสมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศส เนื่องจากใช้เวลาช่วงปิดภาคเรียน

^๔ ในการเข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดจำเป็นต้องติดต่อให้วิทยาลัยแห่งใดแห่งหนึ่งในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดตกลงรับชื่อไว้เสียก่อน จากนั้นจึงสอบคัดเลือกเข้าศึกษาทั้งของวิทยาลัยนั้น และของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดโดยรวม

^๕ พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ต่อมาทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกผู้อำนวยการสภาขาตไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๑ - ๒๕๐๒

^๖ หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์, ปาฐกถา บทความ และคำพิพากษาฎีกาบางเรื่องของศาสตราจารย์ หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธิ์ (วิสุทธิ์ ไกรฤกษ์), หน้า ๗ - ๘.

เดินทางไปฝรั่งเศสบ่อยครั้งเพื่อเรียนภาษาฝรั่งเศสเพิ่มเติม จึงคุ้นเคยกับนักเรียนไทยในฝรั่งเศส ^๗

หลวงจักรปาณิศร์ศลวิสุทธิ์เป็นผู้ที่ชอบสังเกตและใช้ความคิดพิจารณาสิ่งที่เห็นในด้านการเมือง สังคม และวัฒนธรรม โดยเปรียบเทียบกับประเทศไทย และเขียนจดหมายไปเล่าท่านผู้หญิงดุษฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ผู้เป็นน้องสาวเป็นประจำ ดังเช่นใน พ.ศ. ๒๔๖๙ หลวงจักรปาณิศร์ศลวิสุทธิ์มีโอกาสพบเห็นเหตุการณ์ประท้วงครั้งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ของอังกฤษ ซึ่งมีสาเหตุจากกรรมกรถ่านหินไม่พอใจที่ถูกลดค่าแรง และลุกลามไปยังกรรมกรสาขาอื่น ๆ จนมีกรรมกรรวมตัวกันหยุดงานออกมาชุมนุมประท้วงนับล้านคน ทำให้กิจการต่าง ๆ เช่น รถไฟ อาหาร ไฟฟ้า เครื่องนุ่งห่ม หยุดชะงักเกือบทั้งหมด เกิดความเดือดร้อนไปทั่วประเทศ รัฐบาลจึงประกาศเชิญชวนอาสาสมัครไปทำงานแทนกรรมกรเหล่านั้นเป็นการชั่วคราว ปรากฏว่ามีอาสาสมัครเข้าไปทำงาน

^๗ สันนิษฐานว่าเรื่องนี้ทำให้หลวงจักรปาณิศร์ศลวิสุทธิ์ได้รู้จักกับสมาชิกคณะราษฎรผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งล้วนศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสในขณะนั้น เช่น นายปรีดี พนมยงค์ นายกสภาคมนนักเรียนไทยในฝรั่งเศส นายควง อภัยวงศ์ กรรมการและปฏิคมของสมาคมฯ และนายประยูร ภมรมนตรี ซึ่งเดินทางไปร่วมประชุมกับสมาคมนักเรียนไทยในอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ จนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรัญธศักรดีกฤดากร อัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศส หลวงจักรปาณิศร์ศลวิสุทธิ์ได้อธิบายเหตุการณ์นี้ไว้ในจดหมายที่เขียนถึงท่านผู้หญิงดุษฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ผู้เป็นน้องสาว, ดูข้อมูลใน หลวงจักรปาณิศร์ศลวิสุทธิ์, **จดหมายพิวิสุทธิ์** (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาฯ, ๒๕๐๒, คุณหญิงดุษฎีมาลากุล พิมพ์อรรถในการพระราชทานเพลิงศพหลวงจักรปาณิศร์ศลวิสุทธิ์ ป.ช., ป.ม., ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๒), หน้า ๔๓ - ๔๔ และ ๖๒ - ๖๓.

เป็นจำนวนมาก จนสามารถบรรเทาวิกฤตของประเทศได้ และฝ่ายผู้ประท้วงต้องยอมแพ้ในที่สุด ทำให้หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธ์เกิดความประทับใจต่อการร่วมแรงร่วมใจของชาวอังกฤษในการแก้ไขวิกฤตของประเทศ^๘

หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธ์สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดโดยใช้เวลาเพียง ๓ ปีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ และได้เกียรตินิยมอันดับสาม จากนั้นได้ย้ายไปอยู่ที่กรุงลอนดอนและสอบได้เนติบัณฑิตอังกฤษ สำนัก Middle Temple ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ ในระหว่างนั้นหลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธ์ได้รับเลือกจากสมาคมคีสมาคมฯ (สมาคมนักเรียนไทยในอังกฤษ) ให้เป็นบรรณาธิการวารสาร “สามัคคีสาร” ซึ่งเป็นวารสารประจำสมาคม เพราะท่านมีความรู้ภาษาอังกฤษดีและเป็นผู้นำทางความคิด^๙

หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธ์เดินทางกลับประเทศไทยและเริ่มเข้ารับราชการใน พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นผู้พิพากษาฝึกหัด ปฏิบัติราชการ ณ ศาลแพ่ง ทั้งยังเริ่มศึกษาวิชากฎหมายไทยที่โรงเรียนกฎหมาย และสอบได้เนติบัณฑิตไทยในเวลาต่อมา หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธ์รับราชการจนมีความก้าวหน้าตามลำดับ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ ท่านได้ย้ายไปเป็นผู้พิพากษาศาลพระราชนิเวศน์ และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธ์

เมื่อคณะราษฎรก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ และประกาศใช้พระราช

^๘ หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธ์, จดหมายเหตุวิสุทธ์, หน้า ๕๒ – ๕๗.

^๙ หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธ์, ปาฐกถา บทความ และคำพิพากษาฎีกาบางเรื่องของศาสตราจารย์ หลวงจักรปาณิศรศีลวิสุทธ์ (วิสุทธ์ ไกรฤกษ์), หน้า ๑๐.

บัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิได้ใช้ความรู้ความสามารถในวิชากฎหมาย ตลอดจนความคุ้นเคยกับรัฐธรรมนูญของต่างประเทศ เร่งจัดทำหนังสือ “คำอธิบายธรรมนูญปกครองแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับประเทศต่าง ๆ” พิมพ์เผยแพร่ในเดือนถัดมา เพื่อให้ความรู้แก่ราษฎรเกี่ยวกับการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตย พร้อมทั้งชี้ให้เห็นข้อดีและข้อเสียบางประการที่ปรากฏในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับชั่วคราว เพื่อให้ราษฎร ได้มีโอกาสศึกษาทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้

ในหนังสือคำอธิบายธรรมนูญปกครองแผ่นดินสยามฯ หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิเห็นว่า ผู้ร่างธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับชั่วคราว^{๑๐} ได้นำเอาวิธีการของประเทศที่มีรัฐธรรมนูญใหม่ ๆ เช่น จีน รัสเซีย ตุรกี ผลผสมผสานกับวิธีการของประเทศที่มีรัฐธรรมนูญเก่าแก่ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น แล้วปรับให้เข้ากับประเทศไทย จนเหมาะสมกับความต้องการของประเทศพอสมควร และบรรจุมสาระสำคัญไว้ได้เกือบทั้งหมด แต่ยังมี ข้อบกพร่องบางประการ เช่น การขาดบทบัญญัติที่รับรองความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ การเหลื่อมล้ำก้ำก่ายกันระหว่างอำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ การขาดบทบัญญัติที่แสดงถึงสิทธิของราษฎร ตลอดจนการขาดอำนาจยุบสภาสำหรับรัฐบาลหรือประมุขของรัฐ เพื่อเป็นหลักประกันในเวลาที่ยสภาทำการไม่ตรงกับความรู้สึกของราษฎร^{๑๑}

^{๑๐} คือ นายปรีดี พนมยงค์, ดูข้อมูลใน ไพโรจน์ ชัยนาม, **รัฐธรรมนูญ : บทกฎหมายและเอกสารสำคัญในทางการเมืองของประเทศไทย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๑๐.

^{๑๑} หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ, **คำอธิบายธรรมนูญปกครองแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับประเทศต่าง ๆ** (พระนคร : โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ, ๒๔๗๕), หน้า ๘ - ๑๙.

แม้ว่าหลวงจักรปาณิสวัสดิ์สุทธีชื่นชมความพยายามของคณะราษฎรและมองการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทางที่ดี แต่ก็ให้ข้อควรระวังไว้ว่า หากไม่ระวังให้ดี การปกครองระบอบประชาธิปไตยอาจกลายเป็นการปกครองแบบคณาธิปไตย คือการที่บุคคลคณะหนึ่งเข้ายึดครองอำนาจทั้งหมด เป็นเหตุให้ราษฎรขาดสิทธิเสรีภาพไม่ต่างจากการมีผู้ปกครองเด็ดขาดเพียงคนเดียว ส่วนสภาผู้แทนราษฎรนั้น เมื่อใดที่มีพรรคการเมืองเกิดขึ้นหลายพรรคเหมือนในประเทศอื่น ก็จะมีการแย่งชิงตำแหน่งประธานกรรมการราษฎร (นายกรัฐมนตรี) โดยไม่ลดราวาศอกกัน จนไม่มีพรรคใดครองเสียงข้างมากในสภา ส่งผลต่อประสิทธิภาพในการบริหารประเทศ จึงควรหาวิธีให้บุคคลภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองและการแก่งแย่งระหว่างพรรคเป็นผู้เลือกประธานกรรมการราษฎรโดยนึกถึงประโยชน์ของประเทศเป็นหลัก ซึ่งหลวงจักรปาณิสวัสดิ์สุทธีเห็นว่าผู้ที่เหมาะสมในการทำหน้าที่ดังกล่าวก็คือพระมหากษัตริย์^{๑๒}

หนังสือคำอธิบายธรรมนูญปกครองแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับประเทศต่าง ๆ ของหลวงจักรปาณิสวัสดิ์สุทธีน่าจะมีอิทธิพลต่อผู้มีอำนาจในแวดวงการเมืองและกฎหมายพอสมควร ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้มีการแก้ไขข้อบกพร่องหลายประการตามที่หลวงจักรปาณิสวัสดิ์สุทธีเสนอแนะไว้ เช่น การเพิ่มบทบัญญัติที่รับรองความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ผู้ใดจะละเมิดมิได้ (มาตรา ๓) การแบ่งแยกอำนาจบริหาร อำนาจนิตินบัญญัติ และอำนาจตุลาการให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น การเพิ่มบทบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของชนชาว

๑๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓ - ๑๔ และ ๘๙ - ๙๐.

สยาม (หมวด ๒) การเพิ่มบทบัญญัติให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจยุบสภาผู้แทนราษฎร เพื่อให้ราษฎรเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดใหม่ (มาตรา ๓๕) ตลอดจนการเพิ่มบทเฉพาะกาลที่ให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจในการแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ ในจำนวนเท่ากับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ ที่มาจากการเลือกตั้ง เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงช่วยประทับประคองการดำเนินงานของสภาผู้แทนราษฎรไปจนกว่าระบอบประชาธิปไตยจะมั่นคง^{๑๓}

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ หลวงจักรปาณี ศรีศีลวิสุทธียังคงรับราชการในกระทรวงยุติธรรมต่อมา ในตำแหน่งผู้พิพากษา ณ ศาลโปริสภา^{๑๔} ศาลคดีต่างประเทศ และศาลแพ่งตามลำดับ ต่อมาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๔๘๔ ได้ย้ายไปปฏิบัติงานบริหารในกระทรวงยุติธรรม ตำแหน่งหัวหน้ากองหมาย หัวหน้ากองรักษาททรัพย์ และอนุกรรมการสามัญ (อ.ก.พ.) ประจำสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรมตามลำดับ ทั้งยังเป็นกรรมการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายต่าง ๆ เกี่ยวกับราชการของกระทรวงยุติธรรม เป็นที่ปรึกษากฎหมายของกระทรวงการคลังและสำนักงานธนาคารชาติ ตลอดจนได้รับแต่งตั้งจากคณะรัฐมนตรีให้เป็นกรรมการตรวจร่างพระราชบัญญัติและร่างคำแปลประมวลกฎหมายที่ประกาศใช้ใหม่ทั้งหมดอีกด้วย

^{๑๓} “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม,” **ราชกิจจานุเบกษา** ๔๙ (๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕): ๕๒๙ – ๕๕๑.

^{๑๔} คือศาลชั้นต้นที่จัดตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพื่อเป็นศาลกองตระเวน (ตำรวจ) สำหรับกรุงเทพมหานคร ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นศาลแขวง

ผลงานสำคัญของหลวงจักรปาณิสรีศีลวิสุทธคือการปรับปรุงกิจการของกองรักษาทรัพย์และเปลี่ยนชื่อเป็นกองบังคับคดีล้มละลาย ทั้งยังมีบทบาทในการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติล้มละลายเพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัย จนเกิดเป็นพระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ. ๒๔๘๓ ซึ่งบังคับใช้สืบมาถึงปัจจุบัน นอกจากนี้หลวงจักรปาณิสรีศีลวิสุทธยังได้ไปศึกษาดูงานศาลยุติธรรมในยุโรปและเอเชีย และนำความรู้ที่ได้มาช่วยในการก่อสร้างกระทรวงยุติธรรมและศาลยุติธรรมของไทยในเวลาต่อมา^{๑๕}

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ หลวงจักรปาณิสรีศีลวิสุทธได้กลับไปเป็นข้าราชการตุลาการอีกครั้ง ในตำแหน่งผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ทั้งยังเป็นกรรมการเนติบัณฑิตยสภา กรรมการร่างกฎหมาย และกรรมการสอดส่องความประพฤตินายความอีกด้วย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๐ หลวงจักรปาณิสรีศีลวิสุทธได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงยุติธรรมภาค ๔ ประจำจังหวัดเชียงใหม่ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง และมีบทบาทในการจัดตั้งศาลคดีเด็กและเยาวชนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ จนในที่สุดท่านได้รับแต่งตั้งเป็นผู้พิพากษาศาลฎีกาใน พ.ศ. ๒๔๙๖ และเลื่อนเป็นหัวหน้าคณะผู้พิพากษาศาลฎีกาใน พ.ศ. ๒๕๐๑

นอกจากงานในหน้าที่ราชการแล้ว หลวงจักรปาณิสรีศีลวิสุทธยังมีผลงานในการถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการ เป็นอาจารย์ผู้สอนวิชากฎหมายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตลอดจนสถาบันอื่น ๆ เช่น สำนักอบรมกฎหมายของเนติบัณฑิตยสภา วิทยาลัยป้องกัน

^{๑๕} หลวงจักรปาณิสรีศีลวิสุทธ, ปาฐกถา บทความ และคำพิพากษาศาลฎีกาบางเรื่องของศาสตราจารย์ หลวงจักรปาณิสรีศีลวิสุทธ (วิสุทธ ไกรฤกษ์), หน้า ๑๔ – ๑๖.

ราชอาณาจักร ฯลฯ ท่านมีความเชี่ยวชาญกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ทั้งยังเขียนตำราวิชากฎหมายล้มละลาย และบรรยายเรื่องกฎหมายแพ่งสำหรับประชาชนทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๕ – ๒๕๐๐ อีกด้วย หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธ์สอนหนังสือที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นเวลานาน จนได้รับแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์พิเศษของมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑

ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ สมัยรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธ์ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการพิเศษเพื่อพิจารณาอนุสัญญาต่าง ๆ ที่ประเทศไทยทำกับต่างประเทศ และได้เป็นผู้แทนประเทศไทยไปประชุมกับองค์การสหประชาชาติเรื่องกฎหมายว่าด้วยทะเล (United Nations Conference on the Law of the Sea : UNCLOS) ณ เมืองเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๑ มีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิบพงศ์ประพันธ์ รองนายกรัฐมนตรีทรงเป็นหัวหน้าคณะ แต่เนื่องจากพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิบพงศ์ประพันธ์ทรงได้รับเลือกให้เป็นประธานของที่ประชุมดังกล่าว หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธ์จึงต้องทำหน้าที่หัวหน้าคณะผู้แทนไทย และรักษาผลประโยชน์ของประเทศไว้ได้เป็นอย่างดี จนในที่สุดได้เป็นผู้ลงนามในอนุสัญญาว่าด้วยกฎหมายทะเลในนามของประเทศไทย นับเป็นผลงานสำคัญชิ้นสุดท้ายที่ท่านได้ทำให้แก่ชาติบ้านเมือง^{๑๖}

^{๑๖} หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธ์, ปาฐกถา บทความ และคำพิพากษานิติกา
บางเรื่องของศาสตราจารย์ หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธ์ (วิสุทธ์ ไกรฤกษ์), หน้า ๒๐.

ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๐๑ หลวงจักรปาณิสรีศีลวิสุทธ์ได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลให้เป็นกรรมการเตรียมเรื่องในข้อกฎหมายเกี่ยวกับปัญหาเขาพระวิหาร^{๑๗} แต่ท่านไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่นั้นได้เนื่องจากล้มป่วยลงเสียก่อนและถึงแก่อนิจกรรมในวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ขณะมีอายุได้ ๕๕ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๒

^{๑๗} เป็นกรณีพิพาทเรื่องอาณาเขตระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชา ซึ่งเริ่มขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๐๑ จากปัญหาการอ้างสิทธิเหนือบริเวณปราสาทพระวิหาร ซึ่งตั้งอยู่ที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ระหว่างจังหวัดศรีสะเกษของไทยกับจังหวัดพระวิหารของกัมพูชา กระทั่งกัมพูชาได้ขอให้ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ (ศาลโลก) พิจารณาเรื่องนี้ใน พ.ศ. ๒๕๐๒ และศาลยุติธรรมระหว่างประเทศตัดสินให้ปราสาทพระวิหารเป็นของกัมพูชาใน พ.ศ. ๒๕๐๕

ท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา

ผู้ส่งเสริมวัฒนธรรมไทยสู่สากล

ท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา สกุลเดิม ไกรฤกษ์ เกิดเมื่อวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๗ ณ ตำบลตึกแดง ฝั่งธนบุรี เป็นบุตรของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) กับท่านผู้หญิงกลีบ บิดาตั้งชื่อของท่านตามชื่อเหรียญดุขภักดิ์ มาลากุล ซึ่งบิดาได้รับพระราชทานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ในฐานะที่สอบได้เนติบัณฑิตชั้นที่ ๑ คนแรกของประเทศไทย

เมื่อเยาว์วัย ท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา ได้รับการเลี้ยงดูแบบสมัยใหม่ เช่น ไม่ได้โกนผมไฟเช่นพี่น้องคนอื่น ทั้งยังถูกตามใจจนดื้อดั่ง^๑ มารดาจึงส่งไปเข้าโรงเรียนราชินีตั้งแต่อายุไม่ถึง ๔ ปี แต่เมื่อผ่านไปปีเศษเกิดเหตุจำเป็นให้ลาออกจากโรงเรียนมาศึกษาที่บ้าน จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ จึงได้เข้าเรียนที่โรงเรียนราชินีอีกครั้ง และถวายตัวเป็นข้าหลวงเรือนนอกในพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทำให้ได้ศึกษาขนบประเพณีไทยกับคุณท้าวनावรรณารักษ์ (แจ่ม ไกรฤกษ์) ผู้เป็นป้า ซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงและผู้ฝึกหัดคณะละคร

^๑ ดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา, เรื่องของคนห้าแผ่นดิน : อัตตะ ชีวะ ประวัติของท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล (ภาคแรก) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘), หน้า ๖.

ถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา^๒ ท่านจึงสนใจการละครตั้งแต่นั้นมา และเห็นคุณค่าของการสืบสานวัฒนธรรมไทย

ท่านผู้หญิงดุขมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ศึกษาในระดับประถมและมัธยมที่โรงเรียนราชนิ ระหว่างศึกษาระดับมัธยมปลายนั้น ท่านได้ศึกษาภาษาต่างประเทศ ทั้งภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส โดยเฉพาะวิชาภาษาอังกฤษได้เรียนกับครูฝรั่งที่มีความสามารถในการสอน และได้เรียนเกี่ยวกับวรรณกรรมของเชกสเปียร์ ทำให้ท่านซึมซาบในหลักของภาษาอังกฤษและสนุกกับการเรียนจนสอบได้เป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของระดับชั้น

หลังสำเร็จการศึกษาระดับมัธยม ท่านผู้หญิงดุขมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ได้รับการชักชวนให้เป็นครูของโรงเรียนราชนิ แต่บิดาต้องการให้ช่วยงานที่บ้านในฐานะเลขานุการส่วนตัวของบิดา ช่วยทำหนังสือราชการ ควบคุมค่าใช้จ่ายในบ้าน ตลอดจนแปลข่าวและบทความจากหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์และสยามออบเซอร์เวอร์ให้บิดาอ่านทุกวัน ทั้งยังเขียนจดหมายติดต่อกับนายวิสุทธ์ ไกรฤกษ์ (ต่อมาคือหลวงจักรปาณิสีลวิสุทธ์) ผู้เป็นพี่ชาย ซึ่งศึกษาวิชากฎหมายอยู่ประเทศอังกฤษและมักจะเล่าเรื่องราวในต่างประเทศให้ฟังเป็นประจำ ทำให้ท่านผู้หญิงดุขมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา มีความรอบรู้เรื่องราวต่าง ๆ ทั้งของไทยและต่างประเทศอย่างกว้างขวาง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิงดุขมิมาลา

^๒ ผู้สำเร็จราชการกระทรวงทหารเรือในสมัยรัชกาลที่ ๖

มาลากุล ณ อยุธยา เป็นนางพระกำนัล (Maid of Honour)^๓ ในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ซึ่งคัดเลือกจากสตรีสูงศักดิ์ที่มีความรู้ทั้งภาษาไทยและต่างประเทศ เพื่อตามเสด็จฯ ไปในที่ต่าง ๆ เป็นเวลา ๒ ปี ทำให้ท่านมีโอกาสเข้าสังคมกับชาวไทยและชาวต่างประเทศจำนวนมาก^๔

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ได้สมรสกับ ม.ล. ปิ่น มาลากุล อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำให้ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ได้เข้าไปมีบทบาทในแวดวงการศึกษาและวัฒนธรรมในเวลาต่อมา

หลังเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา มีอาการเจ็บป่วยด้วยโรคทางระบบประสาท จนถึงขั้นอ่านและเขียนหนังสือไม่ได้เป็นเวลาหลายปี กระทั่งหายดีจึงเริ่มมีผลงานประพันธ์ เป็นผู้ประพันธ์คำไหว้ครูที่ขึ้นต้นด้วย “ข้าขอประณตน์นมัสการ บูรพคณาจารย์ ผู้ก่อปรกิดประโยชน์ศึกษา...” ซึ่งมีความไพเราะและใช้สืบมาถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ ท่านยังเป็นผู้ประพันธ์

^๓ แตกต่างจากนางกำนัลรับใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเข้าไปถวายตัวโดยไม่จำกัดชาติกำเนิดและความรู้ และโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพนักงานฝ่ายในหรือผู้รับใช้แบบข้าหลวง ส่วนนางพระกำนัลในสมัยรัชกาลที่ ๗ ทรงกำหนดความรู้และชาติกำเนิด มีจำนวนเพียง ๔ คน ไม่มีหน้าที่ประจำอยู่ในวัง แต่คอยปฏิบัติหน้าที่ตามรับสั่ง นอกจากนี้ ยังมีนางสนองพระโอษฐ์ (Lady in Waiting) ซึ่งทรงตั้งจากภรรยาข้าราชการผู้ใหญ่หรือหม่อมเจ้าที่มีการสังคมดีอีกตำแหน่งหนึ่ง

^๔ ดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, เรื่องของคนห้าแผ่นดิน : อัตตะ ชีวะ ประวัติของท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล (ภาคแรก), หน้า ๕๖ - ๘๘.

เพลงมหาวิชาวสุทธาซสคติ ซึ่งใช้เป็นเพลงประจำโรงเรียนวิชาวสุทธาวิทยาลัย ตลอดจนแปลบทละครและอุปรากรตะวันตกที่มีชื่อเสียงหลายเรื่อง เช่น “เฟาสต์” ของชาร์ล กูโน “ฝัน ณ คืนกลางฤดูร้อน” ของวิลเลียม เชกสเปียร์ “มาตามบัตเตอร์ฟลาย” ของจาโกโม ปุชชีนี และ “ไดโดกับฮีเนียส” ของเฮนรี เพอร์เซล เป็นต้น

นอกจากนี้ ท่านผู้หญิงดุษฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ยังมีโอกาสเดินทางไปต่างประเทศหลายครั้ง และมักจะนำประสบการณ์ที่ได้รับมาเขียนเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรองเพื่อถ่ายทอดแก่ชาวไทย เช่น “นิราศยุโรป” “นิราศเมืองไทยไปรอบโลก” “เรื่องเที่ยวเมืองอังกฤษ” ฯลฯ

ใน พ.ศ. ๒๔๙๒ ท่านผู้หญิงดุษฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ได้รับเชิญเป็นนายกสมาคมนักเรียนเการาชินี ซึ่งเป็นสมาคมนักเรียนเก่าสตรีแห่งแรกของประเทศไทย ทำให้ท่านต้องทำงานร่วมกับคนหมู่มากและได้จัดกิจกรรมเชิงศิลปวัฒนธรรมหลายครั้ง เช่น จัดแสดงละคร จัดแสดงนาฏศิลป์ไทย ทั้งยังเป็นผู้ช่วย ม.ล. ปิ่น มาลากุล^๕ จัดการประชุมขององค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization : UNESCO) สำหรับภูมิภาคเอเชียเป็นครั้งแรกที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓

^๕ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการ และเป็นรองประธานกรรมการและประธานฝ่ายการศึกษาในคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ซึ่งจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๓ หลังจากประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกขององค์การยูเนสโกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ คณะกรรมการดังกล่าวแบ่งออกเป็นฝ่ายการศึกษา ฝ่ายวิทยาศาสตร์ และฝ่ายวัฒนธรรม ตามภารกิจขององค์การยูเนสโก

และได้จัดแสดงละครไทย ดนตรีไทย ให้ผู้แทนจากต่างชาติได้รับชม ทำให้ท่านเป็นที่รู้จักในฐานะผู้สืบสานและเผยแพร่วัฒนธรรมไทย

หลังจากนั้นท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา ได้รับเชิญจากท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ภรรยาของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น (พ.ศ. ๒๔๙๑ – ๒๕๐๐) ให้ไปช่วยงานด้านวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น งานสตรีบำเพ็ญกุศลให้ศพทหาร งานวันแม่ ฯลฯ จึงได้รู้จักกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม และได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติใน พ.ศ. ๒๔๙๕ และเป็นกรรมการสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง ท่านมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสิทธิสตรี ซึ่งขณะนั้นเป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจอย่างมากในเวทีระหว่างประเทศ^๖ นำไปสู่การรื้อฟื้นกิจการของสโมสรวัฒนธรรมหญิง^๗ ซึ่งท่านได้รับเลือกเป็นอุปนายกสโมสร ต่อมาท่านยังเป็นผู้ก่อตั้งสมาคมสตรีอาสาสมัคร และฟื้นฟูกิจการเนตรนารีซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มไว้อีกด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ ท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการในคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) และเป็นผู้แทนสภาวัฒนธรรมแห่งชาติไปร่วมประชุมกับองค์การยูเนสโก เพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมไทยใน

^๖ องค์การสหประชาชาติจัดตั้งคณะกรรมการพิจารณาการว่าด้วยสถานภาพสตรีใน พ.ศ. ๒๔๘๙ และมีการลงนามในอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิทางการเมืองของสตรีใน พ.ศ. ๒๔๙๖

^๗ ก่อตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๘๖ สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยแรก (พ.ศ. ๒๔๘๑ – ๒๔๘๗) แต่เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี สโมสรวัฒนธรรมหญิงได้ล้มเลิกไป ต่อมาจึงได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๙๕

ต่างประเทศ ทั้งยังมีบทบาทสำคัญในการหาเสียงสนับสนุนให้ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับเลือกเป็นกรรมการบริหารขององค์การยูเนสโก ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๕ – ๒๔๙๙^๘

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการฝ่ายวัฒนธรรมในคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) และดำรงตำแหน่งดังกล่าวไปจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๗^๙ ผลงานสำคัญของคณะกรรมการฝ่ายวัฒนธรรมฯ ในสมัยที่ท่านเป็นประธานคือ การเริ่มเสนอชื่อบุคคลสำคัญของไทยเพื่อให้องค์การยูเนสโกประกาศยกย่องเป็นบุคคลสำคัญของโลก^{๑๐} ชาวไทยคนแรกที่คณะกรรมการฝ่ายวัฒนธรรมฯ เสนอชื่อให้องค์การยูเนสโกประกาศยกย่องเป็นบุคคลสำคัญของโลกคือ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า เนื่องในโอกาสฉลองวันประสูติครบ ๑๐๐ ปี

^๘ ดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา, **เรื่องของคนห้าแผ่นดิน : อัตตะชีวะ ประวัติของท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล (ภาคแรก)**, หน้า ๑๕๖ – ๑๕๘ และ ๑๗๔ – ๑๘๐.

^๙ หลังจาก พ.ศ. ๒๕๑๗ ท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา ยังคงมีชื่อเป็นประธานกรรมการฝ่ายวัฒนธรรมในคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) แต่ท่านให้นายชนิต อยู่โพธิ์ รองประธานฝ่ายวัฒนธรรมทำหน้าที่แทน โดยท่านให้คำปรึกษาอยู่เบื้องหลัง, ดูข้อมูลใน ดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา, **เรื่องของคนห้าแผ่นดิน : อัตตะชีวะ ประวัติของท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล (ภาคแรก)**, หน้า ๑๕๕ – ๑๕๖.

^{๑๐} เป็นกิจกรรมที่องค์การยูเนสโกเปิดโอกาสให้รัฐสมาชิกเสนอชื่อบุคคลหรือเหตุการณ์สำคัญในวาระครบรอบใด ๆ ในแต่ละปี เพื่อเผยแพร่ให้รัฐอื่น ๆ ร่วมเฉลิมฉลองวาระนั้น ๆ โดยมีการดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๙ และประเทศไทยได้ร่วมเสนอชื่อบุคคลสำคัญเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๐๕

เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ หลังจากท่านพ้นตำแหน่งแล้ว คณะกรรมการฯ ยังมีการเสนอชื่อชาวไทยเป็นบุคคลสำคัญของโลกเรื่อยมา ปัจจุบันมีจำนวนผู้ที่ได้รับยกย่องรวม ๓๑ คน^{๑๑}

ผลงานสำคัญอีกประการหนึ่งของท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา ในฐานะประธานกรรมการฝ่ายวัฒนธรรมฯ คือ การเผยแพร่ วัฒนธรรมไทยสู่สากล^{๑๒} โดยจัดงานสัปดาห์แห่งศิลปะและวรรณคดีนานาชาติขึ้นที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยระหว่างวันที่ ๓๐ มีนาคม ถึง วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๔ มีการแสดงศิลปะไทยแขนงต่าง ๆ ตลอดจน วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของไทยให้ชาวไทยและชาวต่างชาติได้รับชม ทำให้ ท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา ได้รับพระราชกระแสชมเชย จากพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๕๕๙) ว่าช่างคิด ที่จะรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไว้^{๑๓}

นอกจากนี้ คณะกรรมการฝ่ายวัฒนธรรมฯ ยังมีผลงานอื่น ๆ ในทาง เผยแพร่และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เช่น การส่งศิลปินไทยไปแสดงใน สหรัฐอเมริกาและประเทศอื่น ๆ การพิมพ์เอกสารเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย

^{๑๑} นับจนถึง พ.ศ. ๒๕๖๕

^{๑๒} เป็นผลสืบเนื่องจากโครงการใหญ่ว่าด้วยวัฒนธรรมตะวันออกและตะวันตก (East – West Major Project) ขององค์การยูเนสโกระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๐ – ๒๕๐๙ เพื่อ ส่งเสริมการเรียนรู้และยอมรับซึ่งกันและกันระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกกับตะวันออก

^{๑๓} ดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา, เรื่องของคนที่แผ่นดิน : อัตตะ ชีวะ ประวัติ ของท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล (ภาคหลัง) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๑), หน้า ๑๕.

เผยแพร่แก่นานาประเทศ การจัดแสดงศิลปวัฒนธรรมไทยในต่างประเทศ การแปลหนังสือดีจากภาษาต่างประเทศเป็นภาษาไทย และจากภาษาไทยเป็นภาษาต่างประเทศ เป็นต้น^{๑๔}

ในด้านสาธารณประโยชน์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมูลนิธิราชประชาสมาสัยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ เพื่อสนับสนุนงานควบคุมโรคเรื้อนในประเทศไทย ได้มีรับสั่งให้ท่านผู้หญิงดุขภูมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา เป็นประธานกรรมการจัดตั้งโรงเรียนราชประชาสมาสัย แยกบุตรของผู้ป่วยโรคเรื้อนออกจากผู้ป่วยเพื่อไม่ให้ติดโรค และสงเคราะห์ให้เล่าเรียนจนช่วยเหลือตัวเองได้ นอกจากนี้ ท่านผู้หญิงดุขภูมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ยังก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมความสะอาดและสุขภาพนักเรียนในพระบรมราชินูปถัมภ์ เพื่อช่วยเหลือนักเรียนผู้ยากไร้ที่ร่างกายไม่สะอาด และเป็นแผล เหา หิด ฯลฯ โดยจัดหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ไปบริการตามสถานศึกษาและชุมชนแออัด และก่อตั้งมูลนิธิท่านผู้หญิงดุขภูมิมาลา เพื่อช่วยเหลือบำบัดทุกข์ของประชาชนตามรอยพระยุคลบาท

ท่านผู้หญิงดุขภูมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ขณะมีอายุได้ ๙๒ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๐

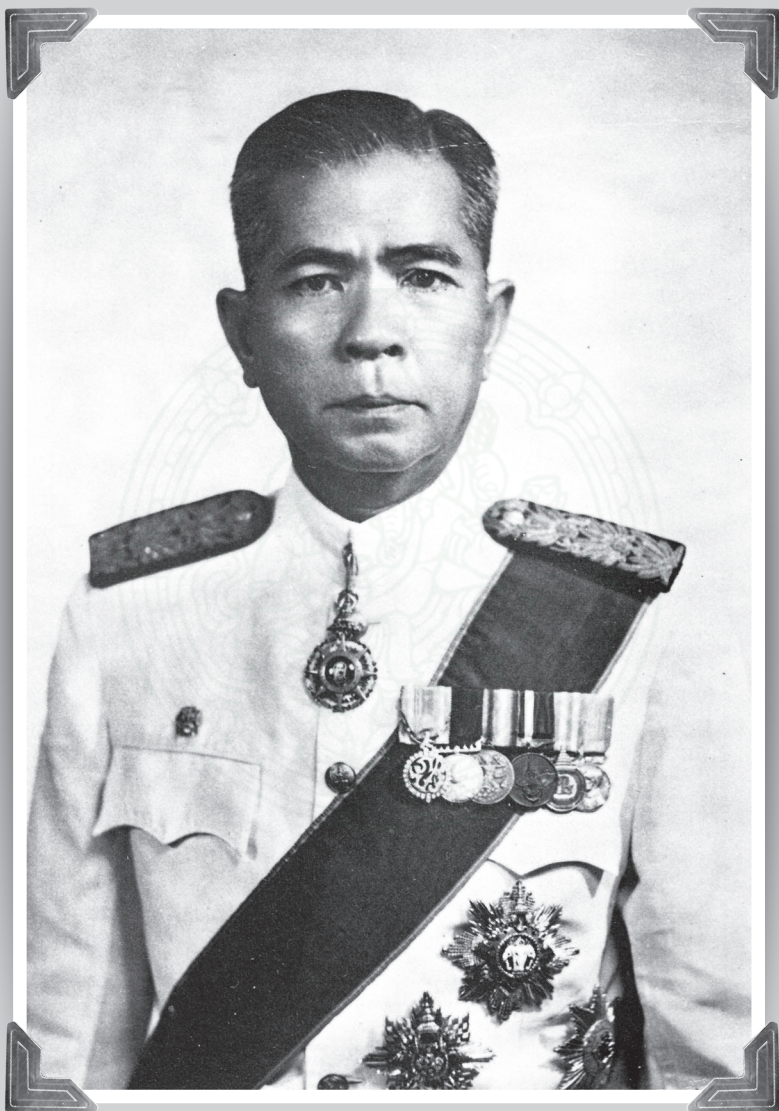
^{๑๔} ดุขภูมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, งานวัฒนธรรมของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ, ๒๕๑๔), หน้า ๔๓ - ๕๐.

ท่านผู้หญิงดุษฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา นำเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร
โรงเรียนราชประชานุเคราะห์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔

ท่านผู้หญิงดุษฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา นำผู้อำนวยการใหญ่ขององค์การยูเนสโก
ชมการแสดงผลงานของไทย ในการประชุมใหญ่ที่ปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

หลวงเดชสหกรณ์ (ม.ล. เดช สนิทวงศ์)

ผู้วางรากฐานการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ

หลวงเดชสหกรณ์ (ม.ล. เดช สนิทวงศ์) เกิดเมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๑ (ตามการนับปฏิทินแบบเก่า) เป็นบุตรชายของเจ้าพระยาวิชาณุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์)^๑ กับท่านผู้หญิงตาด เมื่อวัยเด็กได้เข้าศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนบ้านคุณหญิงหงส์ สิงหนเสนี ผู้มีศักดิ์เป็นป้า ถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนเทพศิรินทร์เป็นเวลา ๕ ปี สอบไล่ได้ชั้น ๒ และต่อมาได้ย้ายไปเข้าโรงเรียนราชนิกุลวิทยาลัยซึ่งเป็นโรงเรียนประจำพร้อมกับพี่และน้องชายอีก ๓ คน จนสอบไล่ได้ชั้น ๖

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๗ หลวงเดชสหกรณ์ได้เป็นนักเรียนทุนของรัฐบาล เดินทางไปศึกษาต่อระดับมัธยม ณ ประเทศเยอรมนี พร้อมกับ ม.ล. อุดม สนิทวงศ์ ผู้เป็นน้องชาย หลังจากนั้นไม่นานได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๕๗ – ๒๔๖๑) ในยุโรประหว่างฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งนำโดยฝรั่งเศส รัสเซีย และอังกฤษ กับฝ่ายมหาอำนาจกลาง ซึ่งนำโดยเยอรมนี

^๑ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการในสมัยรัชกาลที่ ๕ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการในสมัยรัชกาลที่ ๖ และเสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชย์การในสมัยรัชกาลที่ ๗

ออสเตรีย-ฮังการี และอิตาลี ในระยะแรกประเทศไทยรักษาสถานะเป็นกลางอย่างเคร่งครัด นักเรียนไทยในเยอรมนีจึงไม่ได้รับผลกระทบใด ๆ แต่เมื่อประเทศไทยเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรและประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลางเมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ พร้อมทั้งคุมขังชาวเยอรมันที่อยู่ในประเทศไทย รัฐบาลเยอรมนีจึงได้จับกุมหลวงเดชสหกรณ์และนักเรียนไทยที่ศึกษาอยู่ในเยอรมนีรวม ๘ คนขังไว้เป็นเชลยตั้งแต่วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ รวมเป็นเวลา ๑ ปีเศษ^๒

สงครามโลกครั้งที่ ๑ สิ้นสุดลงในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ด้วยความพ่ายแพ้ของฝ่ายมหาอำนาจกลาง และเกิดการปฏิวัติขึ้นในประเทศเยอรมนีเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญเป็นระบอบประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐ บรรดาเชลยศึกในค่ายกักกันต่าง ๆ ได้รับการปลดปล่อยให้กลับสู่บ้านเมืองของตน หลวงเดชสหกรณ์และคณะนักเรียนไทยจึงได้เดินทางไปยังกรุงปารีสเพื่อรายงานตัวต่ออัครราชทูตไทย และได้สมัครเข้ารับราชการเป็นทหารอาสาเพื่อช่วยเป็นล่ามให้กองทหารไทยที่ถูกส่งไปร่วมยึดครองดินแดนในประเทศเยอรมนีพร้อมกับฝ่ายสัมพันธมิตร จนถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ จึงเสร็จสิ้นภารกิจ และเตรียมเดินทางกลับประเทศไทย^๓

^๒ “ประวัติหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.,” ใน **หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๘, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘), หน้า (๓) – (๔).

^๓ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า (๕) – (๖).

อย่างไรก็ตาม บิดาของหลวงเดชสหกรณ์เห็นว่าท่านเสียเวลาศึกษาเล่าเรียนมาแล้วถึง ๓ ปี จึงไม่ควรเดินทางกลับบ้านพร้อมกับกองทหารอาสา แต่ควรรับศึกษาต่อให้สำเร็จ ทางราชการจึงจัดให้หลวงเดชสหกรณ์ศึกษาวิชาสามัญต่อที่กรุงเบิร์น ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และได้สอบเข้าศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเบิร์นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ จนสำเร็จปริญญาตรีบัณฑิตใน พ.ศ. ๒๔๖๘^๔ จากนั้นได้เดินทางไปประเทศอังกฤษ เพื่อเรียนภาษาและศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษเป็นเวลา ๖ เดือน แล้วจึงเดินทางกลับประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๔๖๙

หลวงเดชสหกรณ์เริ่มรับราชการเป็นนายเวร^๕ กรมบัญชาการกระทรวงพาณิชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ กระทั่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงเดชสหกรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ และดำรงตำแหน่งสารวัตรสหกรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ ท่านมีความสนใจเรื่องการเกษตรและสหกรณ์มาตั้งแต่ช่วงแรก ๆ ที่เริ่มรับราชการ เนื่องจากเห็นว่าการรวมกลุ่มชาวไร่ชาวนาจัดตั้งขึ้นเป็นสหกรณ์รูปต่าง ๆ เป็นหนทางที่จะช่วยพัฒนาพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

^๔ ท่านทำวิทยานิพนธ์เป็นภาษาเยอรมันในหัวข้อ “พัฒนาการด้านการค้าระหว่างประเทศของสยามระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ – ๒๐ ที่สัมพันธ์กับโอกาสในการติดต่อค้าขายระหว่างสวิตเซอร์แลนด์กับสยาม” ดูข้อมูลใน Mom Luang Dej Snidwongs, “Die Entwicklung des siamesischen Aussenhandels vom 16. bis zum 20. Jahrhundert unter Hinweis auf die schweizerisch-siamesischen Austauschmöglichkeiten,” PhD Dissertation, University of Bern, 1926.

^๕ เป็นตำแหน่งหัวหน้าปกครองเจ้าหน้าที่เสมียนพนักงานในบังคับบัญชา

ของเกษตรกรให้ดีขึ้นและลดการถูกเอารัดเอาเปรียบ^๖ ซึ่งสอดคล้องกับผล การสำรวจเศรษฐกิจชนบทไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๔๗๘ โดยนายเจมส์ แอนดรูวส์ (James Andrews) จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ซึ่งระบุถึง ความสำคัญของสหกรณ์ว่าช่วยให้เกษตรกรเข้าถึงเงินทุน ตลอดจนความรู้ และวิธีการใหม่ ๆ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต ส่งผลให้เกิดการพัฒนา เกษตรกรรมของประเทศ นายเจมส์ แอนดรูวส์ ระบุว่า การส่งเสริมสหกรณ์ นับเป็นหนึ่งในสามปัจจัยที่สำคัญอย่างมาก^๗ สำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจ ของไทย^๘

^๖ หลวงเดชสหกรณ์ได้รับความรู้และแนวคิดเกี่ยวกับสหกรณ์จากการ ศึกษาในยุโรป ซึ่งเริ่มมีการตั้งสหกรณ์อย่างเป็นหลักเป็นฐานที่ประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๓๘๗ และแพร่หลายไปทั่วโลกเมื่อมีการตั้งองค์การสัมพันธภาพสหกรณ์ ระหว่างประเทศ (International Cooperative Alliance : ICA) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ มีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ที่เมืองเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ (ต่อมาย้ายไปที่กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยียม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๖) ประเทศเยอรมนีที่หลวงเดชสหกรณ์เดินทางไป ศึกษา นั้น มีการริเริ่มจัดตั้งสหกรณ์แบบราฟไฟเซน (Raiffeisen) ซึ่งเหมาะกับราษฎรที่มี อาชีพเพาะปลูก และได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ดูข้อมูลใน หลวงเดชสหกรณ์, “การสหกรณ์,” ใน คำบรรยายในการอบรมที่ปรึกษาการเทศบาล พุทธศักราช ๒๔๗๗ : การพาณิชย์และการสหกรณ์ (พระนคร : สยามพาณิชย์การ, ๒๔๘๑), หน้า ๒๕ – ๓๘, อนึ่ง สหกรณ์แห่งแรกของประเทศไทยซึ่งพระราชราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงส่งเสริมให้จัดตั้งขึ้นที่ตำบลวัดจันทร์ อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ก็เป็นสหกรณ์แบบราฟไฟเซน และทรงได้รับยกย่องเป็นพระบิดา แห่งการสหกรณ์ไทย

^๗ อีกสองปัจจัยคือ การสร้างทางหลวงไปสู่พื้นที่ตอนในของประเทศ และการ ปรับปรุงท่าเรือกรุงเทพฯ เพื่อพัฒนาการค้ากับต่างประเทศ

^๘ James M. Andrews, *Siam : 2nd rural economic survey, 1934–1935* (Bangkok : The Bangkok Time Press, 1935), pp. 393 – 394.

ด้วยเหตุนี้ หลวงเดชสหกรณ์จึงพยายามเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสหกรณ์ อย่างไรก็ตาม ท่านตระหนักว่าชาวไร่ชาวนาไม่มีสถาบันการเงินของตนเอง ทำให้ต้องกู้ยืมเงินจากนายทุนมาทำการเกษตรและเสียดอกเบี้ยเป็นจำนวนมาก ท่านจึงมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งธนาคารเพื่อการสหกรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๖ และดำรงตำแหน่งผู้จัดการคนแรกของธนาคารดังกล่าว^๙ จนกระทั่งพัฒนาเป็นธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ และดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน

หลวงเดชสหกรณ์มีความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการตามลำดับ ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญหลายตำแหน่ง เช่น อธิบดีกรมสหกรณ์ (พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๔๗๗) ปลัดกระทรวงเกษตรราธิการ (พ.ศ. ๒๔๗๘ – ๒๔๘๕) ปลัดกระทรวงพาณิชย์ (พ.ศ. ๒๔๘๕) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ (พ.ศ. ๒๔๘๖ – ๒๔๘๗ และ พ.ศ. ๒๔๙๐ – ๒๔๙๑) ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๙๒ – ๒๔๙๕) เป็นต้น

ผลงานสำคัญของหลวงเดชสหกรณ์คือการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย เริ่มจากการได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการในสภาเศรษฐกิจแห่งชาติซึ่งก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๓ สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๙๑ – ๒๕๐๐) เพื่อให้คำแนะนำแก่รัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นประธานคณะกรรมการร่วมมือทางเศรษฐกิจและวิชาการกับต่างประเทศ (ก.ศ.ว.) ซึ่งมีภารกิจสำคัญคือ การประสานงานเกี่ยวกับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ

^๙ สด คุรุมะโรหิต, “หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ผู้นำสหกรณ์ของเมืองไทย,” ใน หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์, หน้า ๑๖๗ – ๑๗๒.

และวิชาการจากสหรัฐอเมริกาที่มอบให้แก่กระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ตามความตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางเศรษฐกิจและทางวิชาการระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลแห่งสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๔๙๓^{๑๐}

อย่างไรก็ตาม การประสานงานระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกาในการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและวิชาการประสบปัญหาสำคัญคือ การขอความช่วยเหลือใด ๆ จากสหรัฐอเมริกาจะต้องได้รับการวิเคราะห์ผลได้ผลเสียทางเศรษฐกิจให้ถี่ถ้วนเสียก่อน แต่สภาเศรษฐกิจแห่งชาติที่มีอยู่นั้นยังขาดผู้มีคุณวุฒิอันเหมาะสมที่จะดำเนินการดังกล่าว หลวงเดชสหกรณ์จึงเสนอให้รัฐบาลจัดตั้งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิมาพิจารณาเรื่องนี้โดยเฉพาะนำไปสู่การแต่งตั้ง “คณะกรรมการดำเนินการทำผังเศรษฐกิจของประเทศ” ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน หลวงเดชสหกรณ์เป็นรองประธาน พร้อมด้วยผู้ทรงคุณวุฒิจากหลายหน่วยงานร่วมเป็นกรรมการ จากนั้นหลวงเดชสหกรณ์ได้ลาออกจากตำแหน่งประธาน ก.ศ.ว. เพื่อทำงานด้านการวางผังเศรษฐกิจของชาติเพียงตำแหน่งเดียว

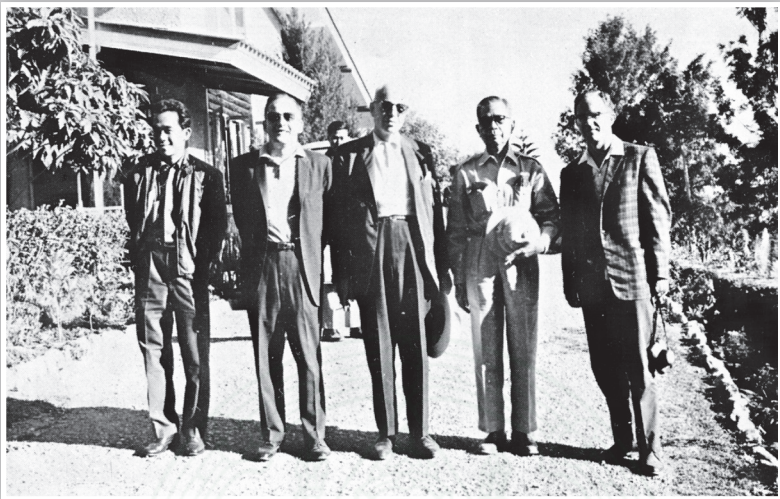
ในขณะนั้น คำว่า “ผังเศรษฐกิจ” ซึ่งต่อมาเรียกว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินั้น เป็นคำใหม่และยังไม่มีที่เข้าใจโดยแพร่หลายนัก หลวงเดชสหกรณ์จึงจัดทำบันทึกฉบับหนึ่งชื่อว่า “การทำผัง

^{๑๐} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, **หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ กับงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติ** (กรุงเทพฯ: บริษัท บพิธ จำกัด, ๒๕๑๘), สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพุธที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘), หน้า ๒๐ - ๒๖.

เศรษฐกิจ” เสนอต่อคณะกรรมการดำเนินการทำผังเศรษฐกิจของประเทศ เพื่อให้พิจารณายึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินการต่อไป โดยให้ความสำคัญกับการจัดลำดับความสำคัญของงาน (Priority) ตลอดจนการจัดทำแผนแม่บท (Master Plan) ซึ่งต้องเริ่มจากการพิจารณากลับกรองงบประมาณ (Capital Budget) ทั้งหมดของรัฐบาลก่อน จากนั้นจึงวางผังเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งต้องใช้เวลาศึกษาและหาแนวทางที่เหมาะสม นับเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ^{๑๑}

หลวงเดชสหกรณ์เล็งเห็นถึงความจำเป็นในการสำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรของประเทศไทย รวมถึงการหาแหล่งเงินกู้จากต่างประเทศ เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะยาว จึงเสนอให้รัฐบาลขอความช่วยเหลือจากธนาคารโลกให้จัดส่งคณะผู้เชี่ยวชาญเข้ามาสำรวจเศรษฐกิจของประเทศไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการขอกู้เงินจากธนาคารโลกในเวลาต่อมา ธนาคารโลกจึงจัดส่งคณะผู้เชี่ยวชาญที่นำโดยศาสตราจารย์ พอล ที. เอลส์เวิร์ธ (Paul T. Ellsworth) จากมหาวิทยาลัยซินซินเนติ ผู้เคยเป็นนักวิเคราะห์เศรษฐกิจอาวุโสของกระทรวงการคลังสหรัฐอเมริกา เข้ามาสำรวจเศรษฐกิจของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๐ – ๒๕๐๑ หลวงเดชสหกรณ์เป็นหัวหน้าคณะให้ความร่วมมือของฝ่ายไทย และมีการจัดทำรายงานเรื่อง “A Public Development Program for Thailand” ซึ่งต่อมาได้รับการแปลและพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยในชื่อว่า “โครงการ

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖ – ๓๐.

หลวงเดชสหกรณ์นำคณะผู้แทนจากธนาคารโลกไปตรวจงานโครงการชลประทาน
และเกษตรภาคเหนือ ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖

หลวงเดชสหกรณ์กับผู้แทนจากธนาคารโลกชมแบบจำลองของโครงการแม่วัง - ลำปาง
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖

พัฒนาการของรัฐสำหรับประเทศไทย”^{๑๒} นับเป็นเอกสารที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยตั้งแต่นั้นมา^{๑๓}

เมื่อคณะผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลกจัดทำรายงานดังกล่าวเสร็จสิ้นแล้ว ธนาคารโลกได้เสนอให้ประเทศไทยจัดตั้งศูนย์กลางการวางแผนเศรษฐกิจขึ้น นำไปสู่การจัดตั้งสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติใน พ.ศ. ๒๕๐๒ ปรับปรุงจากสภาเศรษฐกิจแห่งชาติเดิม เพื่อให้มีบทบาทหน้าที่เป็นหน่วยงานกลางในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยเฉพาะ หลวงเดชสหกรณ์ได้รับเลือกให้เป็นประธานกรรมการบริหารสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติติดต่อกันเป็นเวลา ๑๓ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๒ – ๒๕๑๕ และมีบทบาทสำคัญในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ – ๓ ซึ่งครอบคลุมระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔ – ๒๕๑๙^{๑๔}

ผลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกทำให้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ทั้งการคมนาคมขนส่ง การผลิตพลังงานไฟฟ้า ฯลฯ เพื่อส่งเสริมการลงทุนทางอุตสาหกรรม และขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศไทยให้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) เพิ่มขึ้นในอัตราเฉลี่ยถึงร้อยละ ๘ ต่อปี อุตสาหกรรมและการค้า

^{๑๒} คณะกรรมการร่วมมือกับคณะสำรวจเศรษฐกิจของธนาคารโลก, **โครงการพัฒนาการของรัฐสำหรับประเทศไทย** (พระนคร : สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, ๒๕๐๓).

^{๑๓} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, **หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ กับงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติ**, หน้า ๓๐ – ๓๕.

^{๑๔} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๖ – ๔๖.

ระหว่างประเทศขยายตัวอย่างรวดเร็ว สอดรับกับการพัฒนาของระบอบทุนนิยมโลกที่นำโดยสหรัฐอเมริกา^{๑๕}

นอกจากงานในหน้าที่ราชการแล้ว หลวงเดชสภกรณยังได้ดำเนินงานด้านสังคมอีกหลายประการ เช่น เป็นนายกสมาคมเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย นายกสมาคมวัฒนธรรมไทย – เยอรมัน นายกสมาคมราชวิทยาลัย ประธานกรรมการผู้จัดการมูลนิธิหมากูราชวิทยาลัย ฯลฯ และได้รับเชิญให้เป็นประธานกรรมการและกรรมการบริหารของบริษัทเอกชนหลายแห่ง ซึ่งหวังจะได้รับประโยชน์จากความรู้ความสามารถของท่าน เช่น บริษัทปูนซิเมนต์ไทย บริษัทเมืองโบราณ ธนาคารไทยทุน เป็นต้น

นอกจากนี้ หลวงเดชสภกรณยังได้ใช้ความรู้ในทางสภกรณสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๕๕๙) ด้วยการบริหารโครงการในพระราชประสงค์หลายโครงการในเวลาต่อมา เช่น โครงการตามพระราชประสงค์หุบกะพง โครงการสภกรณโคนมหนองโพ โครงการจัดพัฒนาที่ดินตามพระราชประสงค์หนองพลับ-กลัดหลวง เป็นต้น

^{๑๕} ปฎิมากร คุ่มเดช, “ระบอบเผด็จการกับการพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศไทย : ศึกษากรณีรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์,” วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๓๘, หน้า ๘๒ – ๘๔.

หลวงเดชสหกรณ์ลาออกจากตำแหน่งประธานกรรมการและ
กรรมการบริหารสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติใน พ.ศ. ๒๕๑๕ แต่ยังคง
ดำรงตำแหน่งองคมนตรีซึ่งได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งมาตั้งแต่
พ.ศ. ๒๔๙๖ ท่านได้เลื่อนขึ้นเป็นประธานองคมนตรีใน พ.ศ. ๒๕๑๘
และดำรงตำแหน่งนี้จนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๘ กันยายน
พ.ศ. ๒๕๑๘ ขณะมีอายุได้ ๗๗ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ
ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์

แพทย์ในพระองค์ อาจารย์แพทย์ และเลขาธิการสภาวิชาชีพไทย

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๑ (ตามการนับปฏิทินแบบเก่า) เป็นบุตรของ เจ้าพระยาวงศาอนุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์) กับท่านผู้หญิงตาด ตระกูลของท่าน (ราชสกุลสนิทวงศ์) เป็นแพทย์ในพระองค์มาตั้งแต่รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๙๔) เมื่อวัยเยาว์ บิดาได้เคยปรารภกับท่านว่าอยากให้ท่าน เป็นแพทย์เพื่อไปช่วยเหลือนคนยากจน ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ จึงมีความ มุ่งมั่นที่จะเป็นแพทย์ตั้งแต่นั้นมา^๑

ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ เริ่มศึกษาระดับประถมและมัธยมที่โรงเรียน เทพศิรินทร์จนสำเร็จการศึกษาใน พ.ศ. ๒๔๖๖ จากนั้นได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๕๓ – ๒๔๖๘) ทรงรับเป็นนักเรียนทุนส่วนพระองค์

^๑ เล็ก พงษ์สมัครไทย, ราชสกุลแพทย์ในพระองค์ (กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์น้ำฝน จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑ – ๕๒.

ไปศึกษาวิชาแพทย์ ณ ประเทศอังกฤษ โดยเรียนชั้นเตรียมอุดมศึกษาที่วิทยาลัยเทรนต์ (Trent College) เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๖๘ – ๒๔๗๗) ทรงรับเป็นนักเรียนทุนส่วนพระองค์ต่อและท่านได้เข้าศึกษาวิชาแพทย์ที่มหาวิทยาลัยเอดินบะระ (University of Edinburgh) สกอตแลนด์ แต่ขณะที่ท่านกำลังศึกษาในชั้นปีที่ ๒ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ทำให้ท่านถูกปลดออกจากการเป็นนักเรียนทุนและถูกเรียกตัวกลับประเทศไทย^๒ ภายหลังจากท่านจึงกลับไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษจนได้รับปริญญาแพทยศาสตรบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยเดอแรม (Durham University)^๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ขณะเป็นนักศึกษาท่านเป็นนักกีฬาเทนนิสที่ได้รับเสื้อสามารถจากมหาวิทยาลัยแห่งนี้ด้วย

หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้ว ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ เดินทางกลับประเทศไทยในปีเดียวกัน และเข้าทำงานเป็นแพทย์ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สังกัดสภาาชาดไทย ซึ่งเป็นองค์การการกุศล กระทั่งต่อมาสภาาชาดอยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงกลาโหมตามพระราชบัญญัติกาชาด พ.ศ. ๒๔๘๑ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ จึงได้โอนไปรับราชการสังกัดกระทรวงกลาโหมแต่ยังคงปฏิบัติงานที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภาาชาดไทย

^๒ ๘๐ ปี ศาสตราจารย์นายแพทย์หม่อมหลวง เกษตร สนิทวงศ์ (กรุงเทพฯ : เวอร์ตคอร์ดเพเรชั่น, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒.

^๓ ต่อมาวิทยาลัยแพทย์แยกออกไปตั้งเป็นมหาวิทยาลัยนิวคาสเซิล (Newcastle University)

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร รัชกาลที่ ๘ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๔๘๙) เสด็จสวรรคต วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ในวันรุ่งขึ้นสภากาชาดไทยได้ส่งคณะแพทย์ไปทำความสะอาดพระบรมศพ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ได้ร่วมปฏิบัติหน้าที่ในคณะแพทย์ชุดนั้นด้วย และเป็นผู้ค้นพบรอยกระสุนออกบริเวณพระปฤษฎางค์ (ท้ายทอย) ของพระบรมศพ^๔ นำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ในหมู่สาธารณชนว่าอาจเป็นการลอบปลงพระชนม์^๕ ซึ่งขัดแย้งกับแถลงการณ์ฉบับแรกของรัฐบาลที่ระบุว่า เป็นอุบัติเหตุ^๖

^๔ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ได้บันทึกเหตุการณ์ที่ท่านเข้าไปเกี่ยวข้องกับกรณีสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ ๘ ไว้โดยละเอียด ดูข้อมูลใน หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์, “บันทึกข้าพเจ้าจำได้ ‘กรณีสวรรคต ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙’ โดยศาสตราจารย์ นายแพทย์ หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์,” ใน วิมลพรรณ ปิตรีวัชชัย, **เอกกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ เล่ม ๓** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ (๑๙๘๔), ๒๕๕๓), หน้า ๒๙๓ – ๓๒๖.

^๕ เนื่องจากรอยกระสุนบริเวณพระปฤษฎางค์ (ท้ายทอย) มีขนาดเล็กกว่ารอยกระสุนบริเวณพระนลาฏ (หน้าผาก) ซึ่งตามปกติแล้วรอยกระสุนเข้าจะมีขนาดเล็กกว่ารอยกระสุนออก ทำให้มีผู้เข้าใจว่าทรงถูกปลงพระชนม์จากการลอบยิงทางด้านหลัง แต่ในความเป็นจริงแล้ว หากเป็นการยิงระยะประชิดบริเวณกะโหลก จะเกิดแรงอัดซึ่งทำให้รอยกระสุนเข้าใหญ่กว่ารอยกระสุนออกได้, ข้อมูลจากคำให้การของหลวงนิยเวชวิศิษฐ์ ต่อคณะกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จสวรรคต วันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๒ อ้างถึงใน สุพจน์ ด้านตระกูล, **ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีสวรรคต (ฉบับสมบูรณ์)** (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕๒.

^๖ “ข่าวราชการ,” **ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ** ๖๓, ๓๙ (๙ มิถุนายน ๒๔๘๙): ๑ – ๒.

กรณีดังกล่าวทำให้รัฐบาลในขณะนั้นไม่พอใจ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์^๗ และต่อมาได้ปลดท่านออกจากราชการ^๘ จนกระทั่งหลังการรัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๙๐ เหตุการณ์ต่าง ๆ คลี่คลายลง ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ จึงได้กลับเข้าทำงานที่สภาอากาศไทย (ขณะนั้นย้ายไปอยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงสาธารณสุขตามพระราชบัญญัติกาชาด ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๘๕) ประจวบกับในช่วงเวลานั้นมีการก่อตั้งโรงเรียนแพทย์แห่งที่สองของประเทศไทย คือ คณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์^๙ ท่านจึงโอนย้ายจากสภาอากาศไทยไปเป็นอาจารย์ประจำคณะแพทยศาสตร์ และได้สอนนักเรียนแพทย์คณะนี้ตั้งแต่นั้นมา^{๑๐}

^๗ นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีได้เรียก ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ และพระยาดำรงแพทยาคณ ผู้อำนวยการกองบรรเทาทุกข์และอนามัย สภาอากาศไทย ไปพบที่ ทำเนียบท่าช้างเมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ เพื่อต่อว่าเรื่องการเผยแพร่ข่าวเกี่ยวกับรอยกระสุนที่พระปฤษฎางค์ ซึ่งทำให้สาธารณชนเข้าใจว่าเป็นการปลงพระชนม์ และต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ยังกล่าวกับหลวงนิตยเวชวิศิษฎ์ อธิบดีกรมการแพทย์ว่า แพทย์โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์มีอคติ เล่นการเมือง ไม่ทำตัวเป็นแพทย์, ข้อมูลจาก คำให้การของพระยาดำรงแพทยาคณ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ และหลวงนิตยเวชวิศิษฎ์ ต่อคณะกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จสวรรคต อ้างถึงใน สรรใจ แสงวิเชียร และวิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, **กรณีสวรรคต ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙** (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๔ – ๒๕.

^๘ หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์, “บันทึกข้าพเจ้าจำได้ ‘กรณีสวรรคต ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙’ โดยศาสตราจารย์ นายแพทย์ หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์,” ใน วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, **เอกกษัตริย์ได้รับรัฐธรรมนูญ เล่ม ๓**, หน้า ๓๒๕.

^๙ ก่อตั้งใน พ.ศ. ๒๔๙๐ เมื่อแรกตั้งสังกัดมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ (ต่อมาคือมหาวิทยาลัยมหิดล) กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๐ จึงโอนไปสังกัดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ยังคงสังกัดสภาอากาศไทยตามเดิม

^{๑๐} ๘๐ ปี ศาสตราจารย์นายแพทย์หม่อมหลวง เกษตร สนิทวงศ์, หน้า ๒๕.

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๓ เกิดสงครามเกาหลี (พ.ศ. ๒๔๙๓ – ๒๔๙๖) ประเทศไทยตอบรับคำขอขององค์การสหประชาชาติให้ส่งทหารไปช่วยเหลือเกาหลีได้ สภาการศึกษาไทยได้แต่งตั้งให้ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ เป็นหัวหน้าคณะแพทย์และพยาบาลเดินทางไปให้ความช่วยเหลือผู้ที่ได้รับบาดเจ็บในสงครามครั้งนั้น หน่วยแพทย์และพยาบาลภายใต้การดูแลของท่านปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนได้รับคำชมจากกองทัพสหประชาชาติว่าเป็นหน่วยที่มีความสามารถมาก และมีความนุ่มนวล อ่อนโยนในการปฏิบัติต่อผู้ที่ได้รับบาดเจ็บ นับเป็นการเผยแพร่เกียรติคุณของประเทศไทยจนเป็นที่ยอมรับของนานาประเทศ และส่งผลให้ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ได้รับเหรียญสหประชาชาติใน พ.ศ. ๒๔๙๖^{๑๑}

เมื่อสงครามเกาหลีสงบลงใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ได้กลับมารับราชการเป็นอาจารย์แผนกสรีรศาสตร์และนรีเวชวิทยา ในคณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ จนได้เลื่อนตำแหน่งเป็นหัวหน้าแผนกสรีรศาสตร์และนรีเวชวิทยา ต่อมาได้ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะแพทยศาสตร์และผู้อำนวยการโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓ – ๒๕๐๘ ท่านได้ปรับปรุงโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ให้เหมาะกับการเป็นสถาบันการศึกษาแพทยศาสตร์ ทั้งด้านอาคารสถานที่และอุปกรณ์ที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น^{๑๒} ทำให้ท่านได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์ คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๑} เล็ก พงษ์สมัครไทย, ราชสกุลแพทย์ในพระองค์, หน้า ๖๓.

^{๑๒} “ปรมาจารย์แห่งคณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,” *จุฬาลงกรณ์เวชประวัติ* ๖๒, ๖ (พฤศจิกายน – ธันวาคม ๒๕๖๑): ๙๑๖.

นอกจากนี้ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ยังมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการวางแผนครอบครัวในประเทศไทย เนื่องจากท่านเห็นว่า ประชากรที่มีบุตรมากมักจะเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ มีความขาดแคลนในการดำรงชีวิต ทำให้ไม่อาจเลี้ยงดูบุตรให้เจริญเติบโตมีสุขภาพร่างกายสมบูรณ์ได้ เมื่อเด็กเติบโตขึ้นจึงเป็นภาระของสังคม มารดาที่มีบุตรมากเกินไปก็มีอันตรายในการตั้งครรภ์หรือการคลอดมากขึ้น ทำให้อัตราการตายสูงขึ้น ท่านจึงริเริ่มให้มีการวิจัยและให้บริการวางแผนครอบครัวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ ปรากฏว่ามีสตรีจำนวนมากมาขอรับบริการ โดยเฉพาะการใส่ห่วงอนามัยเพื่อคุมกำเนิด ผู้มารับบริการมีทั้งสตรีที่เคยมาคลอดบุตรที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์และสตรีที่มาจากต่างจังหวัดเกือบทั่วประเทศ เมื่อเห็นว่ามีความต้องการรับบริการเป็นจำนวนมาก ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ จึงจัดหน่วยอนามัยเคลื่อนที่ออกไปให้บริการวางแผนครอบครัวตามจังหวัดต่าง ๆ และร่วมเดินทางไปกับหน่วยอนามัยเคลื่อนที่หลายครั้ง ทำให้งานวางแผนครอบครัวขยายไปกว้างขวางขึ้น จนในที่สุดรัฐบาลเห็นความสำคัญและประกาศใช้นโยบายวางแผนครอบครัวแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ และมีการดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน^{๑๓}

ในด้านสภากาชาดไทย ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองบรรเทาทุกข์และอนามัย^{๑๔} ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓ – ๒๕๐๙ และมีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ประสบความทุกข์ยากจากภัยพิบัติหลายครั้ง ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ เช่น การไปมอบ

^{๑๓} ๘๐ ปี ศาสตราจารย์นายแพทย์หม่อมหลวง เกษตร สนิทวงศ์, หน้า ๓๕ – ๓๖.

^{๑๔} ปัจจุบันคือสำนักงานบรรเทาทุกข์และประชานามัยพิทักษ์ สภากาชาดไทย

เวชภัณฑ์และเครื่องอุปโภคบริโภคให้แก่ชาวลาวที่ประสบภัยสงคราม^{๑๕} ณ กรุงเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ การช่วยเหลือผู้ประสบภัยในเหตุการณ์ วาตภัยครั้งใหญ่ที่ภาคใต้ของไทย (มหาวาตภัยแหลมตะลุมพุก) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ตลอดจนการจัดหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๕๕๙) และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ดังนั้นเมื่อท่าน เกษียณอายุราชการใน พ.ศ. ๒๕๑๒ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาอากาศไทย และได้รับการในตำแหน่งอุปนายก ผู้อำนวยการสภาอากาศไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๖ – ๒๕๒๐ อีกด้วย

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๒๐ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (พระอิสริยยศในขณะนั้น) ดำรงตำแหน่งองค์อุปนายกผู้อำนวยการสภาอากาศไทย แต่เนื่องจากพระองค์ มีพระราชกิจมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ปฏิบัติภารกิจในเรื่องต่าง ๆ ของสภาอากาศไทยแทนพระองค์อยู่เสมอ ผลงานสำคัญของท่านคือ การให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมต่อผู้ลี้ภัยสงคราม

^{๑๕} ประเทศลาวเกิดสงครามกลางเมืองระหว่างรัฐบาลราชอาณาจักรลาว กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ (ปะเทดลาว) ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๒ – ๒๕๑๘ กระทั่งฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้รับชัยชนะและสถาปนาสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวใน พ.ศ. ๒๕๑๘

ชาวกัมพูชาตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๒๒^{๑๖} ซึ่งท่านเดินทางไปตรวจค่ายผู้อพยพหลายแห่งด้วยตนเอง แม้สถานการณ์ บางช่วงจะทวีความรุนแรงขึ้น เช่น มีกระสุนปืนและระเบิดตกเข้ามาใน ค่ายผู้อพยพ แต่ท่านก็สามารถควบคุมการปฏิบัติงานของสภากาชาดไทย ให้เป็นไปด้วยดี^{๑๗}

นอกจากนี้ ม.ล.เกษตร สนิทวงศ์ ยังเป็นตัวแทนสภากาชาดไทย เดินทางไปร่วมประชุมกาชาดระหว่างประเทศหลายครั้ง เช่น พ.ศ. ๒๕๒๒ ท่านได้รับเชิญจากสันนิบาตกาชาดและคณะกรรมการกาชาดระหว่าง ประเทศให้ไปร่วมประชุมพิจารณาปัญหาผู้อพยพ ทำให้ชาวโลกได้ทราบว่า ผู้อพยพมิได้มีแต่ผู้อพยพทางเรือเท่านั้น แต่ยังมีผู้อพยพข้ามพรมแดน เข้ามายังประเทศไทยเป็นจำนวนนับหมื่นนับแสนคน การที่สภากาชาดไทย มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ในการดูแลผู้อพยพทำให้ประเทศไทยได้รับความ ช่วยเหลือจากนานาประเทศเพื่อแก้ปัญหาผู้อพยพ^{๑๘}

ด้วยเหตุที่ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ มีผลงานทั้งในด้านการแพทย์ แพทยศาสตรศึกษา การสังคมสงเคราะห์ และประชากรศาสตร์ ทำให้ ท่านได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัย

^{๑๖} ประเทศกัมพูชาเกิดสงครามกลางเมืองระหว่างรัฐบาลราชอาณาจักรกัมพูชา (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นสาธารณรัฐเขมร) กับพรรคคอมมิวนิสต์กัมพูชา (เขมรแดง) ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๐ – ๒๕๑๘ กระทั่งพรรคคอมมิวนิสต์กัมพูชาได้รับชัยชนะและสถาปนาประเทศ กัมพูชาประชาธิปไตยใน พ.ศ. ๒๕๑๙ และเกิดการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวกัมพูชาระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๒๒ ทำให้ชาวกัมพูชาจำนวนมากอพยพเข้ามาในประเทศไทยในช่วง เวลาดังกล่าว

^{๑๗} ๘๐ ปี ศาสตราจารย์นายแพทย์หม่อมหลวง เกษตร สนิทวงศ์, หน้า ๔๖ – ๔๗.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗ – ๔๘.

แพทยศาสตร์ (ต่อมาคีอมหาวิทยาลัยมหิดล) ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ และจาก
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใน พ.ศ. ๒๕๒๔

ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง
เลขาธิการสภาอากาศไทยใน พ.ศ. ๒๕๓๑ และด้วยคุณูปการที่ท่านมีต่อ
กิจการกาชาตทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ในปีต่อมาท่านจึงได้รับ
เหรียญอ็องรีดุนันต์ (Henry Dunant Medal) ซึ่งเป็นรางวัลเชิดชูเกียรติสูงสุด
ของสภาอากาศสากล นับเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับเหรียญรางวัลนี้^{๑๙}

นอกจากการปฏิบัติหน้าที่ในราชการและสภาอากาศไทยแล้ว
ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ยังได้ปฏิบัติหน้าที่แพทย์ในพระองค์เช่นเดียวกับ
บรรพบุรุษของท่าน นับเป็นแพทย์ในพระองค์รุ่นที่ ๔ จากราชสกุลสนิทวงศ์^{๒๐}

^{๑๙} “ปรมาจารย์แห่งคณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,” **จุฬาลงกรณ์
เวชประวัติ** ๖๒, ๖ (พฤศจิกายน – ธันวาคม ๒๕๖๑): ๙๑๖.

^{๒๐} รุ่นที่ ๑ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท แพทย์ในพระองค์
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

รุ่นที่ ๒ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ แพทย์ในพระองค์
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

รุ่นที่ ๓ คือ ม.ร.ว. สุวพันธุ์ สนิทวงศ์ แพทย์ในพระองค์พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

รุ่นที่ ๔ คือ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ และพลโท
นายแพทย์ ม.ล. จินดา สนิทวงศ์ แพทย์ในพระองค์พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙

รุ่นที่ ๕ คือ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ดณัย สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และ
ศาสตราจารย์ นายแพทย์วงศ์กุลพัทธ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แพทย์ในพระองค์พระบาท
สมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙

ผลงานที่สำคัญของท่านคือ เป็นนายแพทย์ผู้ถวายพระประสูติกาลพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี

ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ได้เล่าถึงเหตุการณ์ในวันที่ถวายการประสูติพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวเอาไว้ว่า

“ถึงแม้ผมจะเคยทำคลอดให้คนมาหลายชีวิต ทุกชนชั้นมาแล้ว จนเป็นความปกติก็ตาม แต่มาถึงเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน มันก็มีทั้งความปิติ ตื่นเต้น จนขนลุก ... ผมจำได้ดีว่าวันนั้นเป็นวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ... ตามพระราชประเพณีแต่โบราณกาล ถ้ามีพระประสูติกาลเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย ก็จะมีการยิงสลุต ... แต่ถ้ามีพระประสูติกาลเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง ก็จะมีการบรรเลงเพลงมโหรี ... ขณะที่มีการประสูติ ด้วยความตื่นเต้นยินดี ผมก็อุทานออกมาว่า ‘ผู้ชาย’ แทนที่จะกล่าวว่า ‘พระราชโอรส’ เท่านั้นแหละ เสียงยิงสลุตก็ดังกึกก้องขึ้นทันที”^{๒๑}

^{๒๑} “ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์,” **จันทร์ ๔**, ๔๓ (เมษายน ๒๕๓๔): ๕๙ – ๖๐.

ต่อมาบุตรชายคนโตของ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ คือ ศาสตราจารย์ นายแพทย์วงศ์กุลพัทธ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งเจริญรอยการเป็นสืบทอดตามบิดาได้ปฏิบัติหน้าที่แพทย์ในพระองค์สืบมา และได้ปฏิบัติภารกิจสำคัญคือการถวายการประสูติสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ โดยมี ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ เป็นกรรมการแพทย์ในการประสูติทุกพระองค์^{๒๒}

ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ขณะมีอายุได้ ๘๗ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘

^{๒๒} “ประวัติย่อ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์,” ใน **ลิลิตตะเลงพ่าย** (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๘), หน้า [๑๐] – [๑๑].

นางปรียา ฉิมโฉม

ผู้บุกเบิกงานผังเมืองของไทย

นางปรียา ฉิมโฉม สกุลเดิม เทพหัสดิน ณ อยุธยา เกิดเมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นธิดาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)^๑ กับหม่อมแม้น เมื่อวัยเด็กศึกษาระดับ ประถมและมัธยมที่โรงเรียนราชนิ จนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๒ จึงย้ายไปศึกษา ที่โรงเรียนสตรีจุลนาค ซึ่งเป็นโรงเรียนที่บิดากับพี่สาวใหญ่ คือ คุณไฉไล เทพหัสดิน ณ อยุธยา ก่อตั้งขึ้นที่ถนนหลานหลวง จนจบชั้นมัธยมปีที่ ๘ แล้วจึงสอบเข้าเป็นนิสิตรุ่นแรกของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖

นางปรียา ฉิมโฉม เข้าศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พร้อมด้วยน้องสาว คือ คุณธารี เทพหัสดิน ณ อยุธยา ทั้งสองท่านเป็นนิสิตหญิงสองคนแรกของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย^๒ จากนั้นสิตทั้งรุ่นจำนวน ๑๓ คน ทุกคนศึกษา

^๑ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ ๖ - ๗ และเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรกของไทย

^๒ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนางปรียา ฉิมโฉม ป.ม., ท.ช. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๕๐ ([ม.ป.ท.] : [ม.ป.พ.], ๒๕๕๐), หน้า ๒๓.

หลักสูตรอนุปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นหลักสูตรสูงสุดในขณะนั้น ก่อนที่จะพัฒนาเป็นหลักสูตรปริญญาตรีสถาปัตยกรรมศาสตร์ (หลักสูตร ๕ ปี) ใน พ.ศ. ๒๔๘๐

หลังจากสำเร็จการศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแล้ว นางปรียา ฉิมโฉม ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งสถาปนิกที่กรมโยธาเทศบาล^๓ สังกัดกระทรวงมหาดไทย พร้อมกับคุณธารีย์ผู้เป็นน้องสาวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ ทั้งสองท่านเป็นสถาปนิกหญิงสองคนแรกของกรมโยธาเทศบาลอีกเช่นกัน และมีความก้าวหน้าในงานราชการตามลำดับ

ในเวลานั้นงานด้านผังเมืองเป็นเพียงแผนกหนึ่งในกองแบบแผน และผังเมือง กรมโยธาเทศบาล ประชาชนและข้าราชการส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักหรือให้ความสำคัญกับงานผังเมือง^๔ จนกระทั่งมีการประกาศพระราชบัญญัติการผังเมืองและผังชนบท พ.ศ. ๒๔๙๕ และในปีต่อมามีการแยกงานด้านผังเมืองไปตั้งเป็นกองผังเมืองในกรมโยธาเทศบาล นางปรียา ฉิมโฉม จึงได้ย้ายไปสังกัดกองผังเมืองและเริ่มทำงานด้านผังเมือง โดยเฉพาะ จนได้เลื่อนเป็นหัวหน้ากองผังเมืองในเวลาต่อมา^๕

ใน พ.ศ. ๒๔๙๗ นางปรียา ฉิมโฉม ได้รับทุนของกรมโยธาเทศบาล ไปศึกษาดูงานด้านผังเมืองในยุโรปและอเมริกา รวมถึงญี่ปุ่นและฮ่องกง

^๓ ปัจจุบันคือกรมโยธาธิการและผังเมือง

^๔ ยุพา เครือเพชร, “รำลึกถึงนางปรียา ฉิมโฉม ผู้อำนวยการสำนักผังเมืองคนที่ ๓ อธิบดีหญิงคนแรกของกระทรวงมหาดไทย,” วารสารกรมโยธาธิการและผังเมือง ๒๒ (พ.ศ. ๒๕๕๐): ๘.

^๕ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนางปรียา ฉิมโฉม ป.ม., ท.ช. ณ เมรุ วัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๕๐, หน้า ๒๖.

เป็นเวลา ๖ เดือน และต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้รับทุนจากองค์การบริหารวิเทศกิจแห่งสหรัฐอเมริกา (USOM) ให้ไปศึกษาดูงานในสหรัฐอเมริกา โดยเข้าฟังการเรียนการสอนด้านผังเมืองหลายวิชาที่มหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย จากนั้นได้เข้าฝึกงานในสำนักผังเมืองฟิลาเดลเฟีย สำนักงานอาคารสงเคราะห์และสำนักพัฒนาชุมชนแห่งฟิลาเดลเฟีย และได้รับประกาศนียบัตรรับรองผลสัมฤทธิ์ในการศึกษาและฝึกงานด้านผังเมืองจากกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกา ทั้งยังมีโอกาสดูวิธีการตัดสินใจแบบเกี่ยวกับการวางผังเมืองที่สถาบันพรอตต์ (Pratt Institute) นครนิวยอร์ก และที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เมืองเคมบริดจ์ รวมระยะเวลาในการศึกษาดูงานอย่างเข้มข้นนาน ๘ เดือน

นางปรียา ฉิมโฉม ปฏิบัติงานในกองผังเมืองเป็นเวลานานและมีบทบาทผลักดันให้งานด้านผังเมืองได้รับความสำคัญ จนแยกจากกรมโยธาเทศบาลไปตั้งเป็นสำนักผังเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ มีฐานะเป็นกรมหนึ่งของกระทรวงมหาดไทย โดยที่นางปรียา ฉิมโฉม เป็นผู้ร่างหลักการและโครงสร้างการบริหาร ตลอดจนบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ของสำนักผังเมือง^๖ ต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๘ นางปรียา ฉิมโฉม ได้ดำรงตำแหน่งรองผู้อำนวยการสำนักผังเมือง

หลังจากนั้น นางปรียา ฉิมโฉม มีโอกาสได้ไปศึกษาดูงานและร่วมประชุมระดับนานาชาติในต่างประเทศอีกหลายครั้ง เช่น พ.ศ. ๒๕๑๐ เป็นผู้แทนรัฐบาลไปประชุมเรื่องการเติบโตของชุมชนและกฎหมายอาคารชุดที่รัฐฮาวาย สหรัฐอเมริกา และศึกษาดูงานในสหรัฐอเมริกาและยุโรป

^๖ ธงชัย โรจนกานนท์, “วิเคราะห์และวิพากษ์พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘,” วารสารรามคำแหง ฉบับนิติศาสตร์ ๔, ๑ (ม.ค. - มิ.ย. ๒๕๕๘): ๕.

พ.ศ. ๒๕๑๑ ไปดูการสร้างเมืองใหม่ในอังกฤษ ดูนานในกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ดูนานด้านอาคารสงเคราะห์ในกรุงโคโร ประเทศอียิปต์ พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นผู้แทนกระทรวงมหาดไทยไปประชุมร่วมกับผู้แทนประเทศต่าง ๆ ที่ประเทศญี่ปุ่นเพื่อร่วมพิจารณาผังแม่บทสถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า ณ ลุมพินีวัน ประเทศเนปาล พ.ศ. ๒๕๑๕ ไปดูงานด้านการจัดถนนเพื่อการจราจรในประเทศอังกฤษและเยอรมนี เป็นต้น

ผลงานสำคัญของนางปรียา ฉิมโฉม คือการขอให้เทศบาลนครกรุงเทพฯ ออกเทศบัญญัติกำหนดความสูงของอาคารบริเวณถนนราชดำเนิน ห้ามปลูกสร้างเกิน ๓ ชั้น และให้คงรูปอาคารเดิมไว้ รวมทั้งห้ามมิให้รถบรรทุกเข้าไปวิ่งในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน โดยเฉพาะบริเวณพระบรมมหาราชวัง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และสถานที่สำคัญอื่น ๆ ทำให้สถานที่เหล่านี้ดำรงความสง่างามและรักษาสภาพความเป็นเมืองเก่าไว้ได้จนถึงปัจจุบัน^๗

นอกจากนี้ ในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๔ – ๒๕๑๕ นางปรียา ฉิมโฉม ยังมีบทบาทในการปรับปรุงผังนครหลวง (ผังเมืองกรุงเทพฯ และปริมณฑล)^๘

^๗ ยุพา เครือเพชร, “รำลึกถึงนางปรียา ฉิมโฉม ผู้อำนวยการสำนักผังเมืองคนที่ ๓ อธิบดีหญิงคนแรกของกระทรวงมหาดไทย,” วารสารกรมโยธาธิการและผังเมือง, หน้า ๙ – ๑๐.

^๘ สืบเนื่องจากใน พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลไทยได้ว่าจ้างบริษัท Litchfield Whiting Bowne & Associates จากสหรัฐอเมริกาให้ดำเนินการศึกษาและวางผังเมืองสำหรับกรุงเทพฯ และปริมณฑล ตามโครงการช่วยเหลือขององค์การ USOM โดยมีระยะเวลา ๓๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๐๓ – ๒๕๓๓) เรียกว่า ผังนครหลวง ๒๕๓๓ (Greater Bangkok Plan 2533) หรือเรียกโดยทั่วไปว่า ผังลิตซ์ฟีลด์

เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาเมือง เนื่องจากกรุงเทพฯ เริ่มมีปัญหาต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการขยายตัวของเมืองและประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้มีปัญหาการจราจร ปัญหาสิ่งแวดล้อม น้ำเสีย มลพิษทางอากาศ นางปรียา ภูมิโณม จึงติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อปรับปรุงผังนครหลวงจนแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๑๖ และบังเกิดผลหลายประการ เช่น กำหนดแนวถนนรัชดาภิเษก ถนนวงแหวนรอบนอก และส่วนหนึ่งของถนนพระราม ๙ ถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี ซึ่งเป็นถนนสายหลัก ช่วยลดปัญหาจราจร ทั้งยังเสนอให้มีการจัดรถโดยสารปรับอากาศ และกำหนดให้มีช่องทางเฉพาะรถประจำทาง เป็นต้น

ผลงานที่สำคัญอีกประการหนึ่งของนางปรียา ภูมิโณม คือ การปรับปรุงกฎหมายผังเมือง เนื่องจากพระราชบัญญัติการผังเมืองและผังชนบท พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่ใช้อยู่ในขณะนั้นมีได้ให้อำนาจเจ้าหน้าที่ในการดำเนินการอย่างเพียงพอ งานที่ทำออกไปจึงมีลักษณะเป็นข้อเสนอแนะทางวิชาการ ซึ่งทางท้องถิ่นและหน่วยงานอื่น ๆ จะปฏิบัติตามหรือไม่ก็ได้ และไม่มีอำนาจควบคุมบังคับเอกชนเลย ส่งผลให้เกิดปัญหาที่อยู่อาศัย การจราจร การระบายน้ำ การประปา และการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์^๙ ประกอบกับใน พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๐๕ องค์การบริหารวิเทศกิจแห่งสหรัฐอเมริกา (United States Operations Mission : USOM) ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญด้านการผังเมืองมาสำรวจและให้คำปรึกษาแก่รัฐบาลไทย ผู้เชี่ยวชาญได้เสนอให้มีการปรับปรุงกฎหมายด้านการผังเมือง พร้อมเสนอ

^๙ สำนักผังเมือง, ประวัติสำนักผังเมือง (ประจวบศิริพันธ์ : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ ค่าธนะริชต์, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

ร่างพระราชบัญญัติผังเมืองฉบับใหม่เป็นภาษาอังกฤษให้รัฐบาลไทยพิจารณาใน พ.ศ. ๒๕๐๕ และในปีต่อมาก็ได้เสนอรายงานเกี่ยวกับการผังเมืองของประเทศไทย ครอบคลุมข้อเสนอแนะเรื่องโครงสร้างการบริหาร การบริหารจัดการเมือง และการปรับปรุงกฎหมายผังเมือง^{๑๐}

คณะรัฐมนตรีในสมัยรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ตั้งคณะกรรมการเพื่อศึกษารายงานฉบับดังกล่าว และต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้ตั้งคณะกรรมการปรับปรุงกฎหมายผังเมือง นางปริยา ฉิมโฉม ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ ตลอดจนเป็นอนุกรรมการและเลขานุการในการร่างพระราชบัญญัติการผังเมืองฉบับใหม่ โดยวางหลักการให้มีทั้งผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะ^{๑๑} พร้อมทั้งกำหนดอำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่และคณะกรรมการผังเมือง กำหนด

^{๑๐} ธงชัย โจรนกนันท์, “วิเคราะห์และวิพากษ์พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘,” วารสารรามคำแหง ฉบับนิติศาสตร์, หน้า ๖ – ๑๐.

^{๑๑} การแบ่งผังเมืองออกเป็นผังเมืองรวม (Comprehensive Plan) และผังเมืองเฉพาะ (Special Project Plan) เป็นหลักการสำคัญในร่างพระราชบัญญัติการผังเมืองที่ผู้เชี่ยวชาญจาก USOM เสนอต่อรัฐบาลไทยใน พ.ศ. ๒๕๐๕ โดยนำมาจากระบบผังเมืองแบบอังกฤษ และคณะกรรมการปรับปรุงกฎหมายผังเมืองได้นำมาใช้ในการร่างพระราชบัญญัติการผังเมืองฉบับใหม่ จนสำเร็จเป็นพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘ ในเวลาต่อมา, ดูข้อมูลใน ธงชัย โจรนกนันท์, “วิเคราะห์และวิพากษ์พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘,” วารสารรามคำแหง ฉบับนิติศาสตร์, หน้า ๗ – ๙.

กระบวนการวางและจัดทำผังเมือง การจัดรูปที่ดินเพื่อพัฒนาเมือง ตลอดจนการบังคับใช้อย่างสมบูรณ์^{๑๒}

คณะกรรมการปรับปรุงกฎหมายผังเมืองจัดทำร่างพระราชบัญญัติการผังเมืองฉบับใหม่แล้วเสร็จและเสนอต่อคณะรัฐมนตรีใน พ.ศ. ๒๕๐๙ จากนั้นรัฐบาลได้ส่งให้คณะกรรมการกฤษฎีกาตรวจสอบ แต่ประสบความล่าช้าหลายประการ นางปรียา ติมโณ (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองผู้อำนวยการสำนักผังเมือง) จึงต้องประสานงานกับนายบุญช่วย อัตถากร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดมหาสารคาม ให้ช่วยผลักดันกฎหมายฉบับนี้ผ่านสภา และเชิญสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหลายท่านมาร่วมประชุมเพื่อชี้แจงให้เห็นถึงความสำคัญของกฎหมายผังเมือง^{๑๓} จนได้นำเสนอสภาผู้แทนราษฎรใน พ.ศ. ๒๕๑๔ แต่เกิดการรัฐประหารและยุบสภาเสียก่อน^{๑๔}

^{๑๒} วีรพงษ์ บุญญานุสนธิ์, “ท่านปรียา ติมโณ กับกฎหมายว่าด้วยการผังเมือง,” อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนางปรียา ติมโณ ป.ม., ท.ช. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๕๐, หน้า ๑๕๑ – ๑๕๔.

^{๑๓} จรัสศรี ทิพย์, “อาลัยท่านปรียา...สถาปนิก-นักผังเมืองรุ่นแรก,” อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนางปรียา ติมโณ ป.ม., ท.ช. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๕๐, หน้า ๖๒ – ๖๓.

^{๑๔} จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีและหัวหน้าคณะปฏิวัติ ทำรัฐประหารยึดอำนาจตนเองเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๔ และมีการยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๑๑ ตลอดจนยุบสภาผู้แทนราษฎร วุฒิสภา และคณะรัฐมนตรี

กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๗ สมัยรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ จึงมีการเสนอร่างพระราชบัญญัติการผังเมืองเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎรอีกครั้ง และตั้งกรรมาธิการวิสามัญเพื่อพิจารณาอย่างเร่งด่วน นางปรียา ฉิมโฉม (ขณะนั้นได้เลื่อนเป็นผู้อำนวยการสำนักผังเมือง) ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมาธิการด้วย และได้ร่วมกันแก้ไขร่างพระราชบัญญัติฯ ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จนสำเร็จเป็นพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘ ทำให้มีการจัดทำผังเมืองทั่วประเทศอย่างกว้างขวางตั้งแต่นั้นมา และบังคับใช้สืบมาถึง พ.ศ. ๒๕๖๒ เป็นระยะเวลา ๔๔ ปี นับได้ว่า นางปรียา ฉิมโฉม มีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงกฎหมายผังเมืองจนเกิดประโยชน์ในการพัฒนาประเทศ

ในช่วงเวลานั้นกระทรวงมหาดไทยยังไม่สนับสนุนให้สตรีเป็นอธิบดีหรือผู้ว่าราชการจังหวัด แต่ด้วยผลงานของนางปรียา ฉิมโฉม ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการสำนักผังเมือง (เทียบเท่าอธิบดี) ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๗ – ๒๕๑๘ และเกษียณอายุราชการในตำแหน่งนี้ ถือเป็นผู้อำนวยการคนที่ ๓ ของสำนักผังเมือง และเป็นอธิบดีหญิงคนแรกของกระทรวงมหาดไทย

นอกจากผลงานของตัวเองแล้ว นางปรียา ฉิมโฉม ยังมีบทบาทในการสนับสนุนผู้ใต้บังคับบัญชาให้มีผลงานด้านการผังเมือง เช่น นายนิจ หิญาธิระนันท์^{๑๕} หัวหน้ากองผังเมืองรวม ผู้ค้นพบเมืองโบราณจันเสนในจังหวัดนครสวรรค์จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศ

^{๑๕} ต่อมาได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักผังเมือง และได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะ (การออกแบบผังเมือง) ประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๗

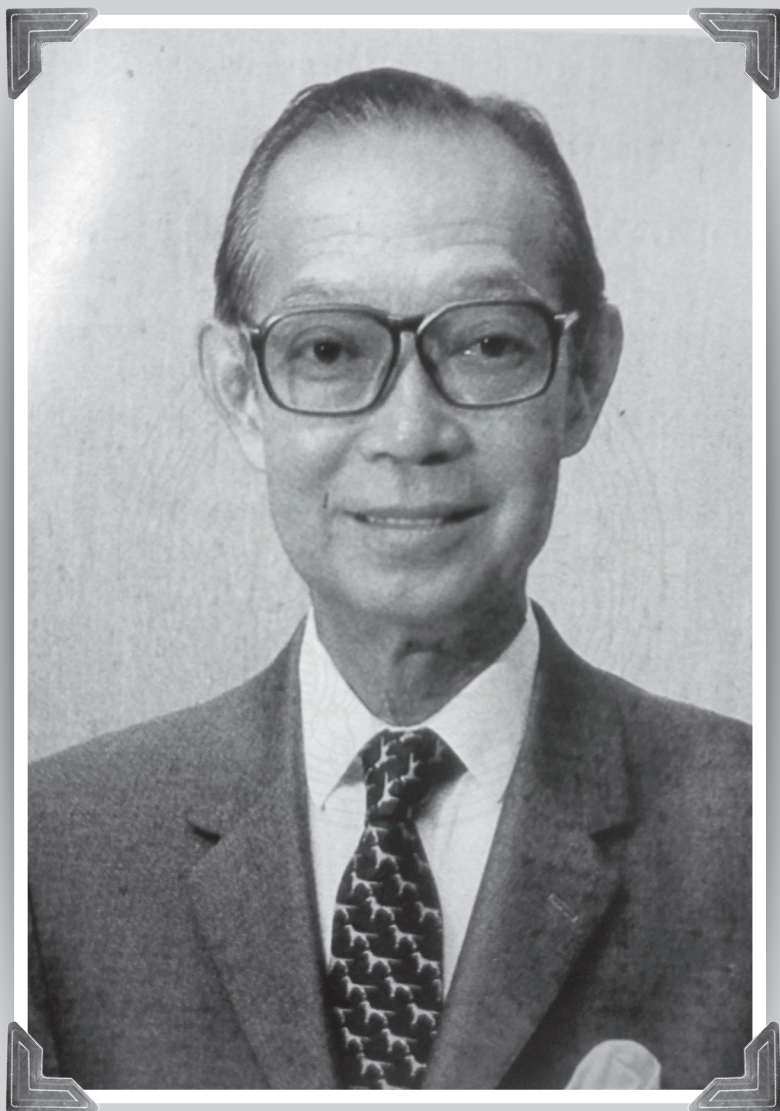
ดร.สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา^{๑๖} ผู้ริเริ่มโครงการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และคุณหญิงจรัสศรี ทีปวิชัย^{๑๗} ผู้ริเริ่มดำเนินโครงการจัดรูปที่ดินเพื่อพัฒนาพื้นที่ (Land Readjustment) เป็นต้น

หลังเกษียณอายุราชการแล้ว นางปรียา ภูมิโณ ยังได้ทำประโยชน์แก่สังคมอีกหลายประการ เช่น เป็นกรรมการมูลนิธิหม่อมกุฎราชวิทยาลย์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ กรรมการมูลนิธิวัดบวรนิเวศวิหาร กรรมการและเลขานุการมูลนิธิวัดญาณสังวราราม กรรมการราชินีมูลนิธิ และกรรมการมูลนิธิสมาคมสตรีอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย ทั้งยังมีโอกาสร่วมวางแผนและออกแบบวัดญาณสังวราราม ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่ายิ่ง

ในด้านชีวิตครอบครัว นางปรียา ภูมิโณ สมรสกับนายสนิท ภูมิโณ อดีตสถาปนิกใหญ่ของกรมโยธาเทศบาล มีบุตร ๑ คน ท่านถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ขณะมีอายุได้ ๙๒ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

^{๑๖} ต่อมาได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะสถาปัตยกรรม (สถาปัตยกรรมแบบร่วมสมัย) ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๑

^{๑๗} ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักผังเมือง และใน พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนครนายก นับเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดหญิงคนแรกของประเทศไทย

พันเอก จินดา ณ สงขลา

ผู้ปรับปรุงการบริหารทรัพยากรบุคคลในราชการพลเรือน

พันเอก จินดา ณ สงขลา เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ที่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นบุตรของเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา)^๑ กับท่านผู้หญิงน้อย เมื่อวัยเยาว์ได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนเทพศิรินทร์จน จบชั้นมัธยม ๘ และได้เข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองใน พ.ศ. ๒๔๘๑ จนสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีเป็น ธรรมศาสตรบัณฑิตใน พ.ศ. ๒๔๘๕

หลังจากสำเร็จการศึกษา พันเอก จินดา ณ สงขลา ได้เข้ารับราชการ ทหารสังกัดกรมทหารปืนใหญ่ต่อสู้อากาศยาน กองทัพบก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ ปีต่อมาได้ย้ายไปรับราชการที่กรมพระธรรมมนูญ จนได้เลื่อนยศเป็นร้อยโท และมีตำแหน่งเป็นนายทหารคนสนิท (ทส.) ของพันเอกหลวงเจริญเนติ ศาสตร์ เจ้ากรมพระธรรมมนูญ จึงต้องรอบรู้ราชการทั้งในกรมและนอกกรม เพื่อคอยเป็นหูเป็นตาและเสนอข้อคิดเห็นแก่เจ้ากรม^๒ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๐

^๑ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๗ และเป็นคนสุดท้ายที่ได้รับการ สถาปนาเป็นเจ้าพระยา ต่อมาในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้เป็น ประธานสภาผู้แทนราษฎรและรัฐมนตรีหลายกระทรวง

^๒ ไสว ดวงมณี, “พันเอก จินดา ณ สงขลา กับผลงานทางกรมพระธรรมมนูญ,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก จินดา ณ สงขลา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑.

ท่านได้ลาไปศึกษาวิชาเพิ่มเติมที่ประเทศอังกฤษด้วยทุนส่วนตัว ภายหลังจึงโอนเป็นนักเรียนทุนของกระทรวงกลาโหม

พันเอก จินดา ณ สงขลา เข้าศึกษาวิชากฎหมายที่วิทยาลัยทรินิตี้ (Trinity College) มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ได้รับปริญญาตรีสาขากฎหมาย ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ และสอบได้ในติบัณฑิตอังกฤษ จากนั้นได้รับอนุญาตให้ไปศึกษาวิชากฎหมายระหว่างประเทศที่สหรัฐอเมริกาเพิ่มเติมในระดับหลังปริญญาที่โรงเรียนกฎหมายของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ในวิชากฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมืองที่เกี่ยวกับทหารบก ทหารเรือ และทหารอากาศ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วได้ไปศึกษาดูงานด้านอัยการศาลทหารตลอดจนกฎหมายอาญาทหารและธรรมนูญศาลทหารของสหรัฐอเมริกา ณ โรงเรียนกรมพระธรรมนูญ (Judge Advocate General's School) ในเมืองชาร์ลอตต์สวิลล์ รัฐเวอร์จิเนีย เป็นเวลา ๓ เดือน เดินทางกลับประเทศไทยในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๕

พันเอก จินดา ณ สงขลา ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้รักษาพระธรรมนูญ (ผู้พิพากษาศาลทหาร) ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ การที่ท่านมีความรู้ทั้งกฎหมายไทยและกฎหมายต่างประเทศ และใช้ภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี ทำให้ได้รับความไว้วางใจจากผู้บังคับบัญชา และได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติงานที่มีความสำคัญอยู่บ่อยครั้ง ซึ่งท่านก็ทำได้สำเร็จลุล่วงดี จึงมีความก้าวหน้าในราชการอย่างรวดเร็ว^๓ จนได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากอง

^๓ “ประวัติพันเอก จินดา ณ สงขลา,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก จินดา ณ สงขลา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘, หน้า ๒ – ๓.

กฤษฎีกาทหาร กรมพระธรรมนูญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ มีหน้าที่แก้ไขกฎหมายต่าง ๆ ของส่วนราชการในกระทรวงกลาโหมให้ดียิ่งขึ้น

พันเอก จินดา ณ สงขลา ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองกฤษฎีกาทหารเป็นเวลา ๖ ปี มีผลงานสำคัญคือ การต่อสู้คดีปราสาทพระวิหารในศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๒ – ๒๕๐๕ โดยเป็นกรรมการเตรียมเรื่องทางกฎหมายและได้รับมอบหมายให้ไปสืบค้นเอกสารต่าง ๆ เกี่ยวกับกรณีปราสาทพระวิหารที่ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส จนได้หลักฐานที่เป็นประโยชน์ต่อรูปคดี ทั้งยังร่วมประชุมกับคณะทนายฝ่ายไทยในการต่อสู้คดีดังกล่าว แม้สุดท้ายแล้วศาลยุติธรรมระหว่างประเทศจะตัดสินให้ปราสาทพระวิหารเป็นของกัมพูชาก็ตาม^๔

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๐๕ พันเอก จินดา ณ สงขลา ได้โอนไปรับราชการที่สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (ก.พ.) ในตำแหน่งรองเลขาธิการ ก.พ. และได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติงานทะเบียนประวัติข้าราชการพลเรือน ท่านจึงปรับปรุงแบบประวัติข้าราชการ หรือ ก.พ.๗ ให้มีความทันสมัยยิ่งขึ้น และวางระบบการส่งข้อมูลเกี่ยวกับข้าราชการจากกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ มายังสำนักงาน ก.พ. พร้อมทั้งพัฒนาระบบ

^๔ “พันเอก จินดา ณ สงขลา กับคดีปราสาทพระวิหาร,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก จินดา ณ สงขลา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘, หน้า ๕๗ – ๕๙.

การเก็บรักษา การหยิบใช้ และการลงข้อมูล เป็นพื้นฐานของการดำเนินงาน
ด้านนี้ต่อไปอีกนาน^๕

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๖ พันเอก จินดา ณ สงขลา ได้รับมอบหมายให้ไป
ตรวจปรับปรุงงานด้านการเงินและบัญชีของสำนักงานผู้ดูแลนักเรียนไทยใน
ต่างประเทศ เนื่องจากระบบการเงินและบัญชีในขณะนั้นยังไม่รัดกุมพอ
ทำให้เงินรั่วไหลมาก ท่านจึงเดินทางไปตรวจสำนักงานผู้ดูแลนักเรียนไทย
ในต่างประเทศทุกแห่ง และวางระบบการเงินและบัญชีเสียใหม่เพื่ออุด
ช่องโหว่ ทำให้สำนักงานผู้ดูแลนักเรียนไทยในต่างประเทศมีระบบการจัดการ
ที่ดีทัดเทียมอารยประเทศ และไม่มีข้าราชการ ก.พ. ที่ถูกกล่าวหาว่าทำการ
ทุจริตอีก ทั้งยังใช้จ่ายเงินดูแลนักเรียนอย่างประหยัด จนมีเงินสะสมไว้
ใช้จ่ายเรื่องอื่น ๆ ช่วยแบ่งเบาภาระของงบประมาณแผ่นดินได้อย่างมาก^๖

เมื่อหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ เลขาธิการ ก.พ. เกษียณอายุราชการ
ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ พันเอก จินดา ณ สงขลา ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งเลขาธิการ
ก.พ. แทน และมีนโยบายสร้างสำนักงาน ก.พ. ให้เป็นองค์กรผู้นำที่เข้มแข็ง
ในการปฏิรูประบบราชการพลเรือนให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจ
แห่งชาติฉบับแรกที่รัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประกาศใช้ระหว่าง พ.ศ.
๒๕๐๔ – ๒๕๐๙ พันเอก จินดา ณ สงขลา เห็นว่าข้าราชการพลเรือนเป็น

^๕ ไสร้จ จุริตกุล, “พันเอก จินดา ณ สงขลา กับสำนักงาน ก.พ.,” ใน อนุสรณ์
งานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก จินดา ณ สงขลา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุ
หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘,
หน้า ๗๓ – ๗๔.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

กลไกที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศ ท่านจึงมุ่งเน้นการปฏิรูประบบบริหารงานบุคคล และสร้างสำนักงาน ก.พ. ให้เป็น “มืออาชีพ” เพื่อเป็นกลไกพื้นฐานในการแก้ปัญหาทางบริหารทรัพยากรบุคคลของชาติ^๗

เพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าว พันเอก จินดา ณ สงขลา จึงผลักดันให้รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการปรับปรุงระบบราชการพลเรือนขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๐๗ และได้ติดต่อขอผู้เชี่ยวชาญจากสหรัฐอเมริกา来帮助วิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ในระบบราชการพลเรือนและเสนอแนวทางแก้ปัญหา นำไปสู่การปรับปรุงระบบจำแนกตำแหน่ง (Position Classification) หรือที่เรียกว่าระบบ พี.ซี. ภายใต้โครงสร้างระดับมาตรฐานกลาง (Common Level) หรือ ซี. ๑๑ ระดับ เพื่อให้สำนักงาน ก.พ. สามารถกำหนดหน้าที่การทำงานของข้าราชการพลเรือนแต่ละตำแหน่งได้ชัดเจนขึ้น กำหนดคุณลักษณะและวิชาชีพของบุคคลที่จะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ตลอดจนวางหลักการบรรจุ แต่งตั้ง และพัฒนาข้าราชการให้ตรงกับความต้องการของตำแหน่ง

แม้ว่าการจัดระบบจำแนกตำแหน่งต้องเผชิญอุปสรรคมากมาย เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบเดิมที่มีมานาน และบังคับใช้ระบบใหม่กับข้าราชการพลเรือนทั่วประเทศ แต่ในที่สุดประเทศไทยก็สามารถใช้ระบบจำแนกตำแหน่งได้อย่างเต็มรูปแบบ เมื่อพันเอก จินดา ณ สงขลา ผลักดันให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นผลสำเร็จ^๘ ระบบจำแนกตำแหน่งแบบ ซี. นี้ใช้สืบมาอีก ๓๓ ปี จึงเปลี่ยนเป็นระบบแห่งใน พ.ศ. ๒๕๕๑

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖ – ๗๗.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑ – ๙๒.

นอกจากนี้ พันเอก จินดา ณ สงขลา ยังปฏิรูปการสอบแข่งขันเข้ารับราชการ จากเดิมที่สำนักงาน ก.พ. เป็นเพียงผู้กำหนดหลักสูตรและวิธีการสอบ แล้วให้ส่วนราชการต่าง ๆ สอบบรรจุข้าราชการเอง ปรากฏว่ามีปัญหาเกี่ยวกับมาตรฐานการสอบและความล่าช้าในการสอบ ท่านจึงดำเนินการปรับปรุงให้สำนักงาน ก.พ. เป็นผู้จัดสอบรวมสำหรับตำแหน่งที่สามารถบรรจุได้ในส่วนราชการหลายแห่ง เพื่อให้ได้ผู้มีความรู้ความสามารถเข้ารับราชการ โดยใช้วิธีการสอบแบบสมัยใหม่ คือการสอบแบบปรนัยที่ยุติธรรม เทียบตรง และรวดเร็ว ทำให้การสอบแข่งขันเข้ารับราชการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และได้ดำเนินการสืบมาถึงปัจจุบัน^๙

ส่วนในด้านการพัฒนาข้าราชการ พันเอก จินดา ณ สงขลา ได้ติดต่อกับองค์การสหประชาชาติเพื่อขอให้ช่วยเหลือสำนักงาน ก.พ. ในการพัฒนาข้าราชการ ตลอดจนการประเมินผลงานและเสริมสร้างขวัญและกำลังใจแก่ข้าราชการ องค์การสหประชาชาติได้ตกลงให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ แก่สำนักงาน ก.พ. เป็นเวลา ๕ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๒๒ ทำให้มีการศึกษาวิเคราะห์และปรับปรุงเทคนิคบริหารงานบุคคลหลายประการ ต่อมา ด้วยความช่วยเหลือจากธนาคารโลก สำนักงาน ก.พ. ได้จัดตั้งสถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน ทำให้จัดการฝึกอบรมพัฒนาข้าราชการให้แก่ส่วนราชการต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง^{๑๐}

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗ – ๗๘.

^{๑๐} “พันเอก จินดา ณ สงขลา กับภารกิจตั้งสถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก จินดา ณ สงขลา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘, หน้า ๑๒๕ – ๑๓๑.

พันเอก จินดา ณ สงขลา เป็นเจ้าหน้าที่ร่วมคณะทนายฝ่ายไทย
ในการพิจารณาคดีเขาพระวิหารที่ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ
ณ กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

พันเอก จินดา ณ สงขลา ขณะปรึกษาราชการกับนายอลัน เค. แคมป์เบล
ประธาน ก.พ. สหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑

พันเอก จินดา ณ สงขลา ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ ก.พ. เป็นเวลาเกือบ ๑๕ ปี และสร้างผลงานมากมายอันเป็นคุณประโยชน์ต่อการบริหารงานบุคคลในระบบราชการพลเรือนของประเทศ สำนักงาน ก.พ. ในสมัยของท่านมีข้าราชการที่มีความสามารถสูงและผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับสูงจากมหาวิทยาลัยในประเทศและต่างประเทศจำนวนมาก เป็นกำลังสำคัญในการปฏิบัติงาน ช่วยพัฒนาสำนักงาน ก.พ. ให้มีประสิทธิภาพและมีความทันสมัยจนเป็นที่ยอมรับของส่วนราชการอื่น ๆ^{๑๑}

นอกจากหน้าที่ราชการในสำนักงาน ก.พ. แล้ว พันเอก จินดา ณ สงขลา ยังได้รับความไว้วางใจให้ปฏิบัติหน้าที่ราชการพิเศษ โดยได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการในคณะกรรมการต่าง ๆ เช่น กรรมการร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกา กรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ กรรมการสิทธิแห่งชาติ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ (ต่อมาคือมหาวิทยาลัยมหิดล) มหาวิทยาลัยรามคำแหง และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ทั้งยังเป็นกรรมการจัดตั้งมหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ต่อมาคือมหาวิทยาลัยขอนแก่น) ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ อีกด้วย

ส่วนในทางการเมือง พันเอก จินดา ณ สงขลา ได้รับแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษากฎหมายและที่ปรึกษาระเบียบบริหารของนายกรัฐมนตรีหรือหัวหน้าคณะปฏิวัติเกือบทุกสมัย ตั้งแต่รัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. ๒๕๐๒ – ๒๕๐๖) จนถึงรัฐบาลพลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (พ.ศ. ๒๕๒๐ – ๒๕๒๓) ทั้งยังเคยเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ สมาชิกวุฒิสภา

^{๑๑} ไสริ่ง สุจริตกุล, “พันเอก จินดา ณ สงขลา กับสำนักงาน ก.พ.,” หน้า ๘๕ – ๘๘.

สมาชิกสภาแห่งชาติ และสมาชิกนิติบัญญัติแห่งชาติ ทำให้ท่านมีส่วนให้คำปรึกษาและข้อคิดเห็นทั้งในทางกฎหมายและในการบริหารราชการแผ่นดินเป็นอันมาก

นอกจากงานราชการแล้ว พันเอก จินดา ณ สงขลา ยังได้รับเชิญให้เป็นกรรมการและประธานกรรมการในรัฐวิสาหกิจและองค์กรของรัฐ ตลอดจนบริษัทเอกชนหลายแห่ง เช่น การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ โรงแรมเอราวัณ บริษัทไทยไคมารู^{๑๒} เป็นต้น และมีส่วนในการกำหนดนโยบายบริหารทรัพยากรบุคคล จนเป็นหลักปฏิบัติขององค์กรเหล่านั้นในเวลาต่อมา

พันเอก จินดา ณ สงขลา ลาออกจากราชการใน พ.ศ. ๒๕๒๒ ด้วยเหตุผลส่วนตัว แต่ยังคงปฏิบัติหน้าที่ในคณะกรรมการต่าง ๆ อีกหลายคณะ และได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการข้าราชการพลเรือนผู้ทรงคุณวุฒิอีกสองวาระระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๖ – ๒๕๒๘ ท่านไปประชุมที่สำนักงาน ก.พ. อย่างสม่ำเสมอ จนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรมในวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ ขณะมีอายุได้ ๖๔ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘

^{๑๒} เจ้าของห้างสรรพสินค้า “ไทยไคมารู” ตั้งอยู่บริเวณสี่แยกราชประสงค์ เป็นห้างสรรพสินค้าที่ทันสมัยที่สุดของไทยในทศวรรษ ๒๕๑๐ – ๒๕๒๐

บทสรุป

ประเทศไทยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๑๑) และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๑๑ – ๒๔๕๓) เมื่อภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมทำให้ต้องมีการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ปฏิรูประบบราชการ พร้อมทั้งส่งนักเรียนไทยซึ่งส่วนใหญ่เป็นบุตรหลานของเจ้านายและขุนนางไปศึกษาในต่างประเทศ เมื่อท่านเหล่านั้นกลับมารับราชการได้นำความรู้กลับมาพัฒนาบ้านเมืองจนเป็นที่ยอมรับของชาติตะวันตกและรักษาเอกราชของประเทศเอาไว้ได้

“ลูกเจ้าพระยา” เป็นกลุ่มบุคคลที่เกิดและเติบโตในบริบทดังกล่าว จึงมีโอกาสดูเห็นและมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น กระทั่งภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ผู้นำกลุ่มใหม่ที่เป็นพลเรือนและทหารได้เข้ามาปกครองประเทศแทนผู้นำกลุ่มเดิมที่เป็นเชื้อพระวงศ์และขุนนาง แต่ลูกเจ้าพระยาหลายท่านยังคงรักษาสถานะของตนเอาไว้ได้ และเข้าไปมีบทบาทในกิจการสำคัญ ๆ ที่เป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศ เช่น การคมนาคมและผังเมือง การบริหารระบอบราชการพลเรือน การศึกษาและวัฒนธรรม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม หรือแม้แต่งานด้านศิลปะและสันติภาพการ เช่น ดนตรี กีฬา และวรรณกรรม

ความสามารถในการปรับปรุงกิจการต่าง ๆ ให้มีความก้าวหน้าเหมาะสมแก่กาลสมัย ส่งผลให้ลูกเจ้าพระยาประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ผู้ที่รับราชการมีความก้าวหน้าจนได้ดำรงตำแหน่งระดับสูง

ส่วนผู้ที่ไม่ได้รับราชการก็เป็นที่ยอมรับในแวดวงต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ ความเป็นมืออาชีพของลูกเจ้าพระยาทำให้พวกท่านร่วมงานกับทุกฝ่ายในการปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แม้สถานการณ์ทางการเมืองภายในประเทศมีความผันผวนก็ตาม

ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ในระยะเวลาห่างกันไม่นานทำให้เกิดความสูญเสียมหาศาลกับทุกประเทศที่เกี่ยวข้อง นานาประเทศจึงหันมาให้ความสำคัญกับการร่วมมือและช่วยเหลือกันในด้านต่าง ๆ ทั้งความมั่นคง เศรษฐกิจ สาธารณสุข การศึกษา วัฒนธรรม ฯลฯ จนเกิดองค์การระหว่างประเทศหลายองค์การ เช่น องค์การสหประชาชาติ องค์การยูเนสโก ธนาคารโลก ซึ่งลูกเจ้าพระยาหลายท่านมีส่วนสำคัญในการให้ความร่วมมือหรือรับความช่วยเหลือจากองค์การเหล่านั้น ทำให้ประเทศไทยเป็นที่รู้จักและมีบทบาทมากขึ้นในสังคมโลก

จากการศึกษาประวัติของลูกเจ้าพระยาจากตระกูลต่าง ๆ พบปัจจัยสำคัญอย่างน้อย ๓ ประการ ซึ่งหล่อหลอมให้ลูกเจ้าพระยาแต่ละท่านมีความคิดอ่านที่ก้าวหน้ากว่าผู้อื่นในสมัยเดียวกัน จนสามารถประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน และสร้างคุณูปการต่อประเทศชาติ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกประเทศ

ประการแรกคือ การศึกษา ลูกเจ้าพระยาเกือบทุกท่านที่ปรากฏประวัติในหนังสือเล่มนี้ได้รับการศึกษาระดับประถมและมีมัธยมจากโรงเรียนที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น ซึ่งก่อตั้งขึ้นตามพระราชดำริหรือเป็นโรงเรียนของมิชชันนารี เช่น โรงเรียนมหาดเล็กหลวง โรงเรียนสวนกุหลาบ โรงเรียนอัสสัมชัญ ฯลฯ โรงเรียนเหล่านี้มีการเรียนการสอนที่ก้าวหน้าและใช้

หลักสูตรแบบตะวันตก แตกต่างจากโรงเรียนวัดที่ราษฎรทั่วไปส่งบุตรหลานไปเรียน จึงมีความรู้พื้นฐานดี เช่น ภาษาอังกฤษ ทำให้มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาที่ดีกว่าและทันสมัยกว่า

เมื่อสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมแล้ว ลูกเจ้าพระยาหลายท่านมีโอกาสไปศึกษาระดับปริญญาในต่างประเทศ เพื่อศึกษาวิชาเฉพาะทาง เช่น วิศวกรรมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ฯลฯ จากสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงระดับโลก จึงมีความรู้ความเชี่ยวชาญในสาขาที่ตนร่ำเรียน ช่วยให้มีความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน โดยเฉพาะในการรับราชการ สามารถบุกเบิกกิจการต่าง ๆ และได้ไต่เต้าขึ้นไปถึงระดับผู้บริหารหน่วยงาน

ประการที่สองคือ การเปิดโลกทัศน์ การที่ได้ไปศึกษาในต่างประเทศ ทำให้ลูกเจ้าพระยามีโอกาสเห็นความเป็นไปของโลกภายนอก ทั้งผู้คน วัฒนธรรม และกิจการต่าง ๆ แม้แต่ผู้ที่ไม่ได้ไปศึกษาในต่างประเทศก็ยังได้เปิดโลกทัศน์ด้วยวิธีอื่น เช่น การตามเสด็จประพาสหัวเมือง การอ่านข่าวหนังสือพิมพ์ การท่องเที่ยวในประเทศและต่างประเทศ การร่วมชุมนุมนานาชาติ ฯลฯ ทำให้ได้รับประสบการณ์ที่แตกต่างจากคนอื่นในสังคมเดียวกันและเปิดรับสิ่งใหม่ ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมไทยที่ได้รับการอบรมมาอย่างดีจากครอบครัว จึงเห็นคุณค่าและอนุรักษ์มรดกของไทยที่มีมาแต่เดิม และสามารถนำมาผสมผสานกันเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติได้

ประการที่สามคือ การเข้าสังคม ลูกเจ้าพระยาหลายท่านมีบทบาทในกิจกรรมทางสังคมมาตั้งแต่สมัยที่ไปศึกษาในต่างประเทศ บางท่านเป็นนักกีฬา นักดนตรี หรือบรรณาธิการของโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย บางท่านเป็นสมาชิกสมาคมต่าง ๆ ซึ่งต้องมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนมากมาย ทำให้

มีประสบการณ์ในการร่วมงานกับคนที่หลากหลาย และเห็นความสำคัญของการผูกสัมพันธ์หรือการสร้างเครือข่ายเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการทำงาน และมักได้รับความไว้วางใจให้ปฏิบัติงานสำคัญ ๆ ซึ่งต้องอาศัยทั้งความรู้ความสามารถและมนุษยสัมพันธ์ โดยเฉพาะงานที่ต้องติดต่อกับต่างประเทศ

นอกจากนี้ ลูกเจ้าพระยาหลายท่านยังมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ในฐานะที่ต่างก็เป็นลูกหลานของขุนนางตำแหน่งสูงในราชสำนัก จึงมีความรู้จักคุ้นเคยกัน และคอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหน้าที่ราชการ เช่น พระพิศาลสุขุมวิทเป็นผู้สนับสนุนให้นางปรียา ฉิมโฉม มีความก้าวหน้าในราชการ พลโท ม.ล. ขาบ กุญชร ช่วยเหลือพระพิศาลสุขุมวิทและหลวงสุขุมน้อยประดิษฐฐณะไปปฏิบัติหน้าที่เสรีไทยในสหรัฐอเมริกา ม.ล. ปิ่น มาลากุล สมรสกับท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา และร่วมกันพัฒนางานด้านการศึกษาและวัฒนธรรมของประเทศ ฯลฯ นับเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมการปฏิบัติงานซึ่งกันและกัน

กล่าวโดยสรุป ลูกเจ้าพระยาเป็นกลุ่มชนชั้นนำที่มีต้นกำเนิดจากสังคมเจ้าขุนมูลนายในสมัยเก่า แต่เติบโตขึ้นในบริบทของการสร้างความทันสมัย การปฏิรูประบบราชการ และได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่ ตลอดจนมีโอกาสเปิดโลกทัศน์จากประสบการณ์หลายอย่าง ทำให้สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงได้ดี และมองเห็นความต้องการของประเทศในด้านต่าง ๆ จึงสามารถริเริ่มหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ และก้าวไปมีบทบาทมากขึ้นในสังคมโลก ผลงานหลายประการของลูกเจ้าพระยามีผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตสำหรับคนรุ่นหลัง

ปัจจัยที่หล่อหลอมตัวตนของลูกเจ้าพระยา

ลูกเจ้าพระยา	การศึกษา	การเปิดโลกทัศน์	การเข้าสังคม
พระยาอภิบาลราชไมตรี	- โรงเรียนมอลเวิร์น (อังกฤษ) - มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (อังกฤษ) - เนติบัณฑิตอังกฤษ	- ศึกษาในอังกฤษ - เป็นทูตไปประจำในหลายประเทศ - ผู้แทนไทยในสมัชชาใหญ่ขององค์การสันนิบาตชาติ	นายสามัคคีสมาคมฯ ขณะศึกษาในอังกฤษ
พระพิศาลสุขุมวิท	- โรงเรียนวัดราชบพิธ - โรงเรียนราชวิทยาลัย - โรงเรียนเซนต์วินนิเฟรด (อังกฤษ) - โรงเรียนเฮลลีเบอร์รี่ (อังกฤษ) - โรงเรียนฟิลลิป เอ็กซีเตอร์ อะคาเดมี (อเมริกา) - สถาบันเทคโนโลยีแมสซาชูเซตส์ (อเมริกา)	- ศึกษาในอังกฤษและอเมริกา - เดินทางท่องเที่ยวเมืองต่าง ๆ ในอเมริกาและยุโรป - ลอบเดินทางไปอเมริกาในฐานะเสรีไทย - เดินทางไปฟิลิปปินส์และอินเดียเพื่อจัดหาสิ่งของมาฟื้นฟูประเทศหลังสงคราม	- นักกีฬาหลายประเภท ขณะศึกษาในอังกฤษและอเมริกา - ก่อตั้งสมาคมนักเรียนเก่าอเมริกัน
หลวงสุขุมณัยประดิษฐ์	- โรงเรียนมหาดเล็กหลวง - โรงเรียนกันเนอร์รี (อเมริกา) - มหาวิทยาลัยบอสตัน (อเมริกา)	- ศึกษาในอเมริกา - เดินทางท่องเที่ยวเมืองต่าง ๆ ในอเมริกาและยุโรป - ลอบเดินทางไปอเมริกาในฐานะเสรีไทย - เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง	- นักกีฬาหลายประเภทและเป็นผู้นำกิจกรรมมากมาย ขณะศึกษาในอเมริกา - ก่อตั้งสมาคมและองค์กรกีฬาต่าง ๆ ในประเทศไทย และริเริ่มการแข่งขันกีฬาแหลมทอง - ส่งเสริมการเล่นดนตรีและลีลาศในประเทศไทย
พลโท ม.ล. ขาบ ภูษธร	- โรงเรียนวัดหัวลำโพง - โรงเรียนนายร้อยทหารบก - โรงเรียนนายร้อยทหารวูลิช (อังกฤษ)	- ศึกษาในอังกฤษ - เป็นทูตทหารไปประจำในอเมริกา - ปฏิบัติหน้าที่เสรีไทยในจีน	- ส่งเสริมการเล่นดนตรีไทยและดนตรีสากล - ส่งเสริมศิลปะการแสดงของไทย

ลูกเจ้าพระยา	การศึกษา	การเปิดโลกทัศน์	การเข้าสังคม
ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์	- ฝึกหัดกิริยามารยาทในพระบรมมหาราชวัง - โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์	- สมัยเรียนหนังสือชอบอ่านนิยายฝรั่งเศส - ย้ายไปอยู่ที่จังหวัดเพชรบุรี และท่องเที่ยวหัวเมืองต่าง ๆ - ชอบอ่านหนังสือพิมพ์ ฟังวิทยุ ติดตามสถานการณ์บ้านเมือง - ติดตามสามีที่เป็นทูตไปอยู่ประเทศอินเดีย	- คบค้าสมาคมกับเจ้านาย ข้าราชการ และชาวต่างประเทศ ในสังคมของวังบ้านหม้อ - ทำหน้าที่ภรรยาของนักการเมืองระดับสูงและภรรยาทูต
ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ	- โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ - โรงเรียนคอนเวนต์ไคต์สตรีท (ปิ่น) - โรงเรียนเซนต์แมรีส์ - จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย - มหาวิทยาลัยมินนิโซตา (อเมริกา)	- รักการอ่านตั้งแต่เด็ก - ศึกษาในปิ่นและอเมริกา - ท่องเที่ยวตามหัวเมืองต่าง ๆ ของไทยและประเทศใกล้เคียง - ร่วมประชุมด้านการศึกษาระดับนานาชาติและศึกษาดูงานในต่างประเทศหลายครั้ง	- ฝึกหัดการเล่นละคร - นายกสมาคมสตรีอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย - กรรมการสมาคมและมูลนิธิต่าง ๆ
พันตรี ควง อภัยวงศ์	- โรงเรียนเทพศิรินทร์ - โรงเรียนอัสสัมชัญ - สถาบันเอโกล ซังตรัล เดอเลียอง (ฝรั่งเศส)	- ศึกษาในฝรั่งเศส - ฝึกงานในกิจการหลายอย่างที่ฝรั่งเศส - เดินทางไปราชการที่ต่างประเทศหลายครั้ง	- กรรมการสมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศส - เข้าร่วมคณะราษฎร - หัวหน้าพรรคประชาธิปไตย
ตงกู อับดุล เราะห์มาน	- โรงเรียนอลด์สตาร์ (เกดะห์) - โรงเรียนสุลต่านอับดุลฮามิด (เกดะห์) - โรงเรียนเทพศิรินทร์ - โรงเรียนปิ่น - มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (อังกฤษ) - เนติบัณฑิตอังกฤษ	- ศึกษาในเกดะห์ ไทย ปิ่น และอังกฤษ - รับราชการในหลายเมืองของดินแดนมลายู - ร่วมก่อตั้งสมาคมอาสา (ASA) ที่พัฒนาต่อไปเป็นอาเซียน	- ก่อตั้งและเป็นนายกสมาคมชาวมลายูแห่งบริเตนใหญ่ ขณะศึกษาในอังกฤษ - จัดตั้งค่ายผู้ลี้ภัยในมลายูระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ - เข้าร่วมพรรคอัมโน

ลูกเจ้าพระยา	การศึกษา	การเปิดโลกทัศน์	การเข้าสังคม
ม.ล. ปิ่น มาลากุล	- โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย - โรงเรียนมหาดเล็กหลวง - นักเรียนมหาดเล็กรับใช้ - นักเรียนเสือป่า - มหาวิทยาลัยลอนดอน (อังกฤษ) - มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด (อังกฤษ)	- สนใจเทคโนโลยีตั้งแต่เด็ก - ตามเสด็จฯ ไปที่ต่าง ๆ ในฐานะนักเรียนมหาดเล็กรับใช้ - ศึกษาในอังกฤษ - ไปตรวจโรงเรียนตามหัวเมืองต่าง ๆ - ร่วมประชุมด้านการศึกษาระดับนานาชาติหลายครั้ง	- ฝึกการประพันธ์และการละคร - ร่วมคณะบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต - เล่นกีฬาและร่วมกิจกรรมมากมายขณะศึกษาในอังกฤษ - ก่อตั้งองค์การซีมีโอ - กรรมการในคณะกรรมการและมูลนิธิหลายแห่ง
หลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ์	- โรงเรียนดัดจริต - โรงเรียนอัสสัมชัญ - โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย - มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด (อังกฤษ) - เนติบัณฑิตอังกฤษ	- ศึกษาในอังกฤษและไปเรียนภาษาในฝรั่งเศส - พบเห็นการประท้วงครั้งใหญ่ในอังกฤษ - เดินทางไปดูกิจการศาลยุติธรรมในยุโรปและเอเชีย	เล่นกีฬาและดนตรี และเป็นกรรมการสมาคมศิษย์สมาคมขณะศึกษาในอังกฤษ
ท่านผู้หญิงดุขภักดิ์ มาลากุล ณ อยุธยา	- ศึกษาแบบประเพณีไทยกับคุณท้าวณารัตนคุณารักษ์ในราชสำนัก - โรงเรียนราชินี	- แปลข่าวจากหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศให้บิดาอ่าน - เขียนจดหมายโต้ตอบกับหลวงจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ์ที่ศึกษาอยู่ในอังกฤษ - ตามเสด็จฯ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีไป ที่ต่าง ๆ ในฐานะนางพระกำนัล - ร่วมประชุมระดับนานาชาติหลายครั้ง	- ส่งเสริมการละคร - ฟื้นฟูสโมสรวัฒนธรรมหญิง - ฟื้นฟูกิจการเนตรนารี - ก่อตั้งสมาคมบ้านเยาชนแห่งประเทศไทย - จัดกิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรม

ลูกเจ้าพระยา	การศึกษา	การเปิดโลกทัศน์	การเข้าสังคม
หลวงเดชสหกรณ์	- โรงเรียนบ้านคุณหญิงหงส์สิงห์เสนี - โรงเรียนเทพศิรินทร์ - โรงเรียนราชวิทยาลัย - โรงเรียนมัธยมในเยอรมนีและสวิตเซอร์แลนด์ - มหาวิทยาลัยเบิร์น (สวิตเซอร์แลนด์) - ศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในอังกฤษ	- ศึกษาในเยอรมนี สวิตเซอร์แลนด์ และอังกฤษ - ถูกคุมขังในเยอรมนีในฐานะเชลยสงคราม - สมัครเป็นทหารอาสาเพื่อช่วยกองทัพสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ ๑ - ร่วมมือกับธนาคารโลกในการสำรวจเศรษฐกิจของประเทศไทย	- ส่งเสริมกิจการสหกรณ์ - นายกสมาคมหลายแห่งในประเทศไทย - ประธานกรรมการผู้จัดการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย
ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์	- โรงเรียนเทพศิรินทร์ - วิทยาลัยเทรนต์ (อังกฤษ) - มหาวิทยาลัยเอดินบะระ (สกอตแลนด์) - มหาวิทยาลัยเดอแรม (อังกฤษ)	- ศึกษาในอังกฤษและสกอตแลนด์ - เป็นหัวหน้าคณะแพทย์และพยาบาลที่ไปปฏิบัติหน้าที่ในสงครามเกาหลี	- นักกีฬาเทนนิสขณะศึกษาในอังกฤษ - ปฏิบัติงานในสภากาชาดไทย ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ทั้งในและต่างประเทศ
นางปรียา ฉิมโฉม	- โรงเรียนราชินี - โรงเรียนสตรีจุลนาค - จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	- ไปศึกษาดูงานด้านผังเมืองในยุโรป อเมริกา และเอเชีย - ร่วมประชุมระดับนานาชาติหลายครั้ง	- กรรมการมูลนิธิวัดต่าง ๆ - กรรมการมูลนิธิสมาคมสตรีอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย
พันเอก จินดา ณ สงขลา	- โรงเรียนเทพศิรินทร์ - มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง - มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (อังกฤษ) - เนติบัณฑิตอังกฤษ - มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (อเมริกา)	- ศึกษาในอังกฤษและอเมริกา - เดินทางไปตรวจปรับปรุงสำนักงานผู้ดูแลนักเรียนไทยในประเทศต่าง ๆ - ร่วมมือกับผู้เชี่ยวชาญจากอเมริกาและองค์การสหประชาชาติเพื่อปรับปรุงระบบราชการพลเรือน	- กรรมการในคณะกรรมการต่าง ๆ ของราชการ - กรรมการในรัฐวิสาหกิจและบริษัทเอกชนหลายแห่ง

บรรณานุกรม

๘๐ ปี ศาสตราจารย์นายแพทย์หม่อมหลวง เกษตร สนิทวงศ์. กรุงเทพฯ : เวิร์ดคอร์ปอเรชั่น, ๒๕๓๑.

กัลยา โสภณพนิช. ๑๐๐ ปี ควง อภัยวงศ์. [ม.ป.ท.]:[ม.ป.พ.], ๒๕๔๖.

เกียรติศักดิ์ (ทองอิน) บุญยเสนา. ชีวิตการประพันธ์ของดอกไม้สด. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยศิลป์, ๒๔๘๓.

คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, สำนักงาน. **สิ่งสันทัด**. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสารการพิมพ์, ๒๕๑๐, สำนักงาน ก.พ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสุขุมน้อย ประดิษฐ์ ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๑๐.

คณะกรรมการจัดงานยกย่องเชิดชูเกียรติบุคคลที่ทำคุณประโยชน์แก่การศึกษาของชาติอย่างสูงยิ่ง. **หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล บุคคลที่ทำคุณประโยชน์แก่การศึกษาของชาติอย่างสูงยิ่ง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๖.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. **หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ กับงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติ**. กรุงเทพฯ : บริษัท บพิธ จำกัด, ๒๕๑๘, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพุธที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘.

ควง อภัยวงศ์. **ชีวิตของข้าพเจ้า : ปาฐกถา ณ หอประชุมคุรุสภา เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๖**. ธนบุรี : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพานิชย์, ๒๕๑๑, นายปลั่ง สุวรรณานนท์ จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาอากาศโทเกษม สุวรรณานนท์ ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาส วันจันทร์ที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๑๑.

งานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม). พระนคร : กองการพิมพ์ สลากกินแบ่งรัฐบาล, ๒๕๑๐, พระราชทานเพลิง ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๐.

จักรปานิศรีศีลวิสุทธิ, หลวง. **คำอธิบายธรรมเนียมปกครองแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับประเทศต่าง ๆ**. พระนคร : โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ, ๒๔๗๕.

..... **จดหมายที่วิสุทธิ**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๒, คุณหญิงดุษฎี มาลากุล พิมพ์อุทิศในการพระราชทานเพลิงศพหลวงจักรปานิศรีศีลวิสุทธิ ป.ช., ป.ม., ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๒.

..... **ปาฐกถา บทความ และคำพิพากษาฎีกาบางเรื่องของศาสตราจารย์ หลวงจักรปานิศรีศีลวิสุทธิ (วิสุทธิ ไกรฤกษ์)**. พระนคร : โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ์, ๒๕๐๒, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ

- ศาสตราจารย์ หลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๒.
- จินตนา ยศสุนทร. **จากวันนั้นถึงวันนี้**. กรุงเทพฯ : ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค, ๒๕๔๕. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ คุณหญิงจินตนา ยศสุนทร ณ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๕.
- เจริญ ไชยชนะ. **ตงกู อับดุล เราะห์มาน**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๒๓.
- ชม เทพยสุวรรณ และคณะ. **บุญบำเพ็ญ**. กรุงเทพฯ : บริษัทด้านสุขภาพการพิมพ์จำกัด, ๒๕๒๗, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ วันพฤหัสบดีที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๒๗.
- ฐนพงศ์ ลือขจรชัย. “ปัจจัยที่มีผลต่อการตกลงพรมแดนในดินแดนมลายูระหว่างสยามและอังกฤษในสนธิสัญญาปี ค.ศ. ๑๙๐๙,” **วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์** ๕, ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๐): ๑๓๗ – ๒๒๕.
- ณรงค์ฤทธิ์ ชัยสาเย็น, “ชีวิตและแนวคิดทางการเมืองของ คง อภัยวงศ์,” **ดุสิตนิพนธ์ปริญาปรัชญาดุสิตบัณฑิต สาขาการเมือง มหาวิทยาลัยรามคำแหง ปีการศึกษา ๒๕๖๐**.
- ณัฐฉิ สุธิสสงคราม. **นายคง อภัยวงศ์ กับพรรคประชาธิปัตย์**. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒.
- คุชภูมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา. **งานวัฒนธรรมของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ, ๒๕๑๔.
- _____ **เรื่องของคนห้าแผ่นดิน: อัตตะ ชีวะ ประวัติ ของท่านผู้หญิงคุชภูมิ มาลากุล (ภาคแรก)**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘.
- _____ **เรื่องของคนห้าแผ่นดิน: อัตตะ ชีวะ ประวัติ ของท่านผู้หญิงคุชภูมิ มาลากุล (ภาคหลัง)**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๑.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. **นวนิยายกับสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๕๐๐**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๒๓.
- ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท หม่อมหลวงخاب กุญชร ม.ว.ม., ปช. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๐**. กรุงเทพฯ : อินเทอร์เน็ตกองฟร้อนต์, ๒๕๓๐.
- ธงชัย โรจนกัณฑ์, “วิเคราะห์และวิพากษ์พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘,” **วารสารรามคำแหง ฉบับนิติศาสตร์** ๔, ๑ (ม.ค. – มิ.ย. ๒๕๕๘): ๑ – ๑๕.
- นรนิติ เศรษฐบุตร. **คนการเมือง เล่ม ๔**. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๖๑.
- นราธิปพงศ์ประพันธ์, **พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. บทความเรื่องสหประชาชาติ**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๔, พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค) ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส ๖ มิถุนายน ๒๕๐๔.
- นิคอล สมิต และ เบลก คลาร์ก (ผู้เขียน). ส.ส.สูงศักดิ์ (ผู้แปล). **สู่ประเทศใต้ดิน : ปฏิบัติการเสรีไทยสายอเมริกากับภารกิจหน่วยไอเอสเอสในสงครามโลกครั้งที่ ๒**. กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์, ๒๕๖๐.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. พันตรี ควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรี ๔ สมัย. พระนคร : โรงพิมพ์
รับพิมพ์, [ม.ป.ป.].

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. **ความสำเร็จและความล้มเหลว**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

_____. **ภาษาไทย – วิชาที่ถูกลืม**. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๘.
ปฎิมากร คุ่มเดช, “ระบอบเผด็จการกับการพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศไทย : ศึกษากรณีรัฐบาล
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์,” วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการ
ปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๓๘.

“ปรมาจารย์แห่งคณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.” **จุฬาลงกรณ์เวชประวัติ** ๖๒,
๖ (พฤศจิกายน – ธันวาคม ๒๕๖๑): ๙๑๓ – ๙๑๙.

ปรมานุชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **ลิลิตตะเลงพ่าย**. กรุงเทพฯ : บริษัท
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ นายแพทย์
หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลา
อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๘.

ประสงค์ สุขุม. จาก “ยมราช” ถึง “สุขุมวิท” : เหตุการณ์ใน ๔ รัชกาล. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์. **รัฐสภาไทยในรอบ ๔๒ ปี**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๒๖.
พรวิภา วัชรชนากุล. “ศรีบูรพา – ดอกไม้สด ทวีวจันต์ต่อสังคมและวัฒนธรรมไทย.” **ศิลป
วัฒนธรรม**. ๒๖, ๕ (มีนาคม ๒๕๔๘): ๑๑๘ – ๑๓๐.

พระพิศาลสุขุมวิท (ประสบ สุขุม). กรุงเทพฯ : บ. แอดมิ พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๓๕.

พิศาลสุขุมวิท, พระ. **จดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการใน แคนดี-นิวเดลี และ
สหรัฐอเมริการะหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชม, ๒๕๒๒.

ไพโรจน์ ชัยนาม. **รัฐธรรมนูญ : บทกฎหมายและเอกสารสำคัญในทางการเมืองของ
ประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๙.

ภาณุพงศ์ สิทธิสาร, “ชนชั้นนำไทยกับการจัดการการศึกษาไทย : หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล กับ
โครงการด้านการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๐ – ๒๕๑๒,” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา ๒๕๖๒.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. **พิธีพระราชทานปริญญาบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๑๘**. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐.

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. **พิธีพระราชทานปริญญาบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๑๙**. สงขลา :
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๒๐.

ยศ พันธ์สรณ์. **ก้าวแรกแห่งความสำเร็จ ม.ล. ปิ่น มาลากุล**. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์
ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘.

ยุพา เครือเพชร. “รำลึกถึงนางปรีชา ฉิมโฉม ผู้อำนวยการสำนักผังเมืองคนที่ ๓ อธิบดีหญิงคนแรกของกระทรวงมหาดไทย.” วารสารกรมโยธาธิการและผังเมือง. ๒๒ (พ.ศ. ๒๕๕๐): ๘ – ๑๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. “๑๐๐ ปีชาตกาล นักเขียนนวนิยายรุ่นบุกเบิกของไทย (ศรีบูรพา หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัชพัฒน์ ดอกไม้สด ไม้ เมืองเดิม.” วารสารราชบัณฑิตยสถาน. ๓๐, ๒ (เม.ย. – มิ.ย. ๒๕๔๘): ๕๘๙ – ๕๙๒.

ราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, สถาบัน. ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ท่านเป็นครู... **ปูชนียบุคคล.** พระนครศรีอยุธยา : สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๓๙.
เล็ก พงษ์สมัครไทย. **ราชสกุลแพทย์ในพระองค์.** กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์น้ำฝน จำกัด, ๒๕๔๓.

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. **ตำนานเสรีไทย.** กรุงเทพฯ : แสงดาว, ๒๕๔๖.

วิภา กงกะนันทน์. “๑๐๐ ปี ชาตกาล หม่อมหลวงบุญเหลือ (บุญชู) เทพยสุวรรณ นักปราชญ์ผู้ซึ่ง UNESCO ประกาศยกย่อง.” วารสารศิลปศาสตร์. ๑๓, ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๖): ๑ – ๑๖.

วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย. **เอกกษัตริย์ได้รับรัฐธรรมนูญ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ (๑๙๘๔), ๒๕๕๓.

“ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์,” **จันทร์ ๔, ๔๓** (เมษายน ๒๕๓๔): ๕๗ – ๖๖.
ศิลปากร, กรม. **การอภิปรายเรื่อง “นวนิยายของดอกไม้สด” เนื่องในวันดอกไม้สดรำลึก ณ หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔.** พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๖.
_____. **สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.

_____. **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ๗๗๗ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ณ เมรุหน้าพลพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙.** กรุงเทพฯ : บริษัท เปเปอร์ อิลล์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๓๙.

สมภพ จันทระประภา. **ชีวิตและงานของดอกไม้สด.** กรุงเทพฯ : บำรุงสาส์น, ๒๕๒๙.

สรณัฐ ไตลังคะ (บรรณาธิการ). **๑๐๐ ปี ชาตกาล ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ : ผู้ศรัทธาใหม่แห่งการวิจารณ์.** กรุงเทพฯ : สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๔.

สรโรจ แสงวิเชียร และวิมลพรรณ ปิตธวัชชัย. **กรณีสวรรคต ๙ มิถุนายน ๒๔๘๘.** กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๑๗.

สายสมร เอยตรงการ. “สถานภาพทางสังคมของผู้หญิงไทย (ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๔๙๓) ในนวนิยายของ ดอกไม้สด และ ก. สุรางคนางค์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๒๙.

สิทธิพล เครือรัฐติกาล. ไทยกับสาธารณรัฐประชาชนจีน : การเมืองที่ผันผวนและความยุ่งยากในช่วงต้นของความสัมพันธ์ทางการทูต (ค.ศ. ๑๙๗๕ – ๑๙๗๘). กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, ๒๕๖๓.

สุพจน์ ตำนตระกุล. ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีสวรรคต (ฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๔.

สุรพงษ์ ชัยนาม. นโยบายต่างประเทศต่อประเทศเพื่อนบ้านในยุคสงครามเย็น : ทำกรณีศึกษาเปรียบเทียบ นโยบายของไทยต่อมาเลเซีย. กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์, ๒๕๖๐.

เสนีย์ ปราโมช. การเจรจาเลิกสถานะสงครามกับบริเตนใหญ่และความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอเมริกากระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๓, อนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพนางอัมพร กลั่นอดุง ณ เมรุวัดแค ต. คลาด อ. พระประแดง จ. สมุทรปราการ วันอาทิตย์ที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๑๓.

เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, สำนักงาน. **นารีผู้มีคุณ**. กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๒๙.

_____. **สตุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๔**. กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๒๘.

_____. **สตุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๒**. กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๓๖.

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๘, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘.

หลวงเดชสหกรณ์, เล้ง ศรีสมวงศ์ และมังกร สามเสน. คำบรรยายในการอบรมที่ปรึกษาการเทศบาล พุทธศักราช ๒๔๗๗ : การพาณิชย์และการสหกรณ์. พระนคร : สยามพาณิชย์การ, ๒๔๘๑.

หอสมุดแห่งชาติ. **รำลึกถึง “ดอกไม้สด”**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๖.

_____. **หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล : ผู้มีคุณูปการต่อประเทศชาติ**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก จินดา ณ สงขลา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘. กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, ๒๕๒๘.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงคชภูมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒๒ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนางปรียา นิยมโสม ป.ม., ท.ช. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๕๐. [ม.ป.ท.] : [ม.ป.พ.], ๒๕๕๐.

- อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๙.
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี ควง อภัยวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ป.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, ๒๕๑๑.
- อภิเชษฐ กาญจนดิฐ. “ตงกู อับดุล ราห์มาน : บิดาแห่งเอกราชของมาเลเซีย.” ย้อนพินิจผู้สร้างประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ๑. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย “ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” ๒๕๕๗.
- อภิบาลราชไมตรี, พระยา. รายงานเกี่ยวกับสถานการณ์บางประการในกรุงนานกิง ของพระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค) เอกอัครราชทูต ณ กรุงนานกิง. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๕๘.
- อรชา รัตติ, “๖ ทศวรรษความสัมพันธ์ไทย – มาเลเซีย: เพื่อนบ้านที่แน่นแฟ้น,” วารสาร อัล-อิกมะฮฺมหาวิทยาลัยฟาฏอนี. ๘, ๑๕ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๑๘๑ – ๑๙๐.
- อิจิโร คาอิซากิ. จาการรถไฟสู่ทางหลวง ความเปลี่ยนแปลงนโยบายการคมนาคมและการหมุนเวียนสินค้าของประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๗๘ – ๒๕๑๘, นนทบุรี : ต้นฉบับ, ๒๕๖๐.
- อินสม ไชยชนะ (บรรณาธิการ). ชีวิตและงานของหลวงสุขุมณัยประดิษฐ์. พระนคร : ห้องภาพสุวรรณ, ๒๕๐๗, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานครบรอบหกสิบปีของหลวงสุขุมณัยประดิษฐ์.
- Abdul Rahman, Tunku. *Viewpoints*. Kuala Lumpur : Heinemann Educational Books (Asia) Ltd., 1978.
- Andrews, James M. *Siam : 2nd rural economic survey, 1934–1935*. Bangkok : The Bangkok Time Press, 1935.
- Comber, Leon. *13 May 1969 : A Historical Survey of Sino–Malay Relations*. Kuala Lumpur : Heinemann Asia, 1983.
- Kepner, Susan. *A Civilized Women : M.L. Boonlua Debyasuvarn and the Thai Twentieth Century*. Chiang Mai : Silkworm Books, 2013.
- Sheppard, Tansri Dato Mubin. *Tunku : A Pictorial Biography 1903 – 1957*. Selangor : Pelanduk Publications Malaysia, 1985.
- Suwannathat–Pian, Kobkua. “Special Thai–Malaysian Relations,” *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society–JMBRAS*. 75, 1 (282): 1 – 22.

หนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมชีวประวัติ
บุตรธิดาของเจ้าพระยาในสมัยรัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๗
อันเป็นสมัยของการปฏิรูประบบราชการและการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย
“ลูกเจ้าพระยา” หลายท่านมีโอกาสดำเนินไปศึกษาต่อในต่างประเทศ และนำความรู้กลับมาพัฒนาบ้านเมือง
จนสามารถวางรากฐานของกิจการสำคัญ ๆ หลายประการ อันส่งผลมาถึงปัจจุบัน

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม